

Na motivy vzpomínek Hanny A.

**KAPKY ŠTĚSTÍ A NADĚJE
OSUDY**

Based on the Life Story of Noemy-Hanny A.

b.kubesch@bluewin.ch

KAPKY ŠTĚSTÍ A NADĚJE OSUDY

Hřbitůvek v Maan, Izrael.

Je na něm stín a klid. Jakoby tohle místo tušilo, že to tak musí být a ti, kteří tu leží, že si to zaslouží. Nad nenápadným kopečkem hlíny je právě tak nenápadný náhrobek psaný hebrejsky a pod tím i latinkou: HANNA ABELOWICZ. Sklání se nad ním štíhlá ženská postava s nápadně rzivými vlasy. Položí na růvek kamínek, něco jako *nezapomínáme...*, těžce se narovná, je zřejmé, že jí pohyb dělá potíže, a upraví si vlasy. Pokrčí rameny, jako kdyby zaslechla Hanny dutou poznámku, že ať dělá co dělá, mladší už nebude, a mírně se usměje. Hanna má ovšem pravdu, ta rzivost se nehodí k obličejí s unavenými, povadlými rysy, ale co, měla je rzivé zamlada a párkrát jí zachránily život, tak proč ne?

Udělá několik kroků, ale ještě se otočí, aby se přesvědčila, že na hrobě je vše tak, jak má být. Vráti se a přidá další kamínek. Ten je za Januše. Kdyby tu byl, určitě by ho sem položil...

I. Osudy Jaro 1939 – zima 1940

1. MĚSTO KRÁLŮ

Všechno, všecičko se toho jara probouzelo k životu dřív než obyčejně. Byl teprve počátek dubna, ale už i kaštany byly v plném květu a jejich krémové svíce doslova svítily. Snad ještě nikdy se jí nezdál život tak krásný. Co krásný, nádherný!

Hanna obtančila dívčí židovskou školu a jako letadýlko s rozpaženými rukama běžela dál Židovskou ulicí. Šťastně, polohlasně se zasmála, ale už vzápětí si uvědomila svoji jankovitost a polekaně se rozhlédla, tady i zdi měly uši. Kdysi hodně dávno se prý tady v Kaziměři usadili první Židé, podle toho se tak ulici i říkalo. Bylo to centrum židovské komunity v Krakově, ale svorně vedle sebe žili Židé i katolíci. Jedni posílali své děti do židovských škol a druzí do křesťanských, jiné rozdílly se nedělaly.

Hanna by nejraději samou radostí zaběhla do Panty, krakovského parku, ale to bylo daleko a byl šábes, už dávno měla být doma. Bez otálení proběhla kolem chrámu Panny Marie, teprve tady srovnala krok a ještě udýchaná vrazila do nejhezčího domu na Hlavním náměstí, roháku s růžovou omítkou a točeným zábradlím.

Má mě rád, nemá mě rád, má mě rád... , opakovala si v duchu. Ta tři slůvka jí zabublala na rtech, vykouzlila nový úsměv a vlila takovou sílu, že schody do třetího patra vyběhla po dvou. Teprve tady se zastavila. Už ve dveřích cítila, že je celý byt svátečně provoněn. *Mezusa* na dveřích, která ukrývala pergamenový svitek s verši z Tóry, byla vycíděna a celá schránka i její ornamentální zdobení se jen lesklo. Všude se také nesla vůně papriky, skořice a majoránky. Nad vším pak vítězila ostřejší, aromatická vůně česneku a zapečeného masa.

„V krvi zvířat se skrývá jejich duše“, nezapomněla poznamenat matka pokaždé, když maso z obchodu ještě znovu pečlivě umyla a očistila.

Šoulet pomáhala Hanna připravovat den předem s matkou, taková už byla tradice. Kroupy a hrách se musely dopředu namáčet a pak dlouho vařit na mírném ohni. To jídlo milovala a teď byla v pokušení otevřít vyhřátou troubu a nahlédnout do pekáče. Matka po ní z kuchyně vrhla tázavý, ustaraný pohled, přesně jak Hanna očekávala. Nedbala toho a vletěla jí do náruče.

„Co se děje, Noemi, co děláš?“ zahudrala Jorika, otřela ruce do zástěry a zpytavě dceru odstrčila. Nevěděla přesně, co ji přivedlo do téhle povznesené nálady,

ale zkušenosti jí napovídaly, že z toho nekouká nic dobrého. Hanna se zakabonila. Správně se jmenovala Noemi-Hanna, pouze když se matce něco nezdálo, říkala jí prvním jménem, bylo to skoro jako z trestu. Že by její tajemství prokoukla?

„Bůh nestihne být všude, proto stvořil matky,“ odpověděla záhadně ta, ke které se teď Hanna neodvažovala ani vzhlednout, aby se neprozradila. Tím to skončilo, protože bylo třeba prostřít kulatý stůl v jídelně bílým svátečním ubrusem, který čekal vyžehlený v pokoji přes lenoch křesla, a připravit sváteční tabuli. Otec tu mohl být každou chvíli, s ním přicházela i pohoda. Hanna ho zbožňovala a byla na něj pyšná, ne nadarmo byl Gavriel Abelowicz členem městské rady a zastával důležitá místa ve veřejné správě. Byl to on, kdo jí odmala vyprávěl biblické příběhy a seznamoval ji s židovskými zvyky. Ještě nechodila do školy, ale už jí kladl na srdce, že je rozená Sefardová, a to k něčemu zavazuje.

Sefardové tvořili uprostřed židovské komunity něco jako vlastní samostatnou kulturu. Tradovalo se o nich, že do Krakova přišla tato větev už někdy ve druhé polovině 12. století z Holandska. Otec, třebaže rodiče byli jen sedláci, byl přesvědčený, že tento původ, v zemi dost vzácný, mu zaručuje všestrannou vážnost, že má na ni prostě nárok. Na tomto místě většinou nezapomínal poznamenat, že mezi význačné osobnosti, kteří z této kultury vzešli, patřil i nizozemský židovský filozof 17. století Baruch Spinoza. Hanně se nejvíc líbilo trochu legrační jméno, jestli otec jeho myšlenkám taky rozuměl, o tom měla své pochybnosti, ale protože jim nejspíš nerozuměl žádný z jejich okolí, nemluvalo se o tom. Krakovu se odjakživa říkalo Polský Jeruzalém, a jestliže ne odjakživa, tak určitě od chvíle, co se Hanna pamatovala a dostávala rozum. To stačilo k tomu, aby i ona byla na jejich sounáležitost se Sefardy patřičně pyšná.

Gavriel počkal, až Jorika zapálí dva šabatové svícny vprostřed stolu. Vedle nich stál i kalich s vínem a přikryty rouškou ležely dvě *chaly*, chleby pečené speciálně pro tuto příležitost. Bylo vidět, že má něco na srdci.

„Itálie obsadila Albánii,“ vydechl, sotvaže žena pronesla ke svátečnímu dni i krátké požehnání. „Strategické důvody,“ upřesnil na Joriky káravý, a současně tázavý pohled. Šabat byl dnem Jehovova odpočínutí a politika musela jít stranou. Nepovažovali se za ortodoxní věřící a z mnoha zvyků dodržovali už jen některé, přesto Hanně občas připadalo, že jsou jimi svazováni až příliš. Teď si s tím však nelámala hlavu, co jí bylo do Itálie? Ona čekala na něco většího, na Lásku s velkým L, bála se i dýchat, aby se neprozradila.

Později po večeři přišel strýc Hubert, otcův bratr se ženou Jolandou a dospívající Mayou, ale teprve po společné modlitbě si mohli o napjaté situaci

pohovořit tak, jak jim ležela na srdci. Narozdíl od Gavriela dbal Hubert na to, aby se všechny tradice a zásady dál uchovávaly. Kromě toho, že jedl výhradně košer, se nikdy neholil břitvou a o šabatu ani nejezdil tramvají. Narozdíl od otce nosil vždy a vždycky černý kaftan a obyčejně i *talit*, modlitební šál s třásněmi, který nabýval na důležitosti při odříkávání modlitby. Díky malému klobouku z černé látky se zkosenou střechou vypadala jeho hlava s velkým nosem ještě neforemnější a taky ještě židovštější než obyčejně a Hanna se vesele, potutelně usmála.

Strýc voněl kolínskou a ve velkých, hlubokých kapsách ukrýval vždy a vždycky nějaký malý dárek. Nezapomínal na něj ani později, kdy už z časů sladkostí a voňavých preclíků povyroستla. Moc vlasů neměl a to, co se mu nedostávalo na temeni a na skráních, doháněl v týlu tenkým copánkem. Jestliže byl otec vyložený fešák, jeho bratr Hubert byl pravý opak, přesto Hanna strýce milovala.

Matka ráda přikládala jménům skrytý význam a poté, co podotkla, že Jolanda voní fialkami jako její jméno, se společně odebraly do kuchyně. Oba muži teď nerušeně probírali politickou situaci zevrubně a ze všech stran, jak si vyžadovala. Bylo to sotva měsíc, co si Německo umanulo, že rozšíří svůj životní prostor směrem na východ a vzneslo požadovky na Gdaňsk a Polský koridor, to nemuselo skončit dobře. To, co se dělo, bylo natolik vážné, že se Polsko cítilo v ohrožení, a přestože mělo pro případ konfliktu dohodu s Velkou Británií a Francií o vojenské pomoci, začalo pracovat na válečné strategii.

To Hanna měla větší starosti. A tak zatímco o rok mladší sestřenka Maya řešila svoje potíže s pihami a vlasy rzivými jako rozpálená plotýnka, Hannu spalovala jediná otázka: Má ji rád? Je tohle ta pravá, opravdová láska, o které dívky snívají?

Scházeli se s Janušem potajmu už řadu týdnů. Myslela na něj ráno a cestou ze školy zas a nejhorsí to bylo před usnutím, tajemství nedávalo spát a spalovalo zamčené rty. Den, kdy neměli schůzku, byl jako ztracený, jenže to se stávalo čím dál řídkěji. Jak přečká zítřek? A celou sobotní bohoslužbu?

Hanna věděla, že ji Maya zbožňuje, ale jak moc dokáže mlčet? Může jí vyzradit tak veliké tajemství? Ano, nebo ne?

+++

Tak uběhlo jaro. Jestliže v Krakově měli starosti, Hanna to sotva zpozorovala. Přestala chodit do školní knihovny a začala navštěvovat tu městskou na Starém Městě. Tohle nebylo ani moc nápadné, o jejím snu, že jednou bude studovat literaturu, doma věděli.

Nejdříve se setkávali s Janušem právě tady, později byla knihovna už jen zástěrkou. Kdyby potkala někoho z jejich, knihy měla jednoduše s sebou. Jako zástavu brávala i sestřenku Mayu. Ta byla ovšem pro Hannu schopná udělat cokoli. Ještě si neuvědomovala krásu svých měděných vlasů, které měly jednou dokázat zázraky, a bezmezně obdivovala její uhlově černý drdůlek i pleť křehkou a bílou jako pleť šlechtičen. Občas Maya přivedla na schůzku i svoji nejlepší kamarádku Malwinu. Hanna ji znala, její otec u nich býval občasným hostem.

Malwina Grabberová byla o několik let starší a nosila v sobě zvláštní jas, lehkost a harmonii. Přísně vzato nebyla zvlášť hezká, ale to vynahrazovaly její oči a výmluvný, přitažlivý úsměv. Všechno dohromady pak v sobě mělo jakési osobní kouzlo, charisma, které podmaňovalo. Snad pro všechny ty vlastnosti každý rád přehlédl roští, které mívala na hlavě, na parádu si totiž rozhodně nepotrpěla.

Do třídy s ní chodilo i pár židovských dětí, pro jejichž rodiče nebylo náboženství příliš důležité, ale které často od ostatních sklízely posměch. To jen když nebyla nablízku Malwina, které se mezi spolužáky přezdívalo Spravedlivá. Ve vznětlivé době plné antisemitských střetů, byly její sympatie ke slabším a ustrkovaným něco výjimečného. Jakou roli v přátelství obou dívek sehrály Mayi vlasy a pleť jako postříkaná pivem, které se na dívčí židovské škole stávaly snadným terčem vtipů, těžko říct.

Grabberovi vedli koloniál v Kaziměři, na předměstí schouleném v rameni řeky Visly, na křižovatce ulic Jakuba a Józefa. Tady byla jedna ze tří vstupních bran do staré židovské čtvrti, která se dělila na část křesťanskou a židovskou a obojí tradice se tu mísily a prolínaly. Čtvrť, vlastně město ve městě, ležela už mimo Staré město, ale odevšad sem bylo blízko a obchodu se dařilo. Na pultě ležela kniha dlužníků a chudší židovské rodiny tu mohly bez problémů koupit na dluh pirohy, klobásy i zelí. Všechny děti pak navíc dostávaly přídatkem nějaký pamlssek.

Když byla Maya mladší, nemohla se vynadívát na sudy s nakládanými, bachratými okurkami, na uzeniny, buřtíky a točené salámy na hákách, na vitrínu se sýry, ze které to omamně vonělo, a na plechovky s nakládanými rybami. To nebylo nic oproti skleněným nádobám s cukrovinkami a bombony. Už jejich lákavé barvy slibovaly lahodu takřka nebeskou. V šuplátkách vpravo bylo vzácné cizokrajné koření a v prosklených vlevo drobná galanterie, zipy, patentky a knoflíky a všelijaká hedvábička. V jutových pytlech u vchodu se skrývala mouka, hrách i rýže. Když

cinkala pokladna, cinkaly i sladkosti do dětské dlaně. Paní Grabberovou, kulatou a růžovou, tu bylo možné najít prakticky od rána do večera.

Horst Grabber byl původem Němec. Ať to bylo kvůli obchodu anebo z loyality k místním, léty se jméno přizpůsobilo a popolštilo a dnes si už málokdo pamatoval, že tomu někdy bylo jinak. Ne, někdo přece! Jorika byla přesvědčená, že celé přátelství Horsta s jejich rodinou je jen póza a faleš.

„Že se tvůj otec přátelí právě s nimi, ještě neznamená, že na to nedoplatí, jednou si na mne vzpomenete. Nezapomínej, že to jsou Němci!“ říkala. Hanna to pocítovala jako nespravedlnost a jestliže ne hned vůči Malwině, tak vůči paní Grabberové, Vislou křtěné, docela jistě. Musela na to myslet celou cestu parkem. Teď byla na rozpacích: To Malwiny nové chápání a vnímání světa a jedinců v něm obdivovala, ale přitom se nemohla ubránit těžkému svědomí, co by takovým názorům řekli rodiče? A hlavně, co by řekli její známosti s Janušem? Hanna se s ním scházela potajmu, ačkoliv si byla moc dobře vědoma, že by otec tohle přátelství neschvaloval, a ještě daleko hůř by je nesla matka. Tohle Malwina nemohla pochopit, takové předsudky a dělítko mezi lidmi prostě neuznávala. Podle ní měla Hanna na Januše právo! Hodná, skvělá, spravedlivá Malwina!

Na kraji hradeb se Hanna s přítelkyněmi rozešla. Tiskla pod paži Shakespearovy svazky a co chvíli se spiklenecky porozhlédla. Spěchala. Teprve v Panty, v parku, který ohraničoval centrum města a měl o tolik jinou, a tolik uklidňující atmosféru než zbytek celého Krakova, se cítila v bezpečí. Zvolnila a zhluboka si vydýchla. Co mohlo být romantičtějšího než plynové lampy v aleji? Rozkošnický natáhla do plic čerstvý vzduch a protáhla se. Měla to tu ráda. Tolik druhů stromů a křovin, tolik zátiší s pomníky slavných! Všechno tu ztišovalo rozbouřené smysly a zároveň vzrušovalo.

Naposled si uhladila vlasy, uhlově tmavé a lesklé jako hříva divokého koně. Dětila je širší pěšinka, za níž se kolem celé hlavy na několikrát točily bohaté černé pletence vyčesané v týlu do směšného drdůlku tak, aby vypadala dospěleji. Pozdravila se s prodavačkou ve dřevěném stánku, která tu nabízela sodovou vodu a *obwarzanki*, skvělé krakovské preclíky, a bezstarostně se usmála. Bylo jí do tance a samým štěstím do pláče i smíchu zároveň, všechno v ní jásalo, všechno bylo rozjasněné a zářivé. Pár beránků, bílých a nadýchaných jako peřina, honilo jeden druhý, ale z toho přšet nebude! Teď měla v hlavě jen jedno a už z dálky vyhlížela

Janušovu nápadně štíhlou, vysokou postavu, která se pokaždé vznášela o hlavu nad ostatními. Jestliže ji doma měla čekat bouřka, teď o tom nic nechtěla vědět, teď ne! Srdce se jí rozbušilo prudčeji a do tváří se vhrnula barva.

Objal ji, ale to bylo málo, a Januš se sklonil a políbil Hannu jakoby letmo a lehce na obě tváře. Kdyby toho byl někdo svědkem, už v příštím okamžiku by si nebyl jistý, byl to polibek, nebo nebyl?

„Choroba je nakažlivá, kéž by byla i láska,“ uvítal ji Shakespearovskou citací s pohledem na knihy, které jí málem vypadly z podpaží. Chvíli šli mlčky. V tuto dobu už všichni zmizeli k obědu a parkem spěchalo jen několik opozdilců. Rozechvěla se polekaně i šťastně zároveň. Sluší jí to, je hezká? Jak moc? Nelže? Líbí se mu víc než všechny ostatní?

„Víc než nejvíc!“ A Januš se znovu sklonil, musel pořádně, protože Hanna, ačkoli byla na dívku spíš vyšší, mu sahala jen k ramenům, a políbil ji nedočkavě, dlouze a horce, jak se v něm po včerejším vynuceném dnu půstu nahromadila veškerá mladistvá touha a žádostivost. Nejhorší bylo, že ani v příštích dnech to nemělo být jiné. Už ve čtvrtek slavili Boží tělo, bylo jakýmsi shrnutím a vyvrcholením všech velikonočních svátků a bylo nemyslitelné, aby Januš den nestrávil v kostele a s rodinou. Krom toho měl na slavnosti svůj úkol, a to znamenalo jediné: Nabrat si z Hanny dopředu do duše i do dlaní, kolik jen bylo možné. Teď ale měli pro sebe ještě celé dnešní odpoledne. Byly to takové ukradené kapky... kapičky štěstí.

Znovu se objali. Jeho rty hledaly a honily její, jak se mu v dívčích drahotách bránila a nevěděla, má, nebo nemá? Shakespeare neuteče... Odložila knihy na lavičku a jakoby to už déle nebylo k vydržení, Hanna odevzdaně zaklonila hlavu, přivřela oči a nastavila ústa. Tak zůstali jeden v druhém dlouhé vteřiny. Konečně se odtrhli a Hanna se usmála, sklopila hlavu a vtiskla ji do důlku na jeho rameni.

+++

2. BOŽÍ TĚLO

Nebylo toho mnoho, na co se Janušova matka, Maryla Balkowski mohla v těchto dnech těšit, ale Boží tělo mezi to rozhodně patřilo i toho jara devětatřicátého

roku. V katolickém Krakově se letos slavilo o to okázaleji, oč tíž na všechny doléhalo to, co se dělo mimo ně. Ve všech v domácnostech se zdobilo a smýčilo a leštily se okna. Maryla měla práce dvojnásob a připravovala se na tento den značně s předstihem. To znamenalo především zavřít na tyto dny obchod, *Sklad towarów różnych*, jak hlásala tabule nad vchodem. Tady se dalo sehnat všechno od vysloužilých křesel a svatých obrázků, až třeba po vycpané tetřevy a koňské chomouty nebo brusle na kličku. Však si taky obchůdku hleděla, celý den něco prášila, leštily, dokupovala a rozšiřovala o všelijaké zvláštní a kuriózní kousky. Teď ale zamkla za sebou a cele se věnovala přípravám. Maryla totiž patřila do skupinky, jejímž úkolem bylo postavit po cestě, kudy procesí procházelo, čtyři oltáře. Tohle už patřilo k tradici. Dřevěné konstrukce musely být potažené bílým plátnem, plachtami, které ovšem předtím bylo zapotřebí pořádně vyprat, naškrobit a vymandlovat. Právě pod nimi měl kněz vykonat krátkou pobožnost a požehnat celému městu. S veškerou přípravou bylo hodně starostí, ale Maryla brala svůj úkol poctivě a s radostí.

Nedělí velikonoční Velikonoce končily a týden po první neděli svatodušní přípravy na Boží tělo vrcholily. Teď měla Maryla hotovy právě tak všechny hrubé práce, a zrovna když si myslela, že si může vydýchnout, objevilo se něco nového. Tak to ostatně bylo skoro pokaždé. Tentokrát onemocněla sousedka a Maryla musela převzít i část jejích povinností a postarat se o výzdobu v katedrále na Wawelu i v kostele sv. Jiljí. Byl nejvyšší čas. Především bylo třeba objednat mnoho, a ještě víc květin, a Maryla i její pomocnice měly plné ruce práce.

Ve čtvrtek časně zrána byla před hlavní oltář Wawelské katedrály vystavena monstrance s eucharistií a pořadatelé ještě naposled prošli celou trasu slavnostního průvodu. Ceremonie mohla začít. Však už muzikanti ladili nástroje, a sotvaže se ze Zikmundovy věže ozvaly první těžké údery zvonu, začali se vzhůru do hlavního vchodu katedrály nedočkavě trousit první věřící, všichni vymydlení a ve svátečním. Tohle bylo tradiční místo, kde se v minulosti konaly korunovace králů a nejednoho, kdo vstoupil, ovanula posvátnost místa.

Januš v dlouhé bílé komži až ke kotníkům zapálil před postranními oltáři ozdobenými květinami dvě svíce, střelnou modlitbičkou odevzdal lásku k Hanně do božích rukou, *Pod twoja obrone uciekamy se*, a pak se už neprodleně přidal k bratrovi a hloučku ministrantů v sakristii.

„*Non nobis, Domine, non nobis sed nomini Tuo da gloriam* ...Ne našemu, Pane, leč Tvému jménu budiž sláva,“ šeptl Andrej, když bok po boku vstoupil s Marylou do chrámu. Vyhledal ženinu ruku a stiskem se ujistil, že oba myslí na totéž. Vychovali spolu tři děti, všechny vykročily správnou cestou, co bude dál, záviselo už jen na boží vůli.

Maryla se pousmála. Tak jako mnozí, i ona s sebou nesla na posvěcení věnečky z lučních bylin. Teď se se slzami něhy zadívala na malou Halinu v bílých volánkových šatečkách, která letos poprvé stála v kruhu mezi družičkami. V dlouhých zlatavých vlasech měla bílý věneček, nervózně přešlapovala a čas od času přerovnála květy a lístky ve svém košíčku. Nikoho nenechávala na pochybách, že tohle je její velký den.

„*Otče náš, jenž jsi na nebesích... Uojcze nasz, kery jeześ we niebje, bydź pośwjyncone mjano Twoje!*“

Mši svatou odsloužil biskup, který za věřícími přijel z Varšavy. Všude voněly květy a kadidlo. Všechny tři lodě katedrální baziliky byly plné, špendlík by nepropadl a rozdělení eucharistie muselo být nápomocno i několik kněží. Maryla i Andrej pyšně sledovali oba syny, kteří z rukou biskupa přijali sváteční hostie máčené ve víně. A byl to právě Januš, který pak za doprovodu hudby s vysokým křížem otvíral procesí ubírající se z Katedrály na Wawelu na Hlavní náměstí. Za ním šli ostatní ministranti ve svátečních bílých komžích přepásaných provazcem s vysokými svícemi v rukách a družičky, které cestu vysypávaly květy. Pod baldachýnem kráčel biskup s monstrancí obklopený kaplany a jáhny s kadidly.

Všechny ulice, kudy se procesí ubíralo, byly brzy ráno znovu pečlivě zamety a uklizeno bylo také před každým domem. Procesí nebralo konce, tady se ho odjakživa účastnil velkých počet věřících a další postávali okolo nebo už vyhlíželi od kostela sv. Jiljí, kde se před oltářem ozdobeným mladými stromky a květinami konalo první pozastavení. To další bylo na Hlavním náměstí před palácem Pod Branami a na ulici sv. Jana. Dechová hudba, která zástup provázela, ztichla a všude se znovu rozvonělo kadidlo, krátká pobožnost mohla začít. Kněz, kterému přes obě ramena padala široká štola, přečetl část z evangelia a biskup pod baldachýnem na koberci z květů požehnal lidem a městu.

Tady v zástupu pod ním stála i Hanna s Mayou. Už proto, že tohle byl svátek ryze křesťanský, kterého se jejich rodiny neúčastnily, žádná z dívek tuhle podívanou

ještě nikdy nezažila z takové blízkosti. Nebylo těžké mezi ministranty objevit Januše a Hanna cítila, jak jí horko stoupá ze srdce do tváří.

„Už ho vidím!“ hlásila Maya. Sotvaže procesí zahrulo na poslední zastávku před Mariánským kostelem, Hanna se rychle vrátila, aby potajmu ulomila dvě větvičky, jednu z břízy a druhou z mladé lipky, a schovala si je pod kabát. Věřilo se, že lístky zdobící oltáře mají zázračnou moc, tak co kdyby?

Byla to náhoda? Maryla se otočila a právě v té chvíli koutkem oka zahlédla Hannu.

„Podívej! Je to přece ona?“ obrátila se k muži. „Ta dívka našeho Januše?“ Usmála se a pokusila se jí dát rukou znamení, ale to už se nebe zatáhlo. Maryla nevěřicně vzhledla vzhůru a sevřela křížek na prsou. Bouřka, která se na ně hnala, neslibovala nic dobrého.

+++

3. ČERNÝ PÁTEK a ZLATÁ MINCE

*W Gdańsku staliśmy jak mur,
Gwiżdżąc na szwabską armatę,
Teraz wznosimy się wśród chmur,
Żołnierze z Westerplatte.*

*V Gdańsku jsme stáli jako zeď,
Hvízdajíc na německé dělo,
Teď se vznášíme uprostřed mraků,
Vojáci z Westerplatte.*

Seděl u rádia sám a sám už dobrou hodinu. Zasmušilý a zkřehlý, v mírném předklonu a pouze v dlouhé bílé noční košili. Venku se zdála hluboká noc, přestože už pomalu svítalo. Gavriel Abelowicz přitiskl ucho těsně až k samotné dřevěné skřínce. Nespokojeně s ní zatřásl, zabručel a pootočil knoflíkem. Všechno se muselo dít s citem, přijímač byl jen stará čtyřlampovka a měl své mouchy, ale hrál! Tedy, když chtěl!

„Tiše!“ Gavriel syknul na ženu, jako by tušil, že se Jorika právě teď chystá na adresu rádia zavolat z ložnice něco kousavého, koneckonců bylo to právě ono, které jí kradlo poslední hodiny spánku. Slyšel, jak se převrátila na druhý bok a přitom zůstalo. Gavriel znovu přitiskl ucho k desce. Konečně to v ní párkrát zahučelo, zapraskalo a zachraplalo.

„Haló, haló, Polský rozhlas Varšava, frekvence 480 metrů...“ Skoro ho to vyvrstilo ze židle, na tohle čekal! To ještě nevěděl, že už brzy veškerý majetek rozhlasu i archiv zaberou okupanti a že je to naposled, co slyší polský rozhlas svobodný. Ještě několikrát bylo zapotřebí doladit zvuk, pak se vyčistil a Gavriel napjatě, se zatajeným dechem a zaťatými pěstmi poslouchal, že Němci ve 4:40, jen pět minut před odstřelováním poloostrova Westerplatte, začali bombardovat polské nechráněné město Wieluň. Tady nebyly žádné vojenské cíle.

„Tohle odskáčou jedině civilisté,“ zamumlal.

Politiku sledoval odjakživa pozorně, ale od března minulého roku, kdy Adolf Hitler k říši s velkou slávou připojil Rakousko, o to napjatěji. Rok třicet devět se sebou nesl neustálé změny a když v březnu Německo obsadilo Čechy a Moravu, dalo se už tušit, co bude následovat. Požadavky na svobodný Gdaňsk a volný koridor do Pruska polská strana odmítla, ale Gavriel nepochyboval, že Hitler od myšlenky rozšířit „německý životní prostor“ jen tak neustoupí a to, co nezískal vyjednáváním, bude chtít dobýt vojenskou silou.

Napětí a čekání byly k nevydržení, skoro si oddychl, když to začalo a palubní děla zahájila palbu. Poloostrov měl poměrně dobré obranné pozice, opevnění malé posádky poskytovalo i slušnou ochranu. Bude to stačit?

Napjatě poslouchal až do posledního zvolání „Ať žije Polsko!“

„Vždyť jsem to tušil!“ mumlal. Měl by se neprodleně domluvit s bratry. S povzdechem se otočil do ložnice. „Musím zavolat Ayalovi do Varšavy a ty se zatím spoj s Hubertem, musíme se domluvit.“ Odpovědí mu bylo jen Joriky pokojné oddechování. „Holka ať dneska nechodí ven...“ dořekl přesto a začal vyhledávat a ladit nové stanice.

„... Polsko dnes v noci poprvé střílelo na našem vlastním území. Rozhodli jsme se hovořit stejnou řečí...“ Slova německé hlasatelky dopadala jako ocel a snažila se vyvolat dojem, že si Polsko začalo. „Opětujeme palbu. Od této doby se za bombu platí bombou...“ hlásil nacistický rozhlas. Gavriel sevřel rty a pak už jen seděl s hlavou sklopenou až do rána.

Skončilo teplé, ale nepokojné léto, brzy se stmívalo a za okny fičel podzimní vítr. Byl pátek, prvního září třicet devět, patnáct minut po čtvrté hodině ranní a vypukla druhá světová válka...

+++

„Myslíš, že jsem včerejší, že nic nevím? Gavrieli, řekni něco! Řekni, ať toho nechá, dokud je čas!“ Jorika se otočila k muži, ale Gavriel seděl s uchem u přijímače

a neslyšel.

Hanna sklopila oči a cítila, jak jí červeň prudce stoupá od krku do tváří. Věděla, že dřív nebo později jí rodiče na schůzky s Janušem přijdou, ale tak brzy bouřku nečekala. Malwina byla přesvědčená, že by se ke všem jedincům mělo přistupovat stejně, bez ohledu na jejich rasu nebo náboženské vyznání. Copak se kvůli svým sympatiím sama dost nenatrpěla? Nadávky do *żydovskich šviň* ji přinutily nejdřív vystřídat školu a nakonec i předčasně ukončit a jít si hledat zaměstnání.

„Nesmíš se dát! Máš na Januše právo...“ povzbuzovala Hannu tak vytrvale, dokud i na ni nepřeskočila bojovná nálada. Odhodlání jí pokaždé vydrželo až k domu. Tady se objaly a rozloučily, Malwina si na hlavě s neodolatelným šarmem prohrábla svoje vrabčí hnízdo, a tím to skončilo.

„Ty a tvoje Malwina! Neříkala jsem, že od ní nepochytíš nic dobrého? Odkdy jsou Němci naši přátelé? Však tvůj otec jednou prohlídne a ještě se bude divit!“ Jorika pátravě sjela z dcery na tlusté bichle v jejím podpaží a zklamaně si povzdychla. „Tu tvoji knihovnu, to ti mám taky věřit?“ Gavriel pořád mlčel. Takhle teď vysedával každý den.

Sedm dní a nocí odříznuta od světa odolávala malá polská posádka na poloostrově Westerplatte německé přesile a zuřivému odstřelování. Sedm dlouhých dní, bez možnosti ošetřit své raněné a doplnit zásoby, vydrželo nějakých dvě stě mužů v sevření nepřítele. Pak, nikým ohrožována, začala německá armáda postupovat do polského vnitrozemí...

„Představ si, dva tisíce letadel!“ vzdychl konečně Gavriel.

„Posloucháš mě vůbec?“

„No právě! My jich máme jen nějakých čtyři sta! Westerplatte padlo. I Varšava padne - a pak?“ Gavriel nepřítomně vstal a sáhl po telefonu. Nic. Žádný signál! Stejně jako včera, Varšava už jako by neexistovala. A bratr s rodinou? Báł se domyslet! Teprve teď si všiml Hanny postávající rozpačitě ve dveřích a tázavě se podíval na Joriku. Řekl snad něco špatně? ...Stalo se něco?

„Ale stane! Řekni jí, že to musí skončit!“

„Co by se mohlo stát?“ ozvala se konečně Hanna neurčitě a s úsměvem objala otce. Teplo z jejích paží se mu přelávalo do srdce a s ním i bázeň, že tentokrát ji ochránit nebude schopen.

Holčička se zamilovala! Nu což, doufejme, že z toho pršet nebude! pomyslela si Jorika. Kolik jí bylo, když se zaslíbila Gavrielovi? Ne o mnoho víc, ale o něco starší byla. A hlavně, nebyla tak těžká doba.

„Hanna je rozumná, neudělá nic proti našemu přání,“ odtušil v té chvíli Gavriel a opět zasedl k přijímači. Tím si Hanna nebyla tak docela jistá, otcovo přesvědčení ji mátlo, ale současně je překřikovalo radostné, Už se stalo, stalo se a na tom se nedá nic změnit! Teď už to Jorika nevydržela.

„Hanna... Tvoje Hanna,“ durdila se s úsměškem, a když viděla, že muže nevyprovokuje, zakabonila se a lehce dceru odstrčila. „Vždyť je ti šestnáct!“

„Bude mi sedmnáct,“ ohradila se Hanna prudce. No a co? Kde stálo, že se mladí... tak mladí nemohou zamilovat?

„A jemu? Dvacet?“ Hanna váhavě kývla. Tedy skoro. Růček sem, růček tam. Minulý týden spolu oslavili jeho devatenácté narozeniny. Cítila, jak se jí doznáním ulevilo, teď to bylo venku!

„Jak jsi říkala, že se jmenuje? ...Januš? A dál?“

„Nic jsem neříkala!“

„Ale lidi! Balkowski si hraje na pana radního, ale maj prachsprosté železářství, vím všechno!“ vzdychla Jorika hořce.

„Tak proč se ptáš?“ Hanna pohodila hlavou, až jí patka vlasů černých jako krém na boty, zakryla vzdorný pohled. Malwina by dokázala odpovědět jinak! Januše si vzít nedá, to raději – co? Uteče z domova! Jestli to nepůjde jinak, uteče!

„Zapomněla jsi, co jsem ti povídala o míchání jablek s hruškami? To nemáš kolem sebe dost našich chlapců? Jsi Noemi Sefardová!“

Noemi? Tak to se matka rozzlobila doopravdy. Když se ani teď očekávaný účinek nedostavil, prudce dodala:

„Nejsme ani Poláci, ani Maďaři, jsme Židé! Copak to sama necítíš? Gavrieli, řekni přece něco!“ Ale Gavriel mlčel. „To otec nikdy nedovolí!“ řekla tedy sama, ale už na cestě do kuchyně ji dohonilo Hanny vzdorné...

„... Tak at’!“

„Slyšíš to, Gavrieli? ...Proč nepočkáš, až dostanete rozum? Vydařené manželství je div světa. Tři tisíce let se vzpomíná na dva neznámé lidi jen proto, že se jim manželství vydařilo,“ dopověděla už mírněji židovským příslovím.

Teprve teď Gavriel vstal. Zastavil se před Hannou, jakoby chtěl něco říct, něco důležitého, ale pak stejně náhle a tiše zmizel ve své pracovně. Hned se ale vrátil a vtiskl Hanně do ruky zlatou minci.

„Nos ji pořád u sebe! Nejlépe přímo na těle, rozumíš?“

„Jak - u sebe? Proč?“ zeptala se, ale otec se díval mimo a neodpovídal a jeho stín se ve světle lampy dramaticky lámal a dloužil po pokoji. Proč, proč! Co na to odpovědět? Poslouchal vysílání polské sekce BBC, občas zachytil i konspirační vysílač přímo z jejich území, a všechny zprávy se shodovaly. Bylo ale skutečně možné, aby se norimberské antisemitské zákony začaly uplatňovat až tady ve svobodném Polsku? Bylo skutečně myslitelné, aby svoboda a práva Židů byla zrušena a oni sami postupně izolováni od společnosti, tak jak strašil rozhlas?

A vůbec, co když zprávy jen účelově zveličovaly? Gavriel říkal, že když zemřít, tak nejlépe doma. Hubert naopak se domníval, že by měli se vším počítat, tedy i s tím, že bude nutné poslat Hannu a Mayu pryč ze země. Nejlépe hodně daleko. Na Evropu se už nedalo spolehnout, Polsko bylo úplně samo, opuštěné a zrazené těmi, kteří se ještě včera tvářili jako spojenci. Ale když utíkat, tak kam? Do Ameriky? O tom nechtěla Jorika ani slyšet, ale co když byl Hubert prozíravější? Zkušenosti z podobných událostí nosili v genech. Nikdy jsi nemohl vědět, jaké nálady vyvolají a kdy přerostou ve skutečný pogrom. Bylo nebezpečí skutečně tak horké na to, aby Hanna musela opustit rodný dům, školu a přátele? Těžko říct. Rozum říkal, že ano, a srdce se bránilo.

Gavriel natáhl paže, jako by chtěl ještě něco říct, užuž se zdálo, že Hannu obejmeme a sevře její hlavu do dlaní, ale vzápětí se otočil a beze slova opět zasedl k přijímači. Co to mělo znamenat?

Hanna ještě chvíli nerozhodně postávala a zmateně obracela v dlaní těžký peníz. Otcův hlas v ní dozníval naléhavěji než obvykle. Něco jí chtěl sdělit, něco opravdu důležitého, ale co mohlo být důležitějšího než známost s Janušem?

Ve svém pokoji opatrně odložila na postel knihy, které ještě pořád držela pod paží.

„Obdivuješ Shakeapera? Tak si všimni, že všechny jeho hrdinky jsou emancipované bytosti, které mají svůj vlastní názor,“ upozorňoval ji Januš. „V Shakeapearovi je všechno, co teď prožíváme. Všechny naše vášně a nenávisti, strachy i bolesti jsou tu stokrát prožité a popsané... Tady! Dovedeš si to představit?“

Měl pravdu. Copak se Julie bláznivě nezamilovala do Romea? A nezdála se láska mezi Kapulety a Monteky podobně nemožná jako ta jejich? Uteče! Jestli to nepůjde jinak, uteče!

Do očí jí vstoupily slzy, ale už vzápětí se lítost mísila se slzami radosti, to když se podívala na větvičky z břízy a lipky, které utrhla na svátek Božího těla a které obě nově obrazily...

Večer už byl zase plný naděje a očekávání. Náhle jí všechno přišlo k smíchu. Poslední léta docházelo přece ke smíšeným sňatkům poměrně často. Už nebyli tak přísně oddělení od ostatní komunity a mnozí začali dokonce vystupovat z náboženské obce. Až teď počátkem války se Židé zase sblížovali a začali pociťovat svou sounáležitost. Počátkem války...

Hanna nemohla usnout. Několikrát za noc vstala, dvacetidolarová mince byla zlatá a páčila v dlani jako oheň. *Nos ji pořád u sebe! Nejlépe přímo na těle, rozumíš?* Hned zítra si peníz všije do podvazku na punčoše, kam jinam? V hlavě měla zmatek a všechno se jí mlelo dohromady. Milování s Janušem, roztržka s matkou, zlatá mince, válka a okupace...

Ještě nevěděla, jak válka vypadá, ale už jako by do ní zařala svůj spár.

+++

4. TEORIE LÁSKY JE BOŽSKÁ...

Seděli na kanapi, dech na dechu.

„Ne, to nesmíš...“ Hanny hlas zněl poplašeně. Rychle vstal, přesvědčil se, že dveře jsou zavřené a jen aby ji upokojil, zatáhl záclony. Čas se přehoupl. V kuchyni odbily hodiny.

„A vaší?...“ Hanna ležela naznak v měkkých polštářích, jednou rukou Januše chabě odstrkovala, zatímco druhou se ho snažila přitáhnout a prohrábnout mu vlasy. Věděla, že jsou husté a tvrdé jako rýžový kartáč, pokaždé jí působilo zvláštní rozkoš cítit je mezi prsty. Sklonil se nad ní, níž a ještě, a lehce se dotkl rty jejího čela, víček, špičky nosu, jakoby na poslední chvíli dětsky zdvižené vzhůru... Zdráhavě opětovala políbení. Povzbuzen uvolnil ruku, která ihned všetečně zajela pod odhrnutou sukni.

„To nesmíš...“, šeptla znovu. Hlas se jí zachvěl vzrušením.

„Neboj, otec schůzkuje a Halinu vzala matka na nějaký dobročinný dýchánek, ty dvě se hned tak nevrátěj...“ To Hannu na chvíli uklidnilo. V očích jí leželo očekávání a šťastná bázeň. Srdce skákalo a přetévalo a z koutku oka sklouzla slza, nebyla s to ji zadržet. Neříkala mu jednou, co znamená její jméno? Blaženost? Radost a půvab? To nebylo špatné, to vůbec nebylo špatné!

„Teorie lásky je božská, její praxe ďábelská,“ zarecitoval šeptem. Shakespeara měli rádi oba a těšilo ho, když se mohl občas blýsknout.

Na krku jí visel přívěsek, dřevěná židovská hvězda z jasanu napuštěná olejem a včelím voskem. Rozepnul knoflíček u živůtku a sevřel ji mezi prsty. Prudce ho odstrčila, zatímco v ní všechno volalo, Pojď, neboj se, jen pojď! Do očí jí znovu vstoupily slzy.

Co teď? Usmířování bylo sladké, než se nadála, ležela opět na kanapi, černé vlasy jako medúza rozhozené po polštáři. Cítila, jak se Janušovi zrychluje dech a rozechvěla se.

„A Filip?“ zeptala se nahlas. Že Balkowski sedí v městské radě a že se zasedání teď, kdy téměř denně přicházely od německých úřadů různé příkazy a pokyny, obyčejně protáhlo, to věděla, ale co Filip? Mladší bratr chodil za Janušem jako stín, nikdy si nemohli být jistí, odkud a kde se vynoří. Vlastně nebylo divu, že jejich tajemství uhodl dříve než rodiče.

„Poslal jsem ho do školy pro otázky a pak do knihovny...“ I Janušův hlas zněl teď maličko přiškrceně. Cítil, jak se potí. Otázky byly důležité a co nařídil starší brácha, bylo svaté. To znamenalo, že od Filipa nebezpečí nehrozilo.

„Nevymýšlíš si?“ ujistila se přesto, snad aby oddálila to, co muselo přijít. Nečekala na odpověď a přivřela oči.

Hnětl jí malé, tvrdé knoflíky prsou, sotva se jich dotkl, vystartovaly mu vstříc jako očarované. Mrazení a hřejivý pocit ji elektrizoval až do kořínků vlasů. Pevně a ještě pevněji semkla víčka, tohle byl pro oba zcela nový, úžasný pocit, teď by o něj za nic na světě nechtěla přijít!

+++

5. PEKLO JE VŽDY OTEVŘENO

Je možné, že už několik dní svobodné Polsko neexistovalo? A co Varšava? Paříž severu, největší židovské centrum v Evropě, druhé na světě hned po New Yorku? Je možné, že ani tahle Varšava už neexistovala? Divná myšlenka... Proč se včas nedomluvil s bratry? Proč včas Gavrielovi nezavola? Když ne on, Hubert by jistě věděl, co dělat! Jejich rodiče byli polští sedláci, tak kde zůstala obyčejná selská chytrost? Kam se poděla prozíravost Sefardů, kteří odolávali všem pogromům a staleté nenávisti?

Krakov byl odtud skoro tři sta kilometrů, ale z pohledu obklíčené Varšavy na tom byl o mnoho líp. Přinejmenším ho nebombardovali. V tak nejisté době měli být pohromadě! Co podnikl pro to, aby dostal rodinu včas když ne z Polska, tak aspoň z Varšavy?

Takové výčitky se Ayalovi Abelowiczi honily hlavou. Seděl na četnické stanici tak, jak ho přivedli, vmáčknutý do rohu a zpráskaný jako pes. V hlavě mu hučela všechna ta palba a bombardování minulých dnů, čtyři sta německých letadel znovu a znovu křížila oblohu a kvílivý jekot sirén neutichal. Západní rozhlas hlásil, že bylo shozeno na pět set dvacet tun trhavých a zápalných bomb, kdo tohle mohl přežít? Na koho mohli ve své beznaději ještě spoléhat, koho prosit o pomoc? Spasitele?

„Bombardujete civilní obyvatelstvo a kolony uprchlíků, vraždíte válečné zajatce, ale On vám to spočítá,“ mumlal.

Obležení Varšavy trvalo dlouhé tři neděle. Ve dne v noci, blíž a blíž duněla těžká děla a řehtali a vzpínali se koně. Jejich poplašené ržání vyvolávalo husí kůži. Carmela pokaždé popadla děti a tašku s tím nejdůležitějším a utíkala do krytu. Jako životně důležité zachraňovala i bohatě zdobenou svatební smlouvu stanovující práva a povinnosti obou manželů. Ta zůstávala vždy a vždycky ve výlučném vlastnictví ženy. I teď se tomu musel usmát. V normálních dobách znamenala smlouva jakési zajištění v případě rozvodu nebo úmrtí manžela, ale dnes? Nic neplatilo, nic nebylo jako dřív.

Ayal zůstával. Poslouchal jekot sirén a ržání splašených koní. Nás třeba pobijte, když to musí být, ale koně nechte žít, mumlal.

„Nemáš pušku?“ ptala se ho malá Ariel a bojovně zatínala drobné pěsti.

„Proč? Zabíjet se nemá,“ poučoval ji rozpačitě.

„A oni můžou?“

„Neboj se, Hospodin jim to spočítá.“

„Kdy?“ nevzdávala se a když neodpovídal, protestovala: „Proč musím do krytu? Chci zůstat s tebou! Už jsem dospělá!“ Otázka v něm rozezvučela podobná slova, kterými se kdysi bránil on sám. *Kdy mě přestaneš pokládat za malého kluka*, zlobil se na o tři roky staršího Gavriela. *Až uvidíš svého prvního mrtvého*, říkal mu bratr, který se krátce předtím směl zúčastnit přípravy pohřbu jejich dědy.

Ayal teď odpověděl podobně, předtucha zabarvila jeho hlas temněji, než zamýšlel. Stál u okna, když paprsky světlometů vyhledávaly cíl a sledoval černé obláčky stoupající k nebi v místech, kam dopadla bomba. Nápor vzduchu rozvibroval sklo, ale nevysypalo se, a sirény znovu a znovu prořezávaly vzduch. Cítil, jak se zachvívá půda, to se německé tanky a děla blížily k městu.

Ayal povzdychával. Vzdychat nahlas mu hrdost nedovolovala, o to víc se hlodal uvnitř. Nebyl hrdina. Co s nimi bude?

Seděl tak už hodinu dvě a vedle něj na dřevěné lavici polovina židovské samosprávy. A přivázeli další. Nikdo z nich netušil, že jsou obětí řádění *Einsatzkomanda*, skupin zvláštního nasazení, které měly za úkol shromažďovat dokumenty a nespolehlivé osoby politické a intelektuální elity. Svázeli je podle pátracích seznamů na nákladřácích přímo z vedení židovské obce v Grzybowské. Museli odevzdat kravatu a šle a vyšněrovat tkaničky. Cítili se poníženi, ale věšet se nebudou, nejsou zbabělci!

Zdravili se jenom pohledem. Nemluvili. Hryzali si vousy, mysleli na rodiny a jen občas utrousili pár slov, aby si potvrdili tu či onu domněnku, tu či onu obavu. Třeba že Němci si pro ně museli jít nejspíš najisto, jak jinak by se jim podařilo je sebrat tak brzy? Dobré bylo, že je hned nepostříleli, to znamenalo, že byli jen zadrženi a všechno se nejspíš ještě vysvětlí. Taky je tu ale mohli nechat takhle sedět až do zítřka, a pak?

„Však dojde na každého, peklo je vždy otevřeno, pouštějí i v noci,“ utěšovali se. Jejich jidiš, které pro většinu z nich bylo *mame-lošn*, jazykem mateřským, bylo zabarvené jak němčinou, tak i polštinou a slovanskými prvky.

„*Kurwy, synowie psów...*“ zadrmlil Chajmowicz, který si znovu a znovu

osahával hlavu, jak přes ni dostal pažbou. Proč právě on? Od dětství byl terčem posměchu i nadávek a pro ránu nikdo nešel daleko. To všechno ta zatracená huba! Zazubil se, jako by se potřeboval ujistit, že je tomu tak. Po úraze měl pusku trochu nakřivo, ne moc, ale vypadalo to, jako by se neustále poškleboval, vždycky pak přes ni někde dostal.

Smůla nesmůla, jeho se držela odjakživa. Copak se do všeho nepřipletl jenom náhodou? Měl tohle, majitel dvou nejkrásnějších činžáků na levém břehu Visly, zapotřebí? Proč vůbec lez na obec? Kdo mu nakukal, aby si tam šel stěžovat? Zatracený ženský! Zatracený mamon! Zatracený, prašivý gójim! Neříkal rabín, že se narodili jedině proto, aby jim, židům, sloužili? K čemu by jinak, pohani, byli vlastně potřební?

„Když dlužník žádá, pýří se, když má platit, bledne!“ Tohle židovské přísloví sedělo. Nechápat se po něm otočili, ale to už Chajmowicz v samomluvě pokračoval. Všichni nenávidí peníze, pokud nejsou jejich. Jeho neštěstím bylo, že je měl rád. Možná až moc, vyčítal si. Proč ty penízky raději neoželel? Kdyby byl Slivinsky souvěrec, jistě by mu počkal, možná i půjčil. Ale to ne, musel si jít stěžovat!

Tak a podobně se litoval a drbal v šedivé hlavě. Jak byla stará, tak byla hloupá, peskoval se.

„*Kurwy, synowie psów... Zatracený psi...*“

„Naše Polsko...“ přidal se tiše druhý. Pro předky, kteří sem kdysi přišli, znamenalo slovo něco jako boží příkaz, „zde spočiň,“ ale teď je ředitel chlapecké školy Baczinski vyslovil spíš hořce a v ironii. Podle legendy přišli Židé do Polska poté, co se Bůh nemohl dívat na jejich strádání a poslal jim z nebe lístek s nápisem *Po-lin*, jděte do Polska! To je nemohl poslat jinam? Proč právě sem?

Ayal v sobě do nekonečna přemítal události posledních měsíců. Jak to, že nepodnikl nic, aby Carmelu s dospívající Chavou a Ariel dostal do bezpečí? Měl přece dost času, co dělal, na co čekal? Strach měl o všechny, ale o malou Ariel, které bylo dvanáct a dosáhla tudíž zákonné dospělosti, přece jen větší. Její copy byly černé a tak tlusté jako jeho paže, a když je o slavnosti *Bat micva* rozpustila, tajil se chlapům dech. Tehdy byla přijata mezi dospělé členky obce, co ji teď čekalo?

Několik organizací začalo krátce předtím s organizováním emigrace židovských dětí, ale to pokládal za předčasné. Podobně i někteří jeho známí navrhovali odjet, nejlépe hodně daleko, třeba někam do Jižní Ameriky. V Argentině, Venezuele či Uruguayi žila početná židovská komunita, tak proč ne? Radili, ale skutečně odjela jen hrstka. Vždyť co o těchto zemích věděli, krom toho, že tam byly

krásné pláže?

COME TO PALESTINE, vyzýval plakát, který se mezi nimi rychle rozšířil, ale pokud věděl, odjet se neodhodlal téměř žádný. Co věděl o této Svaté zemi, Zemi izraelské? Jen to, že v Tóře je toto území označováno jako Kanán, země zaslíbená, daná Bohem izraelskému národu. Byla ale také obývána národy silně nepřátelskými, z tohoto útočiště se tedy mohla vyklubat jen další past. Co si měl vlastně představovat? Hory a nížiny? Jezero galilejské, poušť, posvátné místo poutníků a Zed' nářků? Copak jeho *girlz* nebyly na takové odloučení a cizotu ještě příliš malé? Co by si počaly samy v tak daleké a cizí zemi?

Ayal si znechuceně odplivl. Nejtragičtější kapitola Polska dávno začala, jak to, že byl tak neprozíravý a tak dlouho se ukolébával slibem, že Anglie s Francií dodrží úmluvy a přijdou Polsku na pomoc? Což nebylo jasné, že jsou ztraceni? Vzácné měsíce klidu a vyjednávání nechal proklouznout mezi prsty v jalovém čekání a nečinnosti.

Nejdřív odchod odkládal, až se utiší pogromy proti Ukrajincům a Němcům v Haliči. Ty se ale naopak šířily dál do nitra Polska a v létě vlna násilí vzrostla tak, že masově prchali do Německa a do svobodného Gdaňska. Měl riskovat a poslat rodinu za bratry do Krakova v tak nejisté době? Měl, ale neudělal to!

Horká vlna bezmoci mu stoupala do hrdla a do očí. Taková trestuhodnost! Nejpozději na konci srpna, když Rusové uzavřeli s Německem tajný pakt o neútočení, měl jednat! Proslýchalo se, že pakt obsahuje i dodatky, podle nichž se Německo a Sověti měli o polská území prostě podělit. Tajný pakt, aby se nezasmál! Nikdo nevěděl, čemu má, nebo může věřit, ale copak se od Rusů nedalo něco podobného očekávat? Copak už na začátku roku Gavriel neprorokoval, že bude válka? A Hubert? Hádali se spolu o to, zda a kdy to začne. Jak to, že ho to dost nevarovalo? Nejpozději na konci srpna to muselo být jasné i jemu. Co mohli postavit proti zbraním a tankům? Nanejvýš chudáky koně!

Německá blesková válka slavila úspěchy. Mohli se cítit v roli nevinných obětí, utěšovat se, že byli zrazeni a přeпадeni zákeřně a bez vyhlášení války... Mohli, ale co z toho? Faktem zůstávalo, že se nestihli ani plně zmobilizovat a pak bylo najednou pozdě. Prvního září se na stranu Německa dobrovolně a bez vyzvání přidal fašistický Slovenský štát, který se tak stal prvním oficiálním spojencem Německa. Na většině míst byly polské obranné pozice překonány hned v prvních hodinách války.

Ayal se nepřičetně zasmál. Bylo rozhodnuto a otázka, zda válka nebo mír, už nebyla na programu. Když se konečně vzchopil, bylo pozdě, šestého září kapituloval

Krakov a spojení do něj přestalo existovat...

Rudá armáda lišácky vyčkávala. Když sedmnáctého vtrhla do Polska, prý na ochranu Ukrajinců a Bělorusů žijících na východě, bylo dokonáno. Útokům *wehrmachtu* a Sovětů nemohli čelit dlouho, jednotlivé ostrůvky odporu se ocitly bez pomoci a samy v týlu nepřítele. Proslýchalo se, že polské jednotky na severozápadě rychle ustupují, ničí zásoby potravin a zanechávají za sebou jen vypálenou a zpustošenou zemi. Co z toho vzejde?

President spolu s vládou i částí velení prchli ze země! Prý aby odtamtud mohli řídit osvobozené operace, aby se nezasmál! Nebylo to tak všude a pokaždé?! Ayal se ušklíbl a polkl, sliny byly hořké. Mohl si stokrát opakovat, že Polsko nemohlo nic dělat, že měli prázdné ruce, že jim scházely zbraně i tanky... Výsledek byl stejný. Po útoku Sovětů a obsazení východního Polska stačily už jen tři týdny a celá země ležela na lopatkách. Ani ne po měsíci bojů přestalo svobodné Polsko existovat.

Poslouchal. Dělostřelecké bombardování obklíčené Varšavy a štěkot kulometů se ozývaly už jen ojediněle, vypadalo to, že obránci města zastavili ozbrojený odpor. Kdo ví, možná v této chvíli už visel z oken bílý prapor?

„Dobrý člověk se neleká, když šibenici vidí,“ povzdychl si Ayal a složil hlavu do dlaní. Uzavřením dohody o německo-sovětských hranicích dělení kořisti mohlo začít! Co bude teď? Báł se, že to nejhorší teprve přijde. Co bude s rodinou? Co Carmela a *dziewczynki*? Co asi dělají? Vědí, co se s ním stalo? Byl to snad trest za jeho pýchu? Copak si nenamýšlel, že je chráněn svým úřadem? ...A bratři, co je s nimi a jejich rodinami? Jak je v Krakově?

+++

6. ZNIČENÉ MĚSTO

V tu dobu Chava a o rok mladší Ariel klopýtaly městem. Po plošném bombardování Varšavy ležely trosky všude, kam ses podíval, vzduch byl černý od sazí a všechn ten zmar spolu s vlhkým, bezútěšným podzimem zalézaly do duše i za nehty. Tak tohle bylo město, které ještě před několika týdny sršelo životem! V hlavních i vedlejších ulicích, všude to vypadalo podobně, všude leželi mrtví a zabitá těla koní. Bok po boku, protože smrt je smrt. Nikdo nevěděl, jak dlouho vydrží klid zbraní a dobrovolníci urychleně odnášeli těla do márnice. Koně zůstávali... Chava se střežila podívat se jim do očí, ale nezabránila tomu, aby nezahlédla jejich

vyčítavě obrácené bulvy, které se otáčely s jedinou otázkou, proč?

Objímala Ariel pevně kolem útlých ramen. Cítila, jak se sestra pod šátkem lehce chvěje. Byl to třas, který se jí vracel od posledního náletu den co den, přesto trvala na tom, že půjde do města s ní hned, jak se utišila palba, a matka neměla sílu odporovat, hnal je hlad.

Spěchaly přes vytrhané dláždění do centra Starého Města a snažily se nevnímat spoušť v ulicích. Mohutné výbuchy srovnaly se zemí řadu domů a vyhloubily obrovské krátery. Z dohořívajícího požáru stoupal k obloze černý dým, zdi podpíraly jedna druhou a z okna jakési budovy zplihle visela bílá vlajka. Kapitulace! Odněkud z předměstí Czerniakowa a Powiśle zaslechly dunění těžkých vozů, musely si pospíšet, než se město zaplní vojáky.

Občas zůstaly nevěřicně stát a civět před sebe. Tam, kde ještě před několika dny stál dům, trčelo jenom schodiště, stálo jakoby zázrakem a samo o sobě mezi zhroutenými obvodovými zdmi, kolem jen suť a prach. Do jiného bomba vyhlodala bezednou jámu, co se asi stalo s lidmi, kteří tu bydleli?

V Twardské byla poškozena i jejich Nożykova synagoga. Chava byla vzpomínkami právě tam, když se prudce zastavila. Málem vykřikla, to s sebou hlava hnědáka na zemi přímo před nimi lehce šklubla, jen tak tak že stačila zakrýt Ariel oči dlaní... U břicha zvířete klečela drobná ženská postava s nožem a snažila se odkrojit kus masa. Ten nůž cítila Chava až v srdci. O kus dál stejný obrázek. Měla se přidat? Měla se vrátit a... Ne a tisíckrát ne! Možná zítra, ale dnes se dal hlad ještě vydržet...

Rynek Starého Města s kašnou mořské víly byl zcela zničený, jen pár kluků se tady pod ořešákem rvalo o nějaké ořechy.

„Říkají, že Královský hrad je vypálený!?“ Ariel nevěřicně obrátila oči po sestře. „To není pravda,“ křičela, ale její holčičí pěsti se mezi kluky nemohly prosadit. Ztichla a chytila se Chavy jako tonoucí stébla. Nejistota, co bude dál, se oběma víc a víc vrývala do duše.

Znaly to tu důvěrně, přesto šly s pocitem, že by se tu snadno dalo zabloudit, z některých ulic zbyly jen jejich názvy. Osamoceně a jako by opuštěně stál vprostřed Saského náměstí Chrám sv. Alexandra, ve vzduchu se vznášel štiplavý prach a padal dolů na těla zabitých.

Město duchů, napadlo Chavu a zimomřivě si přitáhla teplý šátek. Tenhle dojem zvyšovaly i vyděšené, jakoby přízračné postavy potulující se za jediným účelem, najít něco k jídlu, cokoli... Ale všechny potraviny jako by během obležení zmizely, všechny obchody byly vybombardované anebo vyrabované. Ne, všechny ne! Znaly v jedné uličce malý zapomenutý krámk, sem zavítal málokdo, což tam?

Zklamaně prohlížely vymetené regály. Jen šramot myšek naznačoval, že tady

nehledaly samy. Otočily se po zvuku a už chtěly odejít s prázdnou, když si na zemi všimly vyšlapaných cestiček vedoucích zpod pultu k roztrženému pytlíku s rýží. Bílá zrnka byla bohatě rozsypaná do kruhu všude kolem. Do tváří se jim vhrnula barva. Hodné, zlaté myšky! Jenom se na sebe podívaly a už bez řečí nabíraly ten poklad. Cestičky drobných nožek, které tu hospodařily před nimi, je nemohly odradit. Plné hrstě mizely v jejich tašce i kapsách, musely rychle, než budou objeveny. Teď honem domů! Strach i obava o kořist je poháněly ke spěchu.

Před krámkem je překvapily hloučky lidí prchající opačným směrem. Byla neděle 30. září a v patách od Powisle a Czerniakowa vstupovaly první pravidelné jednotky *wehrmachtu*.

+++

Carmela stála u aparátu s telefonním sluchátkem v ruce jako solný sloup. Nic nechápala. Dalo se to čekat, přesto se cítila zaskočená a nevěřila. Stávalo se ovšem už dřív, že se Ayal opozdil, že ho zdržely neodkladné úřední povinnosti, ale teď... Ten telefonát... Kolikrát ho prosila, aby nikam nechodil?! Varšava byla vyřízená i bez svých radních, buď zemřou při náletu, anebo hlady! Teď se ukázala jako nejpravděpodobnější i třetí možnost... Co se dělá se zajatci...? Podívala se na dcery a celá se rozechvěla. To už jí Ariel nastavila tašku, ve které se bělala rýžová zrnka. Carmele pokrivila tvář v pokusu o úsměv, ale rty se jí chvěly.

Zvláštní věc, někdy vnímavému člověku stačí jediný pohled, aby pochopil, co se děje. Chava věděla hned, že se něco stalo. Něco těžkého. Říkala *něco*, ale to slovo téměř okamžitě dostávalo obrysy. Přístrčila matce židli a uložila sluchátko do vidlic.

„Třeba je to omyl,“ namítla chabě. „Kam ho odvezli? Co říkali?“ Ale Carmela jen zavrtěla hlavou.

„Nikdo nic neví... Přišli a odvedli,“ dopověděla a těžce dopadla na židli. V hlavě se jim odvíjel podobný scénář. Možná je všechny zastřelí, co jinak s nimi? Obličej Ariel se stáhl k pláči.

Znovu a znovu se Carmela pokoušela vyladit a zachytit rozhlasové zprávy. Šlo to ztěžka, až konečně v pět hodin večer zachytila krátké oznámení, že Němci vstoupili do Varšavy. Ženský i mužský hlas společně zvolaly „Ať žije Polsko!“ Pak se přijímač nadobro odmlčel.

„Ať žije Polsko!“ opakovala Carmela zdrceně.

Nejistota trvala řadu dní. Po celou tu dobu se chovaly jako stroje, vstávaly a uléhly, dívaly se, jak němečtí vojáci přebírají strážní službu před městským velitelstvím a Chava s Ariel chodily k německé kuchyni, kde se pro varšavany pod dozorem Občanské milice vydávala polévka a suchý německý knekebrot.

Počátkem října se konala vítězná přehlídka moci. Řízný vojenský krok budil respekt a hrůzu, strach šel i z cípů límců zdobených šedými umrlčími lebkami, z říšské orlice, i z Železného kříže na náprsní kapse. Během dalších dvou třech dnů bylo jejich město, důležité budovy i rozhlas plně v rukách německé branné moci. V celém Polsku začal působit nacistický bezpečnostní aparát s německým četnictvem i bezpečnostní zpravodajská služba NSDAP, Národně socialistické německé strany dělnické s Hitlerem v čele.

„Všichni židé prý budou uvězněni,“ špitla Chava.

„To jsou chvástivé řeči, kde jsi to slyšela?“ obořila se Carmela. Ne, nevěřila tomu, ani když po městě uviděla procházet první hlídky německého četnictva. Poslední kolony polských vojáků skládaly zbraně a odcházely do zajetí, ale jiní zbraně a munici zachraňovali a odnášeli na tajná místa, jejich Polsko ještě dávno nebylo na lopatkách! Poslouchala, jak se rodí nový den a odtikává čas a nevěděla, utíkal k dobrému, nebo naopak?

Jako stroj zabalila Chava otci balíček s nějakými věcmi, co kdyby dostali povolení ho navštívit? Kam a kde? Neměla potuchy, ale tady byl jeho zubní kartáček, trepky a pyžamo... Dokud tyhle drobné věci existovaly, existovala i naděje... Sama nechápala, kde se v ní vzal ten smysl pro praktično. Věděla jen tolik, že je to všechny udržuje při životě a držela se té naděje jako klíště.

Do konce října bylo zavražděno na dvacet čtyři tisíc příslušníků polské elity a čtyřicet tisíc polských intelektuálů. Podle vychloubačných německých zpráv vykonali Němci na osm set hromadných exekucí polských zajatců... Tehdy Carmelu s hrůzou napadlo, zda by se neměla podívat do márnice? Tam byla provizorně odnesena těla padlých, než je budou moci všechna pohřbít, ale ihned to zavrhla... Ne a stokrát ne, Ayal žije!

Jen jako by se jich to netýkalo, vnímaly, co se dělo venku. Vyvěšování vlajek s hákovými kříži, přejmenovávání ulic... A jakoby na tom nebylo dost, neustále se na ně hrnuly zákazy a nařízení další. Zákaz veřejných shromáždění... uzavření vyšších škol a institucí... propouštění ze zaměstnání a vyhánění z míst, kde odjakživa bydleli... Varšava se měla stát árijským městem, Židé a všechno, co je připomínalo, muselo pryč.

Zdálo se, že situace není k unesení, že se něco musí stát. Na všechny se valilo neustále tolik jiného a nového utrpení, co znamenalo odvezení hrstky někdejších představitelů židovské obce? Ať si to Carmela chtěla připustit nebo ne, pod tíhou nových událostí se výjimečnost a nejistota den za dnem měnila v jistotu a hrůznou, ustálenou jednotvárnost.

+++

7. DĚLENÍ KOŘISTI

Varšava defitivně padla a území Polska si útočníci rozdělili mezi sebou. Východní část zabralo Rusko, tady bylo v bojích více než čtvrt milionu polských vojáků zabito nebo vzato do zajetí. Malou část získalo za odměnu Slovensko a Litva, ale už v následujícím roce byla i tato oblast okupována Sověty a pobaltské státy se staly jejich novými sovětskými republikami. Centrální část země včetně Varšavy připadla pod správu pronacistické vlády. Krakov se stal od konce října centrem Generální Gubernie neboli Gouvernementu, jehož řízením byli pověřeni výhradně Němci. Zbytek země s devítí a půl miliony obyvateli byl prohlášen za německé území a přiřčen přímo ke Třetí říši.

O tom všem neměl Ayal ani ponětí. Zadržení se změnilo v zatčení a ještě tentýž večer byli všichni převezeni do městské věznice. Tady, rozstrkaní po jednom po dvou mezi výtržníky a zloděje, hnili už dobrých pár týdnů a měli dost času na přemýšlení, proč se tak děje. Měli snad věřit s nacisty, že Žid je špatný od přírody? Byl to trest nebo odměna, být Židem?

Ayal seděl na hubeném, bůhví čím vším propoceném a prožraném slamníku a díval se před sebe. Zamřížovaným oknem ne větším než jeden na dva metry viděl kousek oblohy a kotouče ostnatého drátu.

„*Kurwy, synowie psów...*“, „zanadával v té chvíli starý Chajmowicz, ale že to byl on a jeho křivá huba, tak se i to hněvivé hubování měnilo v rozpustilý škleb. Znechuceně přičichl k věžešskému munduru. Kdepak by si někdy pomyslel, že majitel dvou nejkrásnějších činžáků na levém břehu Visly bude nocovat na slamníku mezi zloději? V těch hadrech nebyl k poznání od Gabryše Radkiewiczze, který si tu odpykával mnohaletý trest za ozbrojená vloupání, bylo snad tohle spravedlivé? Jestlipak to měl zapotřebí? Dřív by se jeden druhému vyhýbali na sto honů, ale teď, jak se to mohlo zdát zvláštní, drželi spolu, a když sem prosákly zprávy o napadení Finska Sověty bez vyhlášení války, nadávali, modlili se i křížovali všichni společně. Sovětský svaz byl za to sice vyloučen ze Společnosti národů, ale pro okupované Polsko to znamenalo jen další utvrzení v tom, že válka hned tak neskončí.

Ayal mrzutě pokýval hlavou. Nic než hubovat se tu dělat nedalo. A mrznout! V tom se pobyt v cele mnoho nelišil od toho venku. Nadcházela velmi krutá zima, podzim se do ní přehoupl nečekaně a bez varování, a topit nebylo čím...

Carmela naposled vymetla pár lopatek mouru, všechnu uhelnou drť, která zbyla ve sklepě od minulé zimy. Topili už jenom v kuchyni, přesto ani to nestačilo. A to se největší mrazy teprve čekaly! Podle předpovědi měly trvat nejméně do konce února.

„Kdyby se to mělo vyplnit, pomrznou ovocné stromy... A chudáci ptáci,“ povzdychla si. Narovнала bolavá záda a procvičila červené a ztuhlé prsty, teprve pak mohla rozštípat starou kredenc, na zátop bude ještě dobrá. Chava přišla právě včas, tázavě se podívala na matku, ale pak bez řeči pomohla vynášet dřevo po částech do patra.

Kredenc z masivního borovicového dřeva stávala kdysi v salóňě a Ariel i Chava ji milovaly. Nahoře měla prosklená dvířka spojená kroucenými sloupky s příborníkem a spoustou šuplůtek v dolní části. Zatímco v posledním šuplíku dole uchovávaly dětské poklady, ve vitríně za sklem vystavovala Carmela na dečkách kávové šálky a ozdobné talířky a jiné titěrnosti. Chava si pokaždé představila babičky a tety sedět u kamen a háčkovat dečky a ubrusy, které jim teď sloužily. Tady stál barevný porcelánový košík plný růží i rokoková panenka hlídaná šachovým králem a královnou z těžkého mramoru.

Kávový servis směnila Carmela nejdřív za pár potravinových lístků a po něm přišlo rychle na řadu i to ostatní. Bůhví, kde a v jakých rukách skončila porcelánová kravka na mléko, která donedávna čekala jen na to, až se dvířka otevřou a nedočkavé dětské ruce ji budou smět zblízka a do sytosti obdivovat. Jen párkrát do roka totiž směly pomáhat při mytí a leštění všech těch porcelánových a skleněných věcíček, které tolik jitřily dětskou mysl. Teď se tedy budou dívat, jak kredenc pomalu polykají plameny...

+++

Zpráva o zemětřesení v Turecku, která by jindy docela jistě vyvolala vlnu solidarity, byla zcela přehlušena drastickými změnami, které se sebou konec devětatřicátého roku přinesl. Každý den vešel ve známost nějaký nový oběžník, třeba jen proto, aby jim oznámil, že v tramvajích smějí jezdit už jen na zadní plošině a ve vlaku se zdržovat pouze v zadním vagoně. Na domech se každý den objevovaly plakáty v německém a polském jazyce s novými zákazy a nařízeními. Téměř všechny obce byly přejmenovány a nová jména dostaly i ulice a náměstí. Všechny nápisy, symboly a pomníky připomínající polskou minulost a významné osobnosti nebo události z polské historie byly odstraněny.

Už koncem října bylo založeno první židovské ghetto v Piotrkowě a vstoupil v platnost zákon o ochraně německé cti a německé krve. Lidé vydávali mnoho peněz, aby si obstarali rodokmeny na důkaz, že se do jejich krve nevloudila ani kapička té nečisté. Celá Židovská obec byla vystavena neustále se zvyšujícímu tlaku. Byla pověřena vyhotovením podrobných jmenných seznamů a povinna nahlásit veškerá úmrtí a porody. Zatímco jednoho dne museli Židé odevzdat hudební nástroje, druhý den už k tomu přibýlo zlato a veškeré kožešiny, včetně kožešinových límečků. Předat do německého vlastnictví se musela dokonce i kronika města.

Za poslech zahraničního rozhlasu byly těžké tresty, jestliže se jednalo o Žida, trest smrti. Gestapo neustále pátralo po domech po radiopřijímačích, ze kterých byli povinni nejdříve odstranit krátkovlnné cívky, a protože nepomohlo ani to, rádia odevzdat. Později k tomu přibýly dokonce i telefony. Na území Polska začalo fungovat konspirační vysílání a z Francie a Velké Británie i vysílání v polském jazyce.

Oficiální propaganda zatím vyzývala polské obyvatelstvo ke klidu a loyalitě, nařízení a zákazy se měly týkat jen a jen Židů. Šíření podobných oznámení neslo ovoce. Lidé zajímalo, co koupit milým za pár měsíců k Vánocům a namlouvali si, že se nic nejlí tak horké. Že prostě nebude hned tak zle. Však válka nepotrvá tak dlouho, utěšovali se.

Ariel zachumlaná ve svetrech a šátku seděla na stoličce, kterou už nazítří měly spolknout plameny, párala svůj první kožešinový límeček na dívčím kabátku a hořké, vzdorné slzy jí kapaly a máčely hebkou králičí kožešinku. Ani ji neužila, ale musela pryč stejně jako široké efektní manžety. A co je mělo nahradit? Žlutá páska na rukávu! Taková ostuda! Pálila jako oheň! Značkovali je jako dobytčata!

„Pýcha vyvolává pohromu, chceš, aby nás všechny zavřeli?“ varovala ji s povzdechem Carmela. Krutosti gestapa neměly hranice, nesměla pomyslet, co by se stalo, kdyby nedejbož něco zatajily a přišlo se na to.

Jo, kdyby tu byl Ayal, bylo by jim všem líp... povzdychávala. Teprve teď měla pocit, že muže chápe víc a lépe než kdy předtím, že teprve teď by ho dokázala plně ocenit a milovat, jak si zasloužil. Noc co noc poslouchala, zda neuslyší jeho kroky, noc co noc ji budilo bouchání na dveře. *To ja, otwórz drzwi!* Občas se probouzela zvukem svého jména, Ayalův hlas zněl jako živý, a pak dlouho nemohla znovu usnout.

Jenže zprávy od muže nepřicházely. Proslýchalo se, že lidé ze zemí porobených nacisty, jsou totálně nasazováni na práci do Německa. Jedni mysleli, že

radní skončili právě tam, v nějaké zbrojovce, která pomáhala udržovat v chodu válečnou mašinerii, jiní byli přesvědčeni, že již nežijí, že je postavili jako *kanonefutter* do první bitevní řady. Mohli ale skončit i někde poblíž, třeba hned u Pruszkowa, utěšovala se. Tady se opravovaly železniční vagóny a jejich dílny dobře posloužily i Němcům.

Carmela se zachvěla chladem. Také ona měla na hlavě vlněný šátek a na sobě všechno nejteplejší, ale nic platné, zima se do hladového těla snadno zakousla a jak se jednou uhnízдила, už nepustila. A hlad, na ten si bylo třeba zvyknout!

„Sháněl se po tobě Gavriel. Taky Hubert chce pořád vědět, zda o tobě vím něco nového... U nich v Krakově se zdá líp, ale ne o mnoho. Zato z naší Varšavy je město trosek. Je tu jako po vymření, Ayali. Auta nejezdí, musely se odevzdat i pneumatiky. A autobusy nemají benzín, stojí v závějích za městem až po nápravu.“

Carmela pomalu prošla bytem.

„Kdyby ses objevil, ani bys to u nás nepoznal,“ povzdychla si s pohledem na poloprázdnou, studenou kuchyň. Ve špajzce, kde dřív stály pytlíky se zásobou hrachu, čočky i rýže a řádkou zavařovačky plné marmelády i kompotů, a třeba i žejdlíky kuřecího sádla, teď nic než prázdné regály.

„Tvůj nožik na dopisy, ten s ebenovou rukojetí, však víš... Směnila jsem ho za pár kostek mýdla, odpusť mi to,“ šeptla a prošla zvolna z jednoho pokoje do druhého. V každém to vypadlo podobně. Obrazy ze stěn zmizely. Jen v Ayalově pracovně visel za sklem plakát, COME TO PALESTINE, ten byl neprodejný. Že by o něčem takovém uvažoval? Jestliže ano, pak s ní o tom nemluvil, stejně by nesouhlasila. Všechno ostatní, stříbrné přibory, obsah Ayalova psacího stolu, včetně jeho sbírky zlatých per a mincí, všechno, co se dalo směnit za jídlo, to zmizelo. Černý obchod jen kvetl, boty, oděvy a textil se prodávaly pod rukou stejně jako šperky a kožené a umělecké předměty... Peníze ztrácely cenu, všechno se směňovalo za margarín, mouku, brambory a rýži. Byl vydán zákaz košer přípravy masa a mnohé koloniály musely zavřít, prodávat nebylo co, jiné už Židy ani neobsluhovaly.

Celé dny sháněla sůl, hrách a čočku a taky brambory, vlastně cokoli. Nemohla pochopit, proč s ní prodavač nemluví, a když jí konečně došlo, že nesmí, přemohl ji pocit, že jí zchromly nohy, že na místě upadne. Vypotácela se ven, ale i tady nohy vyhrožovaly, že ji neunesou. Před spořitelnou o kousek dál ji to přinutilo usednout. Budovu hlídali policisté, ale něco v jejich očích způsobilo, že ji hned nevyhnali a nechali odpočinout. Odpoledne přišla sousedka s tím, že na rohu v krámě dostali sirky a svíčky, jestli chce nějaké, že si musí pospíšet. Tyhle věci přes noc vymizely, když se objevily, bylo třeba vystát frontu. Jenom pokrčila rameny. Co se sirkami? To

měla snad ohřívat ten zbytek jablečných slupek na kamnech?

„Tvému kamarádovi Jacobovi sebrali obchod a nasadili tam správce. Říkají tomu arizace, ale je to prachobyčejná krádež, no rozumíš tomu? A naše přidělové knížky jsou plné předem zrušených lístků, jen se podívej,“ vzdychla Carmela už skoro s výčitkou.

Šatenky, a především potravinové lístky vydávané úřady nestačily, a jak by taky mohly! Židům dávaly právo nakoupit jen omezený příděl potravin, „asi že máme menší žaludky“, povzdychla Carmela zlostně a oťřela si zarudlé oči do zástěry. Nárok měli jen dvě třetiny přídělu masa a sotva na polovinu másla, než polští občané. Žádný Žid neměl dostat ani o sousto víc, než bylo k přežití nezbytně nutné. Kakao a mnohé další zboží vymizelo úplně. Kdo měl někoho na venkově, měl štěstí. Jenže i tam docházelo k exekuci polských rolníků a k rabování jejich majetku i zabírání zemědělské půdy. Z domovů bylo vyhnáno několik stovek tisíc Poláků a v celé zemi zavládl krutý teror.

„Říká se, že v každé vesnici byl jmenován vůdce sedláků, který musí táhnout s nimi... Kdybys mi aspoň poradil, co mám dělat? Mám zajet k sestřenicí do Zielonky? Ale jak? Představ si, že je málo koní. Tady v Polsku, chápeš to? Kdyby nebyl benzín, ale koně? Napsala jsem Magdě - a vidíš, neozvala se. Ale abych jí nekřivdila, třeba se bojím. Trýzní je vysoké dodávky. Na maso, mléko i vejce, na všechno jsou předpisy a nad sebou mají kontroly a vysoké pokuty. Objevily se prý případy, kdy lidé byli upálení zaživa, bojím se tomu uvěřit. Někteří přesto na venkov jezdí, ale je to o strach. Neustále prohledávají nádraží i vagóny a hledají potraviny. Nejraději by nás všechny nechali pomřít, pak by měli po starosti.“

Carmela znovu vytřela slzu a pevněji utáhla šátek. Donedávna pekla kukuřičné placky, ale už nebylo z čeho. Namísto másla jen umělý tuk a nekvatlitní margarín, místo kávy cikorka... Všichni neustále obcházeli vybombardované domy i sklepy, ale zbytky zásob, pakliže tu nějaké zůstaly, byly pryč.

„Máme hlad, Ayalí. Zjistila jsem, že polévka se dá vařit i z bramborých slupek, věříš? Prý obsahují vitamíny... Včera jsem upekla buchty z brambor jen s trochou mouky, do poslední chvíle jsem nevěděla, zda to půjde a těsto bude držet pohromadě. Měl jsi vidět, jak našim *girlz* chutnalo. Už přes týden neviděly jediný kousek masa. Teď už nemám v zásobě nic než tu trochu jablečných slupek.“ Ztichla. Proč přidělovat Ayalovi těžkou hlavu! Vždyť jistě nehladoví o nic méně. Jenže nosit to jen v sobě taky nevydržela.

„Kdybys mi aspoň poradil! Vařím holkám polévky, jsou vodové, ale zahřejí. A ovšem čaj z křížal, na jak dlouho ještě vystačej zásoby, to nevím...“ Vyčerpaně si

sedla.

„Nevím, jak dál, Ayali,“ šeptla a bezhlese se rozplakala.

+++

8. V KRAKOVĚ VE STEJNOU DOBU...

„Chci o tobě všechno vědět...“

Stáli na břehu Visly pod Wawelským návrším s katedrálou a jako už tolikrát se dívali přes řeku. Rozsáhlý komplex Královského hradu s kamennými hradbami byl odtud vidět jako na dlani. Za nimi se nacházela někdejší královská rezidence, katedrála svatého Stanislava a Václava, místo královských korunovací a pohřbů, kostely a domy biskupa a šlechticů, i administrativní a hospodářské budovy. Januš vybral tohle slavnostní místo naschvál, v kapse zahříval pro Hannu prstýnek, ale teď nevěděl, jak do toho a jenom ho dál hnětl v dlani.

„Cože, ty neznáš pověst o Krakovi, který zvítězil nad hladovým drakem a založil tohle město?“ Hanna se v duchu usmála a vážně zavrtěla hlavou. Jak by mohla neznat pověst, která přežila staletí a byla součástí polské mytologie? Jenže teď chtěla, aby jí Januš vyprávěl, chtěla slyšet jeho hlas, opřít se mu o rameno, zavřít oči a nechat si zdát, že je u něj v bezpečí, tak jako když jí doma vyprávěli pohádky. Možná to Januš tak nějak vycítil a bylo mu podobně, toužil Hannu chránit a být chytrý a lstivý jako legendární Krak, který město zbavil Wawelského draka trýznícího celý kraj a všechny lid.

„Víš, že měl nejradši mladé dívky? ...Ale já bych tě nedal! Zavři oči!“ Vzal její útlou, polodětskou ruku do svých dlaní a obřadně navlékl kroužek z kočičího zlata. „Tak, teď je můžeš otevřít! To je kámen věrnosti, Jednou ti koupím zlatý,“ vzdychl přiškrceně.

Modravý kamínek se blyštl v bílém, skomírajícím zimním slunci, byl to ten nejkrásnější prstýnek v jejím životě a Hanna úžasem rozevřela oči.

„...*Věčně bude srdce jímat znova žal Juliin a bolest Romeova...*“ zadeklamoval Januš povzbuzený jejím obdivem.

Shakespeare? Neříkal jí jednou, že je v něm všechno? Láska dovolená i zakazovaná, beznadějná, ztracená i opěťovaná, úklady i nenávisť a mnohé další. To, co dnes prožívali, všechno to utrpení a strach kolem, všechno, co se tak jistě rozbíhalo k tragedii a vylézalo z těch nejtemnějších koutů, bylo ale něco nového. Jak by asi veliký Shakespeare zdramatizoval všechny ty hrůzy, které se tu kolem nich

odehrávaly? Co by napsal na adresu všech jejich bližních, kterým se zdálo docela normální to, co se dělo jedné polovině spoluobytel?

„Cítím s tebou... s tvými rodiči, s vámi se všemi,“ opravil se Januš nejistě. Znělo to divně a rychle ji objal, ale to už ho Hanna prudce odstrčila.

„Že cítíš? Vážně? Víš ty vůbec, co to je, soucítění?“ Nepřála nikomu nic zlého, možná ani Němcům, kterými z duše opovrhovala. Na druhé straně měla pocit, že dokud neprožijí něco podobného, podobné zlo, které rozsévali bez zachvění kolem sebe, nemohou se ani vcítit do utrpení druhých. Tady možná ležel kořen zla. Umět pocítit utrpení druhých.

Januš mlčel, zaražený jejím výbuchem.

„Copak si nenamýšlíte, že nebýt nás, nebyli by tu Němci...?“ Lekla se vlastní tvrdostí, ale už to bylo venku. Neměla tak docela nepravdu, vždyť jak daleko byla doba, kdy polské a židovské rodiny držely spolu? Přinejmenším tady v Kaziměři se všichni navzájem znali, drželi spolu a přátelili se. Teď se bál jeden druhého.

„Většina by nás nejradši viděla v koncentráku!“ hlesla a otřela slzy, které se jí nezadržitelně hrnuly do očí.

„Podívej se na mě, teď mi křivdíš. Tohle si o mně myslíš?“

„Ne, o tobě ne... Já nevím, je to těžké. Už nevím, co si mám myslet. Už nevím vůbec nic...“ Už se nepokoušela zadržet slzy a hlasitě se rozplakala.

Nevěděl, co na to říct a pustil její ruku. Ghetto bylo ožehavé téma. Nacisté mu říkali vznešeně *Jüdisches Wohngebiet* a v Piotrkowě do něj byli deportováni Židé z širokého okolí. Další takové se stavělo ve Varšavě. I tady v Krakově si už jednotky SS vyhlížely nejatraktivnější domy a ulice, ze kterých se lidé budou muset prostě vystěhovat a uvolnit místo. Kam půjdou? I to bylo den ode dne jasnější. Každý z jejich známých měl někoho, koho semlela nelítostná nacistická mašinerie, kdo už na své kůži poznal hlad, zimu a krutost táborů.

Nikdy spolu o ghettu nemluvili, přesto stálo mezi nimi jako němý, ale všudypřítomný svědek. Hanna sklouzla očima na prstýnek, kamínek se stále ještě blyštěl jako pravý, ale už jenom 'jako'. Cítila se víc Polkou nebo Židovkou? Ty dvě se v sobě neustále svářely. Polka by před tou druhou nejraději utekla na protější chodník, dala by za to nevím co, aby ji mohla v sobě zapřít. Jdi pryč, neznám tě, nepatříš ke mně, jde z tebe strach, křičela. Bylo to jako prokletí, patřily k sobě a nemohly se jedna druhé vzdát. Jak to řekla ta sousedka odnaproti? To je to jejich malé Židě!

„Moc přemýšlíš, moc si všechno bereš! ... A víš co? Mám tetu ve Woli jen kousek od Varšavy. Rodiště Frederika Chopina. Tam kdybys odjela... Ne? Taky bys

mohla k babičce do Trojanowic, to je jen kousek odtud,“ nevzdával se. „Kdyby ses tam na čas schovala, jen co se to běsnění přezene, nic přece netrvá věčně! Nikdo tě tam nezná. Babička je dáma a určitě by sis ji zamilovala! Přijel bych později za tebou,“ sliboval překotně.

„Schovala? Jak – schovala?“ Nechápatě se mu podívala do očí. Byly tak nějak bezelstně šedomodré, uvědomovaly si vůbec, co řekl? „Nevím, proč mám neustále pocit, že vůbec nechápeš, co se děje...“

„Proč? Utíkají mnozí... Nikdo by tě tam nehledal!“

„Nechci utíkat! Chci být svědkem! Nemůžeme přece všichni odjet! Ne teď! A co ti, kteří nemají utéct kam?“

„Být svědkem? Čeho? Co je to za hloupost? A když ne teď, tak kdy? Aspoň si to nech projít hlavou!“

Odpověď byla krátká: „Ne!“

Šli vedle sebe, mlčeli a dívali se do země. S tak prudkým nesouhlasem nepočítal. Copak neviděla, co se všude děje? V ulicích ležel matoucí, až dojemný klid, ale lidé chodili strnule se sklopenou hlavou a měli v očích zarputilý výraz. Nikde nepoletovala jiskřička naděje. Speciální komanda každý den zatýkala, a nejen Židy. Nebylo dne, aby nedošlo k nějakému střetu, skupiny zvláštního nasazení jako beze smyslu vyvražďovaly celé intelektuální elity, docházelo k hromadným veřejným popravám polské inteligence, vojáků i civilistů. A neřádili jenom nacisté. Mnohé šlo na účet komanda německé menšiny žijící přímo tady v Polsku. Politika teroru fungovala, ušetřen nezůstal ani venkov. Rolníci byli popravováni, vesnice ničeny. Oblasti určené k poněmčení byly systematicky vysídlovány a jejich obyvatelé masově nasazováni na nucené otrocké práce, při kterých jich velké množství zahynulo. Nevěděla to, nebo nechtěla vědět?

Hanna kradmo stírala slzy, dala se do ní prudká zima. Co když má Januš pravdu? Tohle už přece není její město! Z Krakova, města králů, se stalo město hrůzy, lhotejné a kruté! A takoví byli i jeho obyvatelé - lhotejní a krutí! Nechtěla tu zemřít... Januš měl pravdu, utíkali mnozí. Ale opustit rodiče? A Mayu? Nikdy by si neodpustila, že je tu nechala! Roztřásla se jako v horečce, ale to už ji Januš rychle objal.

„Prší ti z očí... To nevíš, že tě miluju a nikdy tě neopustím? Radši bych tě dal Wawelskému drakovi, než o tebe přišel,“ zažertoval, ale hrdlo měl stažené a vyschlé.

„Nikdy se s tebou nerozejdu!“ slibovala a po tváři se jí koulely nové slzy.

„Kapky štěstí,“ špitl Januš, když slíbal jednu po druhé.

Byla to jejich první hádka a první velké usmiřování. Políbili se cestou ještě mnohokrát a pak se vraceli nazpět ztichlým městem, nad kterým se vznášel mrak smutku a beznaděje, ale pro ně to neplatilo. Přinejmenším ne teď, v tuhle chvíli.

„Vím o pojízdném stánku, kde se dají koupit *obwarzanky*. Možná by potěšily tvého otce.“

„Preclíky, teď?“

„Jestli ještě teď, to vlastně nevím,“ doznal poněkud zmateně. „Ale víš co? Pojd', půjdeme se spolu vyfotografovat.“

„Proč? Kam? Nevím, jestli smím?“ Nechtěla mu pokazit radost a další otázky, nač to? Proč, k čemu to bude? se vyslovit nahlas neodvážila.

+++

Hanna spěchala, aby byla doma včas před zákazem vycházení, ale náhle se prudce zastavila. Oznámení vylepené na nároží se lesklo čerstvostí, když vycházela ráno z domu, ještě tam neviselo.

Pod trestem... Na vyhrožování si už zvykli, rychle přelétla očima na další řádky. ... Všichni Židé od dvanácti let... každý, kdo patří nebo patřil k mojžíšovskému společenství víry... se nesmějí ukazovat na veřejnosti bez viditelného znamení. Jako označení... žlutá páska s modrou sionistickou hvězdou na zádech a na levé straně hrudi ve výši srdce... vždy viditelnou a pevně přišitou...

Černá písmenka jí zlomyslně tančila před očima, nechápala a musela číst znovu a ještě jednou. Od začátku okupace bylo jisté, že i tady v Polsku budou muset být Židé odlišeni od zbytku obyvatel, jen zprvu nebylo jasné, jak má toto odlišení vypadat. Nejdříve byli povinni nosit na rukávě bílou pásku s modrou hvězdou, od listopadu byla zavedena páska žlutá a teď... jen o měsíc později, šestcípá Davidova hvězda navíc připevněná na hrudi a na zádech.

Jejich hvězda, v raném středověku používaná jako talisman proti démonům, hexagram symbolizující souhvězdí, pod kterým čekají na svého Mesiáše, tak dostal další význam a s nápisem *Jude* na žlutém pozadí se stal symbolem hanby, zostuzení a ponížení. Zdravý rozum tomu odmítal rozumět. Proč to všechno? Jen proto, aby je mohli snadněji zatýkat a zabíjet?

Když přišla domů, ukázalo se, že otec už o nařízení věděl. Židovská rada měla pod trestem pohrůžek ručit za plnění všech vyhlášek a nařízení. Ve Varšavě už na poptávku dokonce reagovala židovská firma, která takřka ihned začala vyrábět hvězdy z bakelitu, tři zlaté kus.

„Chtějí nás učinit spoluzodpovědné za veškerá zvěrstva, která páchají,“ zavrčel Gavriel temně. „Kde to skončí?“ Jestliže byl vždycky málomluvný, poslední dobou nemluvil vůbec a většinu dne proseděl zalezlý ve své pracovně. Co by říkal? Na to, co tušil, nebo dokonce věděl, bylo času dost, toho by rodinu nejraději ušetřil, a jestliže to nebylo možné, pak s tím chtěl být aspoň co nejdéle sám.

Nařízení se šířilo jako blesk. Ponížit se a poslechnout? Ale existovala jiná možnost? A kdyby se nakrásně někteří jedinci i odmítli podvolit, copak by tím neopouštěli a nezrazovali svoje lidi, svoje přátele a všechny ty, kteří v sobě tolik troufalosti neměli?

Hanna s Mayou šly jako v mrákotách. Vyžadovalo to pořádnou dávku odvahy, našít si na hrud' i na záda židovský cejch a vyjít s vypáleným znamením na ulici. Bude to ve dvou lehčí?

„Nemáte se zač stydět! To je jejich barbarství,“ rozhňovala se Malwina a tváře jí zčervenaly rozhořčením. Možná měla pravdu, ale zdalipak to věděli i oni?

„Jsem přece stejná jako dřív, co je na mně jiného?“ durdila se Maya.

„Víte, co říká Shakespeare? *Doufám v žití, ale jsem připravena i zemřít!* Podívejte, to se dělá takhle!“ Hanna se hrdě narovнала a vystrčila bradu. Jen se podívejte, to jsem pořád já. Mne tím neponížili! Necítím se jinak než včera, ani jiná než všichni ostatní, a přesto mě docela chladnokrevně vydělili! Je to jejich i vaše ostuda... křičela její hrud' okázale vystavená na odív.

Jedni jí oplatili vyhýbavými, druzí útrpnými pohledy. Lidí, kteří raději nepřešli na druhou stranu ulice, zůstalo jen pár. Nenávist existovala odjakživa, teď se před nimi otevřela jako propast. „*Jüdischer Betrieb*“, „*Jüdisches Geschäft*“, „*Jüdische Unternehmung*“, varovaly nápisy na obchodech, vrhaly se na ni ze všech stran, křičely a útočily spolu s velikým Vě, vítězným nacistickým VICTORIA napsaným na stanicích tramvaje a na domech v ulicích. V té jedné chvíli se Hanně zhroutil svět. Tady stála ona a proti ní ti drží. Pocit, že nenávist dosáhla vrcholu, hůř že už být nemůže, způsobil, že se jí zatmělo před očima. Znamení ji propalovalo jako oheň a země se s ní protočila. Odvaha ji opustila a nebyť Malwiny, snad by tam zůstala, přikovaná na místo nenávistí v ulicích.

„*Goniec krakowski*“ vyvolával pouliční prodavač novin, zatímco se lidé škodolibě dívali za německým válečným invalidou, jak marně hrozí berlí za tramvaj, která se krátce před ním rozjela.

Ať se Hanna sebevic snažila zůstat sama svá, po čase začala chodit s očima

do země a začala se vyhýbat bývalým přátelům. To nebylo těžké, protože školu i knihovnu zavřeli. Zbýval jí pouhý rok do maturity, ale na tohle si nestěžovala a docela se jí tím ulevilo. Vypadalo to, že většině přátel také.

Zdálo by se, že se veliký klasik do téhle doby nehodí, ale četla Shakespeara víc než kdy jindy a neustále vypisovala citáty, které si pak předčítali společně s Janušem. Zvyknu si... zvykneme si, přesvědčovali se. *Zvyk krotí divokou bolest.*

Jenže propast stále narůstala. Januš jí hrůzou vyprávěl, že z jejich knihovny, která měl dopoledne zvláštním řízením otevřeno, zmizela velká spousta knih a mnozí dříve vyhledávaní autoři že nejsou zastoupeni ani jediným svazkem. Nové knihy se prý vůbec přestanou tisknout a vydávat. Nějaký student se mu dušoval, že viděl, jak vynášejí a odvázejí balíky spisů a knih neznámo kam. Majetek knihovny byl německými úřady zabaven. A nejen knihovny. Taky dalších organizací, klubů, spolků a institucí, které byly vzápětí rozpuštěny. Vypadalo to, že jen jejich známost vycházela z událostí posílena, ale kdo ví? Scházeli se a milovali jako dřív, ale tak docela jako dřív to nebylo.

Má tě rád jako dřív? Jseš si tím tak jistá? A bude to tak i zítra a pozítří? Jseš si úplně a docela jistá, že se jednou nebude za tebe stydět, hanbit se, že jsi Židovka? Tak a podobně hlodavé pochybnosti dotíraly, hryzaly jako červ a v noci vylézaly na světlo.

+++

9. POSEL ZLA

Na počátku čtyřicátého roku se události začaly valit jako lavina. V dubnu vtrhla Hitlerova vojska do Dánska, kde se nesetkala s téměř žádným odporem, a jen o měsíc později v „bleskové válce“ rychle pokořila Holandsko, Belgii i Lucembursko.

Domácnost Gavriela a Joriky ztichla. Jen Hubert s Joladou a Mayou docházeli s železnou pravidelností dál každý pátek tak jako dřív. Oficiálním zprávám tak docela nevěřili a poslouchat ty zahraniční nemohli, tak si aspoň s Gavrielem předávali zaručené a spolehlivé informace, které během týdne pochytili. Jeden druhého povzbuzovali fámami o tajné zbrani Spojenců, která to brzy rozhodne a přesvědčovali se, že už to prostě na žádný pád nemůže dlouho trvat.

„To by přece bylo proti božím zákonům,“ říkali si.

Život v Krakově se zatím stával víc a víc nesnesitelný. Poláci už nesměli

pořádat sportovní zápasy a veřejná shromáždění, ale co to bylo proti represí a útisku židovských obyvatel! Zákazy jako zkouška toho, co ještě unesou, se den ode dne zostřovaly a jejich seznam se neustále rozrůstal. Z jejich občanek jako odstrašující znamení křičelo velké 'J', pozor *Jude!* Bylo jim vydáno nařízení zakazující vstup do árijských hostinců a kaváren, zákaz chodit do parků, divadel a kin, byly jim kráceny přiděly potravin a znemožněno vykonávat mnohá zaměstnání. Restaurace, kde dříve hrála každý večer židovská kapela, zavřela a mohli se jen dohadovat, co se stalo s majiteli. Židovské podniky a obchody měly být zlikvidovány, a pakliže se tak dosud nestalo, převedeny do árijského vlastnictví.

V nehostinném, bažinatém terénu u Osvětimi, v bývalých kasárnách polské armády byl v dubnu založen největší nacistický vyhlazovací tábor, na jehož vybudování se podíleli vězni z koncentračního lágru v Dachau. V červnu kapitulovalo Norsko a vstoupila do války Itálie. Jen pár dní nato mohly titulky v novinách oznámit další vítězství: „Německé ženy jsou pyšné na své muže, kteří během tří týdnů obsadili Paříž,“ hlásaly.

I Gavriel s Hubertem museli přiznat, že řada rychlých vítězství vylepšila strategickou a ekonomickou situaci hitlerovského Německa, ale ani o chlup víc! Jejich víra byla živá, neptali se, proč tohle Bůh dopustil. Ať se dělo co dělo, chovali se tak, jako by se jich to netýkalo a všechno šlo jen tak mimo.

„Co náš rozum nevyřeší, to vyřeší čas,“ utěšovali se.

Co bylo Hubertovi do zákazu jezdit v tramvaji už jen na zadní plošině? On s ní stejně nejezdil, přinejmenším ne o šabatu! Jeho malý černý klobouk se zkosenou střechou, ve kterém tolik vynikala hlava s velkým židovským nosem, jako by se všem těm nařízením vysmíval. Mnoho jeho přátel se rozhodlo klobouk nahradit nežidovskou čapkou. Důvodů bylo víc, především že na ulici nebyli už zdaleka k poznání. Hubert nosil svůj charakteristický klobouček dál. Židé byli zkoušený národ, ale zatracování jejich rasy existovalo přece odjakživa, tak o co šlo?

„Jestlipak víte, čím svoje řádění ospravedlňují? Dnes si to vyprávěli v krámě,“ zeptal se a po dramatické pauze s omluvou pokračoval: „Příroda je krutá, tak proč bychom my nebyli, říkají. Zní to jako špatný vtip, ale útrapy jsou solí života,“ zlehčoval to.

Možná si tím jenom dodával odvalu. Gavriel po Hubertově odchodu ihned upadal do své staré zasmušilosti a mlčenlivosti.

Jednoho dne se u nich večer objevil ještě někdo. Nebyli na tak pozdní

návštěvu připravení a přijali Horsta Grabbera s viditelnými a jen těžko přemáhanými rozpaky. Nebylo to jen proto, že se ze dne na den vrátil k původnímu německému znění svého jména a urychleně se rozvedl. Ženu, ačkoliv byla čistokrevná Polka bez kapky nečisté krve, tím připravil o krámk i jedinou obživu, ale podobně jako on teď řešili smíšená manželství mnozí. Stejnou, zarážející změnu prodělal i jeho zevnějšek. Vystupování, styl i oblečení nenechávaly na pochybách, že mu hlásit se k německému nedělá potíže. Pozdní návštěva znamenala v téhle době vždycky nebezpečí a jen ještě víc utvrzovala podezření, že přítel Horst má prostě na *wehrmachtu* kontakty a nacisté v něm vidí svého člověka.

Jorika přijala tuhle změnu skoro s ulehčením. Teď ukázal pravou barvu, teď má u Gavriela konec, říkala si, když před hosta váhavě stavěla hrnek s náhražkovou kávou. Ruka se jí chvěla, ale Horst jen odmítavě mávl rukou.

Bylo ticho rušené jen tikotem nástěnných hodin.

„Polsko je ztracené, ale ještě pořád existuje možnost útěku. Víím, že je těžké se odtud dostat, ale nabízím svoji pomoc a radím vám, udělejte to! Udělejte to, dokud je čas, už zítra může být pozdě!“ odušil konečně a na pohled nevzrušeně sklepl neviditelné smítko z přísně střiženého obleku z dobré německé látky. Gavriel se díval do země a vážil slova.

„Krkavci tam létají, kde padlinu čenichají. Ale nebudeme se hned lekat a padat do kolen. Náš národ opustil svoji vlast před dvěma tisíci lety a ještě pořád žije a trvá. Bůh je má síla...“

„Slyšeli jste o kapitulaci Francie?“ zeptal se Horst hluše, ale nikdo mu neodpověděl. „Mějte přece rozum, neumíte si představit, co se připravuje... Začala bitva o Británii, o náletech na Londýn přece víte?“

„Britové ale velké množství německých letadel sestřeli?“ odpověděl Gavriel otázkou.

„To je pravda. Zatím se nedaří získat dostatečnou převahu a pozemní invaze musela být odložena, ale to všechno je jen otázka času.“

„Nechme tedy rozhodující soud na Bohu. Pokud jsme jeho syny, bude s námi mít soucit jako otec se syny, a pokud jsme otroky, naše oči se k němu upínají s nadějí, že se nad námi slituje, a pak vynese o nás svůj soud.“

Na to už Horst neřekl nic a po chvíli jen nevěřičně zakroutil hlavou. Proti takové tvrdohlavosti se mu nedostávala slova. Déle se nezdržel a když odcházel, položil na stůl velkou masovou konzervu a tmavý vojenský chléb.

Hanna se právě vracela ze schůzky s Janušem a málem se srazili ve dveřích.

„Mějte rozum, zachraňte se aspoň vy. Kam šlápne noha německého vojáka, odtamtud ji už nic nedostane...“ zaprorokoval Horst Grabber temně.

Smrt je jen začátek, ale až té druhé kapitoly, chtělo se jí odpovědět Shakespearem, ale věděla, co se stalo se strýcem Ayalem a nenašla odvahu. Co kdyby to potkalo i jejího otce? Namlouvala si, že Gavriela chrání postavení v židovské radě, ale copak tomu tak nebylo i se strýcem ve Varšavě?

Otevřenými dveřmi uviděla na stole německý proviant, vzácnosti, které stály na černém trhu jmění. Jorika se jich přesto neodvážila dotknout ani po Horstově odchodu a když se Hanna na ni tázavě podívala, jenom pokrčila rameny.

„Je to posel zla,“ vzdychla.

+++

10. SHAKESPEARE PRO KAŽDOU PŘÍLEŽITOST

Byla zima a venku se už dlouho vydržet nedalo. Jejich Planta osiřela, celý park teď vypadal jako po vymření. Ať se tomu Hanna bránila sebevíc, všude nad ní visel strach z toho, co cítila, že přichází... Musí přijít. Proč? Protože je Židovka! Označení na kabátě jí neustále připomínalo, že už není volná, že o ní rozhodují jiní a jinde. Dost možná bylo už rozhodnuto? Vždy, když přišla, pečlivě obrátila kabát naruby, ale copak to bylo nějaké řešení – zavírat oči a nevidět? Ta výjimečná situace byla k neunesení. Ale byla vůbec tak výjimečná? Výjimečné je něco, co vybočí na krátký čas, ale tohle trvalo už příliš dlouho a stávala se z toho obyčejná a vžitá realita každého dne.

Hanna s Janušem seděli na kanapi v kuchyni u Balkowských, bylo tu teplo a na plotně v lesklé měděné konvici neustále vřela voda na čaj. Budilo to klamný pocit, že tady jsou v bezpečí, že je všechno v pořádku, všechno, jak má být.

„Kdyby celý svět hromadně povstal... Kdyby všichni do jednoho odsoudili vraždění a války...“ Nedokončila. Proč... jak to, že se tak nestalo, že to nechali tak daleko dojít? ptala se dál v duchu. Kdo dal nacistům právo brát druhým život? Jak to říkal Gavriel? Má-li zlo triumfovat, stačí jediné – aby dobří lidé nedělali nic. Nevzpomínala si, koho citoval, ale bylo to přesné.

„Věří Němci v Boha? Prý ano, ale já si to nemyslím!“ vybuchla.

„Jsme spolu, nemysli na to“, tišil ji Januš. Jenže jak, nemysli? Tohle bylo jejich poslední útočiště. Poslední před katastrofou. Jak dlouho bude trvat, než si

Janušova rodina uvědomí nebezpečí, které jí od ní hrozí? Než ji vyženou?

Ber život a každý jeho den s radostí a pokorou a žij ho tak, jako bys jen naplňovala Hospodinovu vůli, řekl jí jednou otec. Dobrá, ale co kdyby ji na ulici sebralo gestapo? Taky by se jen naplňovala Hospodinova vůle?

Věřila, že otcova rada je moudrá, ale byla to teorie. Strach, že právě tento den s Janušem může být ten poslední, zadupával každý pocit štěstí a radosti z toho, že žijí a mají jeden druhého. A jaká vlastně byla Hospodinova vůle? Seslat na ně všechny tyhle útrapy? Měla se jim podvolit, jak radil otec, nebo jim vzdorovat? Neměla ponětí. Věděla jen to, že Jorika už zabalila všechny šaty a šperky a všechno cenné, co jim ještě zbylo. Asi ani ona dobře nevěděla, co je vůle Hospodina, protože se nemohla rozhodnout odejít a nemohla se rozhodnout zůstat. Někteří z jejich komunity narychlo odjížděli, ale těch byla mizivá menšina a nechtěla být tak zbabělá! V předsíni stály už dva kufry a Jorika stále nacházela další a další výmluvy a další a další věci, se kterými se nechtěla rozloučit.

Přesvědčení Horsta Grabbera, že Hitler vyvraždí Židy až do třetího kolena, přesně, jak to stálo ve Starém zákoně, bylo natolik naléhavé, že Gavriel požádal o pomoc bratrance z druhého kolena ve Státech. Možná kdyby do bezpečí poslal aspoň Hannu? Otec vždycky věděl, co dělat, najednou si však ani on nebyl jistý, zda je právě tohle to pravé. Nějak bylo, nějak bude. Odkdy Sefardové utíkali?

„Dokud celá rodina držíme pohromadě, nemůže se nic stát. Nic co bysme nedokázali společnými silami zvládnout... Však Němci na židovských nožičkách daleko nedojdou,“ utěšoval se, když odevzdával Joriky persiánový límec. Vtip se rychle ujal, ale byl to šibeniční humor, vždyť v tuto dobu stál proti Německu už jen jediný svobodný stát, Velká Británie, ale i tam už zuřily letecké bitvy. Stranou nezůstal ani africký kontinent, ale Gavrielova rodina, stejně jako tisíce Židů všude ve světě, jako by stále čekala, že se to obrátí. Hanna moc dobře věděla, že odpověď ze Států může všechno kdykoli zvrátit. Jednou bude možná muset volit, Januše – nebo rodinu? Potíž byla v tom, že rodinu nemohla opustit a Januše zapřít také ne.

„*Má láska umí noc v den proměnit,*“ špitl Januš a pak ještě, „Nemysli na to.“ Hrál jí do vlasů, které se jí jako vodopád rozlily po zádech. Zpod přivřených víček pozorovala, jak je šťastný a oči se jí znovu a znovu plnily slzami. Jak ráda by pocítila kousek jeho dětské, beztížné radosti!

„*Je láska krásná? Ne, je zlá a krutá a bodá jako trn!*“ odpověděla mu milovaným Shakespearem.

„Ne, tohle ne. Vím o lepším verši, poslouvej! *Láska je jak dým, jak vdech se*

rozplyne/ láska je plamen, který v očích žhne/ láska je moře vyplakanych slz/láska, jak každý ví, je/ zákeřný jed i balzám hojivý,“ zarecitoval Januš.

„Miluj mě, rychle! Bojím se, že něco končí dřív, než to mělo čas doopravdy začít,“ vzdychla a sevřela ho tak prudce, jako by už v příští vteřině měli o všechno přijít.

+++

Maryla s Andrejem zůstali stát zaraženě a beze slova mezi dveřmi, jen Filip se sedmiletou Halinou se hned hnali dovnitř. S nimi vlezl do kuchyně i venkovní mráz. Hanna s Janušem se přistiženě chytli za ruce.

„Myslel jsem, že vy jen tak... že jste jen kamarádi...“ Andrej přešel oba provinilce ustaraně zkoumavým pohledem, ale když Januš pevně a vzdorovitě objal Hannu kolem ramen, sjel rozpačitě ke špičkám stěevíců, jako by uvažoval, zda nepotřebují přešetřit.

Hanna cítila, jak se jí červeň hrne od krku do tváří. Strašlivě se styděla. Nechápala hned, co se děje, nechápala vůbec, jak k téhle situaci mohli nechat dojít. Copak Januš neříkal, že mají pro sebe ještě nejméně hodinku? O *Sklad towarów różnych*, sice Balkowských přišli, zato byla Maryla celý den zaměstnána sháňkou potravin a Andreje zase držela práce na úřadě, měli mít klid.

„Halino, Filipe, pomůžete mi prostřít stůl...“ Hanna se dívala, jak si Maryla uvazuje na kličku vázačky bílé zástěry, jak se usmívá laskavými šedomodkýma očima tak, jako by bylo docela samozřejmé, že přijde domů a najde tu nějakou dívku v objetí s jejím synem. Představila si na jejím místě Joriku a kázání, které by následovalo, a ucítila něco skoro jako závist. Všechno tu zářilo vnější i vnitřní čistotou, všechno působilo domácky a mile, tak nějak průzračně a přátelsky. Cítila se tu skoro tak, jako by Janušovy rodiče znala odjakživa.

Seděli všichni v kuchyni naproti sobě. Na stole hořela svíce, drželi snad nějaký šábes? Maryla v černých šatech, límeček uzavřený u samého krku stříbrnou broží, udělala znamení velkého kříže a tiše, bezhle se modlila.

„Víc jsem nesehnala,“ dodala nakonec omluvně s poukazem na skromně prostřený stůl.

„Děkuju, nemám hlad...“ Hlad museli mít všichni, ale kromě dětí, které mu ještě nestačily přivyknout, nikdo nejedl.

„Jen jez,“ povzbudila ji Maryla a zase se tak hezky usmála těma Janušovýmá šedomodkýma očima. Všechno tady bylo jako provoněné vzájemným pochopením.

Hanna stiskla Janušovi pod stolem ruku, jako kdyby říkala, děj se vůle Páně, takové to bude jednou i u nás!

Několikrát se Andrej chystal promluvit a několikrát si odkašlal. Co měl říct? Neměli snad tihle mladí právo na trochu štěstí, než to semele i je?

„Co tomu řeknou vaši? A co mám teď říct vašemu otci...? Kdyby měl váš vztah zůstat utajený, možná by bylo lépe ho v zárodku ukončit, nemyslíte?“ Bylo ticho, jen hodiny odkrajovaly čas.

Smutným hodiny se dlouhé zdají, napadl Hannu shakespearovský verš jednoho ze slavných sonetů.

„Máme se rádi, chceme se vzít...“ To promluvil Januš. Rychle se dotkla prstýnku, toho z kočičího zlata s modrým kamínkem. Kromě toho příslibu neměla nic a o ničem takovém mezi nimi nikdy předtím nepadlo slovo. Copak zapomněl, jak je to nebezpečné? Smíšená manželství se rozváděla, to ano, ale aby se Polák vystavoval nebezpečí a bral si Židovku...? Teď, v dnešní době...? Ne, to nepřipustí! Chtěla promluvit, ale hlas ji zradil.

„Nejsi plnoletý, Co kdybyste počkali?“ navrhla Maryla věcně, vstala a uvařila horkou kávu. Ta v téhle době byla vzácností, ve všech domácnostech se vařila melta, dokonce i čaj začal být přes noc nedostatkovým zbožím. Když ji stavěla před Hannu, zavonělo to hořce po celé kuchyni.

„Počkali? A na co? Kdoví, co nás zítra čeká... Třeba ani nestačíme zestárnout,“ vyhrkl Januš prudčeji, než zamýšlel. Byl v tom takový kus pravdy, že na to nebylo co odpovědět.

Hanna zahořela studem. *Třeba ani nestačíme zestárnout...* To všechno kvůli ní. Vždyť se nedalo počítat s tím, že z téhle hrůzovlády vyjdou živí, že ji přežijí. Slzy se jí naráz vtlačily do krku i do očí.

+++

11. ŽIDOVSKÁ VARŠAVA UMÍRÁ!

Září čtyřicátého roku byl ve Varšavě klid před velkou bouří. Všechno ztichne, visí to ve vzduchu, ani ptáče nepípne. Jisté je, že se něco musí stát, takhle že to už dál nejde. To cítilo i osazenstvo věznice, která se během roku z větší části vyprázdnila. Ti, co zbývali, byli jakoby odstřiženi od světa a jen občas se k nim donesly zlomky zpráv od vězňů, kteří byli odveleni na nucené práce do podniků a do továren. Od nich se doslechli o říjnovém zaútočení Itálie na Řecko a o sérii těžkých

náletů na Londýn, které počátkem prosince provedla německé letectvo.

Ze zatčených, které v září devětatřicátého odvedli, zbyl ve věznici už jen Ayal, ředitel chlapecké školy Bacziński a starý Chajmowicz. Co se stalo s ostatními, kde jsou a proč zbyli právě jen oni tři, neměli zdání. Jisté bylo jen to, že jejich sny o tom, že válka brzy skončí, se dávno rozplynuly.

Každé ráno o páté je všechny vyvedli na dvůr.

„Mohl bys žít, ale oni tě nenechají,“ loučili se spolu šeptem. Všude bylo ticho a tma, jen vězeňský dvůr prořezávaly povely a oslepující světla reflektorů. Pokaždé čekali, že štěknou kulometry a bude po všem. Byla to chvilka hrůzy, každý se pohroužil do sebe a myslel na své nejbližší. Možná se to stane už zítra, zatím je ale jen seřadili a pak pod dozorem hnali na stavbu ghetta, které vznikalo ze šestnácti bloků domů málem v srdci Varšavy. Měli žluté pásky na rukávě, ale žádné rukavice ani ochranný pracovní oděv a jejich dlaně byly plné mozolů, ranek a ran. Pracovali bez opasků, páchlí špínou a byli zaprášeni a šediví v obličeji, za nehty smutek. Tak tu dřeli už od jara. V žaludku žbluňkalo hořké kafe od snídaně, byli neustále zmrzlí a hladoví a měli strach. Nikdy předtím žádný z nich nedržel v ruce krumpáč, ale nejhůř na tom byl Bacziński, který byl navíc neduživý a slabý. Byli to jiní lidé, než jaké zatkli před rokem na počátku okupace.

Esesmani, prsty neustále na spoušti pušek, vytvořili kolem nich kordon a z jejich neúčastných, kamenných tváří bez výrazu bylo jasné, že by neváhali zbraně použít, což také nejednou dokázali. Krom pušky čouhala každému z otevřeného pouzdra ještě i pažba pistole. Vypadala, že může kdykoli spustit, aniž by se o to ten který voják přičinil.

Není to geniální? Donutili nás, abysme se na tomhle zvěrstvu sami podíleli... A to i dneska, pomyslel si Ayal a rychle počítal. Nemýlil se, dny ubíhaly jeden jako druhý, ale dnes byl šábes, den odpočinku a modliteb.

„To je teprve začátek. Katastrofa, zkáza. *Endlösung*... šo'a...“ zamumlal Bacziński, který na škole přednášel světové dějiny. Pro tohle znal dost příkladů z historie, mohl by vykládat. První skutečná vlna pogromů proběhla v Evropě už někdy během křížáckých výprav, ale jeden z nejhorších se odehrál v roce 1349 v Norimberku. Vida, zase v Německu! Využil střídání stráží, narovnal se a obrátil oči vzhůru k nebi, odkud až dosud věřil, že přijde spása a řád.

„Slovo pochází z ruského *gromit*, pustošit,“ neodpustil si suše, jeho kantorská duše si potrpěla na přesnost. Ani ghetto ovšem nebylo nic nového pod

sluncem, historie jich znala celou řadu. Ať už se vydělovali dobrovolně anebo násilím, židovská ghetta obehnaná zdmi existovala už od raného středověku.

Látku probíral s žáky naposled na měšťance. Teď ho poslouchal jen Gabryš Radkiewicz, zato málem s otevřenou pusou. Školu vyšel jen základní, od té doby se živil zlodějnou všeho druhu a záviděl těm šťastnějším. Záviděl, ale nepřál a zadostiučinění z jejich neštěstí rozhodně necítil. Tihle byli učení, nekradli, a přece je stihl stejný trest. Boží mlýny semlely zlé i dobré, kde zůstala spravedlnost?

Blížilo se poledne, teď dostanou k obědu nejspíš vlažnou, neslanou polévku z kedluben a řepy, ale těšil se i na ni, jakby ne! Teď na to nebyl čas, večer ale Baczińskiho požádá, aby jim vyprávěl příběh o tom, jak se rozestoupilo Rudé moře, kudy pak Mojžíš suchou nohou převedl Židy při útěku z Egypta. To se mu líbilo. Pamatoval si to skoro slova od slova: *Mojžíš vztáhl ruku nad moře a Hospodin ho hnal silným východním větrem, který vál po celou noc, až proměnil moře v souš. Vody byly rozpolceny a Izraelci šli pak prostředkem moře po suchu...* A je to pravda? ptal se Radkiewicz pokaždé. Tuhle pohádku by mohl poslouchat pořád.

„*Kurwy, synowie psów...*“ otočil se na něj v té chvíli Chajmowicz a potichu nesrozumitelně zanačoval. Rád by věděl, co bude pak, až oplotí poslední ulici, zbytek z těch posledních dvou a půl kilometru? Až zabijí poslední kolík a natáhnou poslední dráty? Jen pár dnů předtím tu esesácká jednotka všechny, kteří pracovali na stavbě plotu, večer nahnala do synagogy a tam je postřílela. Poláky i Židy, všechny dohromady. Pracovních sil bylo hodně, svou práci odvedli, na další byli příliš vyčerpaní a vyhublí, tak co s nimi? Naštěstí sotva byli na jedné straně hotovi, přišel někdo s nápadem, že tohle je málo, a z druhé strany začali stavět masivní třímetrovou zeď z červených cihel oddělující téměř neprodyšně celý prostor od okolních ulic.

„*Kurwa życie, zkurvený život!*“ Proč měl majitel dvou nejkrásnějších činžáků na levém břehu Visly stavět val, před kým, proti komu? ptal se Chajmowicz a jeho křivá huba se ve snaze pochopit šklebila, jako by si už zase říkala o pádné napomenutí. Pomáhal tu cihlu po cihle vlastníma rukama stavět cosi, o čem věděl, že je zruďné, na vlastní oči viděl, jak za tím mizí restaurace i obchody, nakonec i dům dlužníků, do kterého měsíc co měsíc posílal svoje pochopy vybírat nájem.

Viděl a nevěřil! Gabryšovo tiché souhlasné zanačování ho vrátilo do přítomnosti, koutkem oka ještě stačil zahlédnout okované boty *schutzpolizisty*. Po paměti chytil a natáhl provázek a rychle předstíral, že si ověřuje rovnost zdi.

„Nestavíš Zeď nářků, ale ohradu pro dobytek,“ okřikl ho policista a muži v uniformách se rozřehtali. „Jsi otrokem do té doby, než se staneš mrtvolou. Kdy to

bude, o tom rozhodneme my,“ přidal se další.

Chajmowicz se rozpačitě usmál, ale chtít se zavděčit se nevyplácí a odměna přišla vzápětí. Rána pažbou do obličeje seděla přesně tam, co pokaždé. Před očima se mu zajiskřilo, ale nesetřel ani potůček krve a ihned vstal a jakoby nic pokračoval v práci.

Většina domů tady už byla vystěhovaná a prázdná. Už byla ohraničena značná část *Śródmieścia*, centra něsta, jen na některých místech zůstal ještě dřevěný plot. Za zdí se octla Nożykova synagoga i Twardská ulička, kterou Ayal leta letoucí dennodenně procházel, a dokonce i *Mleczarna*, mléčný bar, do kterého rád brával malou Ariel a Chavu. Jestlipak v ní ještě prodávají ten skvělý jablečný štrudl se *sosem waniliowym*? A co svatomartinský rohlík? Vzpomínky a pohled na známá místa ho naplnil bezvýchodností a smutkem. Jednu chvíli ho napadlo, co kdyby tudy šla Carmela... Právě teď, náhodou, prostě co kdyby...

Věděl, že je to bláhové a že se nesmí otáčet za minulostí, pakliže má přežít, ale nedokázal si poručit. Tady stál dvůr, přes který si občas zkracoval cestu, na něm široký špalek, možná se ještě jednou bude gestapu hodit..., kolo opřené o malou dřevěnou kůlničku, vedle několik rozbitých zahradních židlí. Po kůlně se pnul břečťan a ve velikém květináči dosluhovaly dávno odkvetlé nezuživé květiny.

Zátiší vhodné pro malíře by zvalo k posezení, kdyby zároveň nepůsobilo i trochu neskutečně, skoro jako v nějaké divadelní rekvizitárně, a kdyby vzadu nezela ta velká černá díra. Díra namísto dveří, které nejspíš vyrazil německý granát a která teď otvírala černý chřtán jako vchod do podsvětí, do říše mrtvých. Kdo sem jednou vejde, živý se ven nedostane, pomyslel si a otřásl se chladem.

Pracovali až do pozdních hodin. Zesláblí vlekli se k budově vězení s představou kafe a denního přidělu chleba. Občas jim na něj připlácli lžici hubeného tvarohu nebo plátek margarínu, ale to byl svátek, většinou dostávali krajíc zatvrdlý a suchý. Jak se asi vede bratrům? Kde skončili Gavriel s Hubertem?

COME TO PALESTINE... Jestli z tohoto pekla vyvážnou živí, tak jak je Hospodin nad ním, do té Palestiny se s rodinou vypraví. Kdysi se sám sebe ptal, co by jeho holčičky v tak daleké, cizí zemi dělaly. Teď už věděl: Přece zůstaly naživu, copak to je málo?! Žily a založily by rodiny, měly děti, zatímco teď....? Kdoví, co je s nimi teď?

„*Šemá Jisrael...* Slyš, Izraeli! Židovská Varšava umírá!“ špitl.

+++

Zatímco jedni stavěli, druzí se připravovali... Vznik varšavského ghetta trval

více než rok, za tu dobu bylo třeba vytvořit jmenné seznamy, zaregistrovat ty, kterých se přesun bude týkat, vyvlastnit jejich majetky... Všichni Poláci se do konce října museli vystěhovat a naopak Židé, kteří až dosud bydleli mimo, se sem museli přesunout. Z vnější strany mělo být ghetto hlídáno německou policií, zatímco uvnitř měla operovat židovská pořádková služba. Plán byl vypracován s německou precizností.

Tato obrovská akce probíhala po celém Polsku a jenom ve Varšavě se týkala desetitisíců obyvatel. Další měli být svezeni z okolních obcí. Ty, které měly méně než pět set Židů, nacistům za práci s přemísťováním nestály a byly rovnou vyhlazeny.

Carmela bydlela v jednom domě společně se souvěrci i árijci, v ulici ležící na samé hranici a měla rozrůstání a stavbu ghetta denně před očima. Denně byla zeď o kus delší, svírala je a škrtila, denně k nim byla zas o něco blíž. Co na tom, že právě jejich ulice do ghetta zatím nebyla zahrnuta? Co nebylo dnes, mohlo se stát už zítra, zvuče těch, kteří o tom rozhodovali, byla bezmezná. Hranice - prozatím - končila málem před jejich domem.

Mamy szczęście, máme veliké štěstí, sdělovali si sousedé, když se potkali na schodech. A co když je to veliké neštěstí? myslala si Carmela. Ještě nikdy si nepřipadala tak bezbranná, tak nemohoucí, ponížená a slabá. Zatím byla toho nejhoršího ušetřena, přišla sice o muže, o kterém stále neměla žádné zprávy, ale ještě měla obě dcery, jenže jak dlouho?

12. října se zdálo ghetto konečně hotovo. Symbolicky se tak stalo na židovský svátek Dne smíření. Tohoto dne se slavil *Jom Kipur*, den „pokání a očisty od hříchu“, jeden z nejvyšších svátků, jakýsi „šabat šabatů“, a datum bylo nepochybně vybráno s ďábelskou pečlivostí tak, aby je zlomilo na duchu a zasáhlo co nejhloub.

Ulice, kde bydlela, tu byla tak úzká, že Carmela ze svého okna viděla do těch na druhé straně, a ty právě zabedňovali... Musí přece chránit okolí před židovskými nákazami, opakovala si cynicky oficiální vysvětlení. Zprvu nechápala, co dělají hlídky před domem, kolem kterého jezdila tramvaj, pak pochopila. Tady nemohla stát zeď, tak sem postavili hlídku, aby zabránila Židům přejít do čtvrti, kterou by potřísnili svou hanbou.

Od toho dne Carmela propadala dusivé, deprimující beznaději. A jak teprve muselo být těm za zdí odpojených ze dne na den od spojení se světem? Představovala si hrůzu a pocity všech těch vyděděných a pomyšlení, co kdyby jejich *girlz* skončily právě tady, v mlýnici, kde zločiny proti lidskosti dosahovaly

neslýchané brutality, jí nedovolovala volně se nadýchnout. Tak dlouho nemínila čekat. Vždycky mívala pro rodinu rozevřenou ochrannou náruč, teď poprvé cítila, že ochabuje, že na tenhle úkol nestačí. Den, kdy před jejíma očima sebrali na ulici sousedy, byl tou příslovečnou poslední kapkou. Musela něco podniknout, a to hned!

Po Himmlerově nařízení o nuceném přesídlení všech židů do ghatt, začali někteří prechat na jih do Maďarska a Rumunska. Jiní se rozhodli zkusit štěstí doma na východ od Bugu, v Sověty okupované části Polska. Tohle Carmele nedávalo spát. Ve vsi za řekou měla tetu a dobře si ten kout země pamatovala ze svého dětství. Byla to jen řídko osídlená, téměř panenská krajina, kde žili polští Židé svorně s dalšími Poláky i Bělorusy. Mohlo tu být tedy i bezpečno, vždyť co by tu ruští vojáci dělali? Chava se docela jistě na tetu musela pamatovat. Cestou k ní se vždy stavovali nedaleko odtud v Janowské Podlaski, i tady měli dobrou známu, Chava u Bronislawy strávila dokonce poslední prázdniny.

Náhoda jim přála, a když se Carmela doslechla o sedlákovi, který měl se saněmi namířeno na východ k Bugu, bylo rozhodnuto. Řeka tvořila demarkační linii a oddělovala německou a ruskou zónu, právě tady se sovětská vojska zastavila na postupu. Z Janowské Podlaski to k řece bylo co by kamenem dohodil! Za ni už nacistická zvůle nedosáhne, říkala si. O Sovětech se vyprávělo všelicos, ale tak krutí jako Němci být nemohli, byli to přece Slované, ne?

Na úplatu Blažejovi padly všechny jejich stravenky i část peněz, ale co na tom záleželo! Blažej se dušoval při všech svatých, polským princem Kazimírem počínaje a sv. Maxmilánem z řádu františkánského konče, že v pořádku *girlz* odveze až do Podlaski. Posledních pár kilometrů přes řeku k tetě budou muset po svých, ale to už nebude velký problém, namýšlela si Carmela. A kdyby to přece jen nešlo, zůstanou jednoduše na samotě u Broni, tam budou v bezpečí.

O tom, že by měla odjet, zatímco matka by zůstala tady sama, nechtěla třináctiletá Ariel ani slyšet. Jestliže odjet, tak všechny!

Je jako oheň, usmívala se Carmela v duchu, když ji tak slyšela. Štěstí, že na ni dá Chava pozor, že včas uhasí tu její věčně rozpálenou hlavu, snadno by mohla vyvést nějakou hloupost. Sama měla v tomhle jasno: Někdo tu musel zůstat, vždyť co kdyby se Ayal vrátil? Co by si pomyslel, že to tu opustila? Krom toho vojenské hlídky a kontroly byly všude a útek ve třech by se jen těžko zdařil. Na rozhodování ostatně nebyl čas, tohle byla možná vůbec jediná a nadlouho i poslední příležitost.

Teď to byla Chava, kdo převzal iniciativu. V kraji se vyznala, na tetu měla sice jen matné vzpomínky, zato na Branislawu na západním břehu Bugu s ovčí stájí jakoby přilepenou k chalupě, se pamatovala dobře.

Poprvé po dlouhé době od Ayalova zatčení se Carmele skutečně ulevilo. Odepjala z hrdla přívěsek a vtiskla ho Chavě do dlaně. Měl podobu ruky, jejíchž pět prstů symbolizovalo pět knih Tóry. „Mám ho po matce, dobře ho opatruj!“ řekla a v duchu si neustále opakovala, Chava je rozumná, postará se, Chava to dokáže... Znovu a znovu se navzájem ubezpečovaly, že se neloučí nadlouho... Věřily tomu? Nebo už tušily, že se vidí naposled? A bylo to skutečně naposled?

Ariel se v příliš velkém matčině zimmniku ztrácela a utápěla a její paže Carmelu svíraly tak, jako by se nikdy neměly rozepnout, drásalo jí to srdce. Také jsem mívala takové vlasy, černé až do modra. Jako havran, říkala si. To teď ale bylo nebezpečné, teď se cenily blondýnky. Aspoň že obě zdědily po Ayalovi rovné nosy!

Ariel vzhledla a zakulacená stříška jejího nosu zakončená dětskou bambulkou se namířila bojovně vzhůru. Vždyť to říkám, je jako oheň. Štěstí, že na ni dá Chava pozor. Jen aby cesta dopadla dobře... Carmela nedomyslela a oči se jí zalily.

„Nikdy se nesmíte rozdělit, vždy a vždycky musíte zůstat spolu! Musíte se jedna o druhou postarat. Za každou cenu, slibujete?“ Kladla jim to na srdce znovu a znovu, těch několik vět jí od toho rána neustále strašilo v hlavě. Zůstat spolu! Za každou cenu! Držet se jedna druhé - a přežít! Protože tady ve Varšavě vládla smrt.

+++

12. NA SAMOTĚ U BUGU

Domek Bronislawy Gornowny stál v kraji opuštěně široko daleko coby jediný a bohatá sněhová nadílka kol dokola způsobovala, že vypadal ještě opuštěnější. Stromy ohnuté až k zemi občas vzdychly a shodily část nákladu, ale sněžit nepřestávalo a hned se zase tvořil nový. Chava to tu hned nepoznávala, ale to už z nízkého domku, stájí a kůlnou jakoby vrostlého do bílé stráně, vyběhla babka na krátkých nožkách, víc širší než delší, a právě takový byl i její obličej a úsměv.

„*Witam! Zapraszamy!* Konečně jste tady!“ zdravila se Broňa s Blažejem jako se starým známým a hned se zas s touž polskou pohostinností věnovala děvčatům.

„Tak jste přece přijely! Co je to za nápad, v takové zimě!“ opakovala. Na nic se neptala a už pomáhala Ariel ze saní, nakonec ji museli společně vynést, tak byla ztuhlá a zkřehlá. A už nesla hrnky vroucího čaje a zakrývala Ariel v posteli několika duchnami až k uším. „Jak jste zmrzlé!

Naposledy se viděly před válkou. Z počátku si Chava nebyla jistá, zda se „teta Broňa“ nějak nezmění, zda nedostane strach? Ale nebylo pochyb, našla ji přesně takovou, jak jí uvízla v paměti, usměvavou a šťastnou ze shledání. Měla by domů poslat zprávu, ale jak? Na to při loučení nevzpomněly. A co by asi tak řekla? Že si vychutnávaly zasněženou pohádkovou krajinu, romantiku jízdy a jiskření sněhu, anebo že se čerstvé povětrí za městem brzy změnilo ve víchr a vánici, že mrzlo, až praštělo?

Jízda byla dobrodružná a o tom, že by si ji nějak užívaly, nemohla být řeč. Ariel se po celou dobu zimomřivě třásla i v zimníku a beránčích kůžích, kterými byly vystlané celé saně a nepouštěla její ruku, jako by měla strach, že při té čertovské jízdě vypadne. Měla by vypovědět, jak jim vojáci chtěli zabavit koně, nebo jak za Kotuní zapadli do závějí tak hluboko, že když vystoupili, aby jim odlehčili, sahal jim sníh až nad kolena? Aby se vyhnuli hlídkám, brali to oklikou a štěstí, že saně sloužily původně ke svázení dřeva, že byly tak těžké a bytelné. Aby se zahřály, běžely chvíli za saněmi, ale to nešlo všude. Dobře, že Blažej dodržel slovo a zavezl je až k Bronislawě před domek!

Představila si matku, jak přechází sem a tam po pokoji, modlí se a vzdychá. Něco by vzkázat přece jen měla. Možná někdy později po Blažejovi, teď ji tížily jiné starosti.

Chavě se tlačily slzy do očí, když viděla Ariel horečnaté oči, vlhké spánky a propocené chomáče černých vlasů. Tváře jí hořely jako rajske jablíčko. S obavami jí vyměnila ledový obklad. Ariel těžko dýchala a čas od času jí z rozpukaných rtů unikl slabý, nesrozumitelný povzdech. Ještě pořád jela na saních a zuby jí zvonily zimou. Držela se Chavy jako záchranného orientačního bodu ve svém životě s pocitem, že jí nebýt, už dávno by ji odfoukl vítr. Spoléhala na ni. Vždycky tomu tak bylo. Nechávala se jí řídit, nadnášet a posunovat. Vždycky byly spolu. Jenže teď je oddělili – Chavu doleva, ji doprava... Prudce otevřela oči a byl v nich takový úděs, že se toho Chava až lekla.

„Jsem u tebe, tiše tiše, něco se ti zdálo...“ konejšila ji.

Snad z toho nebude zápal plic? Kde by tady sháněla doktora? Horečky Ariel trápily už druhý den a nebylo divu, to co vytrpěly cestou, by už Chava nikdy nechtěla zažít. Nedokázala si představit, že až se pozdraví a odpočinou si, půjdou dál. V hlubokém sněhu a po svých.

„Nezemři mi, sestřičko, jenom mi nezemři...“ šeptla.

„*Co to za pomysl?* Co je tohle za nápad?“ peskovala ji Broňa. Vnutila Ariel pár kapek bylinkového čaje a už nesla lavórek s kusem bílého plátna. Čile se přitom kolébala na těch svých krátkých nožkách a její oči pod šátkem na babku se starostlivě, ale laskavě usmívaly. Podobně jako domek do stráně, byla i její hlava se širokou, dobromyslnou tváří jakoby vrostlá do vyklenutého hrudníku překříženého vázačkami široké zástěry. Společně Ariel posadily a začaly balit do studeného obkladu vonícího na dálku silně octem.

„*Spokojnie*, tiše tiše, to ti uleví, uvidíš,“ šeptala Chava, jakoby uklidňovala děcko. „Nechci, aby umřela! Nechci, aby ...!“ Další slova přetrhl pláč. Všechno napětí minulých hodin se uvolnilo a její tělo otřásaly neovladatelné vzlyky.

„*Nie bój sie!* Jak srazíme horečku, přijde na řadu můj všelék...“ Bronislawa ukázala na sklenici se sádlem na polici. Na tváři se jí objevil zase ten měkký, mírný úsměv.

„Co se tak díváš? Neznáš sádlo? Tohle má v sobě měsíček lékařský, sama jsem ho nasbírala, nasušila...“

Chava se zadívala na polici. Copak tady nevědí, jaká je ve městě nouze? Myšlenky jí přeskočily na domov, ale dřív, než mohla odpovědět, ozvalo se venku koňské ržání a hned na to i krátké bouchání na dveře. Vyhlédla z okna, ale neviděla nic než bílo. Široko daleko kam oko dohlédlo nic než bílé království. Zprvu se zmateně domnívala, že se vrátil Blažej se saněmi, ale vzápětí rozpoznala těžké vojenské kroky a do chalupy se vedral venkovní mrazivý vzduch. To už polekaně vyskočila a rozhlédla se po místnosti, kam teď? Na tohle nebyla připravená, ne v téhle chvíli.

„*Nie bój sie,*“ objala ji Broňa. „Nějak si to tu u mne oblíbil, občas se staví, nemáš se čeho bát...“ vysvětlovala potichu a spěchala do síně uvítat hosta.

„Ewa, moje neteř, *siostrzenica*, od sestry z Varšavy...“

„Heinrich Holbein...“ Krátce a plaše povojensku srazil paty, sotva se Chavy přitom dotkl pohledem a už odhodil teplý vatovaný plášť i rukavice a ohříval si ruce nad kamny. Byl velmi mladý a choval se nenuceně, třebaže poněkud vyhýbavě, bylo znát, že je tu častým hostem.

Seděli všichni kolem stolu, nepřátelský německý voják, Polka a Židovka, jako by ani nebyla válka a byla to ta nejsamozřejmější věc na světě. Bronislawa hovořila lámanou němčinou a z mísy na kamnech nalévala horkou, silnou polévku. Heinrich vyndal z tlumoku několik krajíců tmavého vojenského chleba.

„*Zupa, z barana... Smakuje? Schmäckt?*“ smála se selka.

Pocit, že jaktěživa nic tak dobrého nejedla, zaháněl obavy a Chava cítila, že hlad, který zažily doma, se tady nebude opakovat. Seděla s hlavou potopenou do talíře tak, aby se z tváře nedalo nic vyčíst. Když se jejich pohledy přece setkaly, oba sklopili zmateně oči. Celou dobu ji zaměstnávala jen jediná otázka: Co by asi udělal, kdyby věděl, že je Židovka?

V noci ji pronásledovaly divoké sny, ale k ránu se jí vrátila vzpomínka prosluněná prázdninami v létě osmatřicátého.

Byl horký srpen. Za rok měla propuknout válka, ale kdyby to někdo řekl, nevěřili by. Broňa ji vzala do vsi na pravou vesnickou tancovačku, Chava celou dobu musela myslet na to, co by tomu řekl otec, a cítila se bez rodičovského dohledu volně jako spiklenec. Vesničané popíjeli vodku, hrála venkovská kapela. Myslela na to, co by dělala, kdyby ji někdo vyzval k tanci a vůbec ji nenapadlo, že tohle může být poslední svobodné léto v jejím životě.

„Slečna netančí,“ odrazila bdělá Broňa ohroublého, zarostlého Ukrajince, který se připloužil k jejich stolu, špinavou košili rozepnutou až k opálené hrudi. Ušklíbl se a odvrávoral zpátky k výčepu. Chavu i ve snu polilo horko. Přerušená zábava bezstarostně pokračovala, bezvýznamná příhoda byla okamžitě zapomenuta.

„Tohle je mazurka, jen to zkus,“ povzbudila ji Bronislawa, když ji vyzval k tanci další mládenec. Na nic nečekal a táhl ji za sebou na parket. Ucítila na sobě pohled, který nevěštil nic dobrého, pak uviděla už jen záblesk nože a...

Chava se prudce probudila, v zádech jí seděl strach. Varování?

+++

Od okamžiku, kdy je vypravila do světa, jako by v ní něco umřelo. Na počátku Carmela pevně věřila, že jejich Chava to dokáže! Copak jí na to nedala své slovo? Jenže teď to byly už téměř dva týdny a dosud nepřišla jediná zpráva. Čím déle o tom přemýšlela, tím byla nejistější. Co to bylo za nápad?

Hraniční řeka Bug byla dlouhá stovky kilometrů. Na východ do Bialé Podlaski to bylo zhruba sto osmdesát, odtud dál k hranici po vedlejších cestách odhadem dalších pětatřicet kilometrů. Ve sněhu by to vzalo i tři, možná čtyři dny chůze, ale Blažej svatosvatě přislíbil odvézt je až k Bronislawě do vsi. Neodvažovala se pomyslet, jakému riziku a nebezpečí svoje *girlz* vystavila! Co když je překvapí hlídka a bude vyžadovat doklady?

Na začátku měla v hlavě jen jedno: Pryč, pryč! Až teď na ni dolehla ta dálka, bezmoc, zima a hlad a nebezpečí, které si všechno ani nedokázala představit... Jestli se něco stane, bude to její vina. Nikdy si to neodpustí! Jo, kdyby tu byl Ayal! Kdyby se s ním mohla poradit! Vždyť komu se dalo v této době ještě důvěřovat?

Carmela si povzdychla a nevěřičně poslouchala sousedku, která jí netrpělivě opakovala svoji prosbu, třásla se jí přitom kolena a plna strachu strkala do dveří menší kufřík. Carmela ji podezíravě sjela očima. Chápe dobře? Ona, židovka, které odvěkli muže neznámo kam a která v zoufalství poslala do nejistoty svoje děti, teď měla vzít Árijce do úschovy tuhle věc? Co to bylo za nesmysl? Pomocť Židovi znamenalo vystavit celou rodinu nebezpečí, že bude vyvražděna. A naopak?

Nebylo to dlouho, co muž jiné sousedky o patro níž spáchal sebevraždu. O těchto zoufalých skutcích se nemluvilo, ale množily se. Carmela znovu vzdychla a už bezmyšlenkovitě šoupla kufřík do jídelny, kde v čele stolu stála jediná a poslední židle, která tu zbyla. Minulou zimu měla namále, byla celodřevěná z masivního buku, ale nestopila ji, co kdyby se Ayal náhle vrátil? Objala její vysoký lenoch pokaždé, když šla kolem. Jako stroj vzala do ruky to či ono, kolečko v hlavě poskočilo o jeden zoubek, tik-tak... a zase se k židli vrátila. Byl to jediný záchytný bod v prázdném, studeném bytě. Tik-tak...

Zprvu tu stála v čele stolu v Ayalově zastoupení, od okamžiku co na vysoký lenoch pověsila jeho svrchník a klobouk, už málem jako Ayal sám. Pak už ji nemohla

hodit do kamen, ani když Ariel stonala a potřebovala teplo. Věděla, že má choulostivější zdraví, a přesto ji poslala na takovou cestu! Ale co by ji čekalo tady, nebo nedej bože v ghettu?

Víra ti pomůže přečkat i tu nejtemnější noc, říkával Ayal. Zprvu se snažila nabrat z modlitby sílu, ale nepomáhalo to. Kde byl jejich Mesiáš teď? A kde byl Ayal?

Ven téměř nevycházela, zastavit nebo prodat už nebylo co a zač koupit potraviny také ne, ale občas, když se přece odvážila, čekala, že najde muže doma. Bylo to přece tak samozřejmé, ona a Ayal, patřili k sobě, vždycky tomu tak bylo!

„Stále tě vidím, když jsi toho rána odešel na radnici... Ani jednoho z nás nenapadlo, že se vidíme naposled. A s našimi *girlz* je to zrovna tak. Stále je mám před očima, zabalené na saních do šátků a dek, jen s trochou jídla na cestu... Jen co se vešlo do tašky tak, aby to nevzbudilo podezření... Taky je už možná nikdy neuvidím,“ špitla. Bronislawe, od které tu a tam dostávala zprávu, ji ujišťovala, že zatím je u nich na samotě klid, jenže to bylo někdy na počátku války...

„Jistě se najde někdo, kdo jim poradí nebo pomůže na druhý břeh, co říkáš?“ oslovila židli, pohladila ztvrdlou dlaní její lenoch a pak v myšlenkách pomalu krok za krokem procházela celou trasu... Woroniec, Sycyna, Styrzyniec... Jestli se jim podaří dostat se k Bronislawě a pak přes řeku, mají vyhráno! Osada na východním břehu měla jen několik čísel, tady si přítomnost vojáků nedokázala představit. Vždyť co by tady dělali, koho by mučili, vraždili a okrádali?

„Horší to tam být nemůže, co myslíš? Bug bude dávno zamrzlý, a kdyby ne, v rákosí u břehu jistě bude nějaká loďka, ne?“ Carmela jako tělo bez duše obešla kolem dokola stolu, pravá noha, levá, tik-tak, dál než k židli se nedostala.

„Je tu někdo? ...Ayali, jsi to ty?“ Žádná odpověď, nic. Je přece při smyslech, co to bylo? „Ty se zlobíš?“ zeptala se nešťastně. „A co jsem měla dělat? Čekat, až je zavřou do ohrady jako dobytek? ...Co říkáš? Nerozumím ti! Že je cesta nebezpečná? A myslíš, že to nevím?“ Čekala dlouho, ale žádná odpověď. Nic! Všude ticho.

Otevřela okno a pustila dovnitř čerstvý mrazivý vzduch z ulice. S ním se vedral i podivný šoupavý hluk. To se jako had táhla k ghettu dlouhá fronta, mladí staří i děti, s kufírky nebo jen krabicemi. Po zimě přijde i do Varšavy jaro, i tady bude pršet..., pomyslela si při pohledu na rodinu s deštníkem. Jenže - budou ho ještě potřebovat?

Nějaký klučina pobrekával a tiskl k vyhublému hrudníčku svoje bohatství, odřenu lokomotivu. Vláček jistě sloužil už několika generacím, kde skončí teď? Rychle zabouchla okenice, jenže chladu se nezbavila.

Byla noc, ale starosti jí nedávaly spát. Teprve včera se doslechla o zřízení pracovního tábora Zarzecze, kde měli pracovat Židé při opevňování hranic s Ruskem. Lublinský les nebyl od řeky Bug zas tak daleko, aby její *girlz* nemohly uvíznout právě tady. Blažej byl jenom gójim, na takové nebylo spolehnoutí. Carmela si zhluboka povzdychla. Vzdech vystřídala motlitba, ale Bůh mlčel. Neslyšel snad její prosby? Modlila se oddaně znovu a dlouho, dokud se jí nepodařilo zahnat ty nejčernější představy. Nakonec to nevydržela, vstala a šla si popovídat. S židli.

„Bojím se, že jsem je poslala z deště pod okap... Proč ještě neposlaly žádnou zprávu?“ dožadovala se tvrdošíjně odpovědi. Nakonec vyhrabala ze dna prádelníku hvězdy, které nahonem odpárala Chavě a Ariel z kabátu a hodila je do kamen, popel byl žhavý celou noc, ale nevzplály, potvory! Sama nebyla přesvědčená sionistka, ale kdysi bývala za to na Ayala pyšná. To až v poslední době brala jejich židovství ne-li přímo jako zlo, tak jako zatěžkávací zkoušku. Copak to nebyly právě hvězdy, které určovaly, kdo přežije, kdo zemře hned a kdo až zítra...?

Usínala s obrazem Chavy a malé Ariel na víčkách. Jak moc byly Židovky? Kdyby smíšené, měly by ještě naději, do transportu by nemusely hned a kdo ví, co všechno by se do té doby mohlo stát. Jenže takové štěstí neměly. Ayal i jeho bratr Gavriel byli praví Sefardové. To znamenalo smrt...

Usínala a probouzela se a i ve snu cítila, jak se neviditelná smyčka stahuje. Možná ji už zítra sevře do svého oka. Bylo to nepochopitelné, ale začala cítit něco jako úlevu. Co když je to vlastně veliké štěstí?

+++

13. JARO V KRAKOVĚ

Také situace v Krakově se dál přihrocovala. Podle vyhlášky měli Židé opustit své domy na hlavních ulicích a nastěhovat se k příbuzným a přátelům, což rázem zapříčinilo obrovský nedostatek bytů. Dříve však museli ještě udělat soupis majetku. Bylo to směšné, proč? Copak se s ním měli ještě někdy shledat? Copak jim ho měl ještě někdo někdy vrátit?

Jak se zabírání bytů stávalo běžnou věcí, dostávali v něm Němci rutinu. Vystěhování přicházelo často bez varování a náhle jako rána sekyrou, majitelé bytu nestihli ani zabalit a na odchodu brali v rozrušení bezhlavě první věc, která jim padla do ruky. Tak, s tou jednou jedinou věcí, kterou nejspíš nebudou nikdy potřebovat, odešli, aby se už nikdy nevrátili. Postihlo to i Hubertovu rodinu. Ze dne na den byl propuštěn z Živnostenské banky a jeho konto bylo zablokováno. Hrozba, že speciální jednotky budou pročesávat jejich domovy, aby objevily zatajený majetek, byla stále

akutnější. Jolanda s Mayou, pyšné na to, že bydlí na Szíroké třídě, kde se nacházely židovské modlitebny i nejstarší, Stará synagoga, si musely zvyknout na dva malé pokojíky v prvním patře s okny na dvorek.

„Berme to jako příležitost pro naši duchovní obnovu a vykoupení,“ napomínal je Hubert, vždy a vždycky svolný se zkouškou, kterou mu život a Hospodin připravil.

V novém bytě Mayu všechno dusilo a na ulici to nebylo lepší, všudypřítomné razie a hrůza, když se blížila uniforma a pravice kolem ní začaly létat do výše, jí neopouštěla ani tam. „Takhle vysoko skáče náš pes,“ říkali tomuto pozdravu, ale to byl jen humor zrozený z tísně a strachu, skutečně od srdce zasmát se tomu nedalo.

Nebýt všech těchto událostí a utrpení, které s sebou přinášela okupace, mohlo být jaro po nekonečné a těžké zimě možná krásnější než ta dřívější. Uzavřením škol a knihoven Maya sice přišla o bývalé spolužáky a z přátel jí zůstala věrná pouze Malwina, zato dovršila své sedmnácté narozeniny a cítila se konečně dospělá. Důvod alespoň k malé oslavě tu byl, nebo snad ne?

Vyjít si jednou - jedinkrát tak jako dřív! Projít se parkem, podívat se, jak v jejich Pantě rozkvetly keře a jak se po dešti zazelenaly stromy... Všechno to patřilo k přáním stejně prostým, jako nesplnitelným.

Toho jara vyrukovaly kavárenské stolky ven na chodník snad dříve než obvykle, bohužel zátahy na Židy ani tady nebyly nic výjimečného. Mayu ovládla bláznivá, potřeštěná chuť požádat otce, aby ji – zákaz nezákaz - vyvedl do kavárny na hlavní třídě. Móda během války se stala střídmější, ale i teď tam chodily krásně oblečené paní a slečny a hořce voněla čerstvě pražená káva. Ta byla ovšem luxusem na příděl, což se obcházelo tím, že se pražilo mnoho různých druhů obilnin, od pšeničných otrub a melasy až po kukuřici. Jolanda, aby vyhověla oblíbenému Hubertovu pořekadlu, že káva musí být černá jako peklo, silná jako smrt a sladká jako láska, kupovala náhražky a přísady z cukrové řepy nebo sóji a burských oříšků, a když bylo obzvláště zle, dokonce i ze žaludů.

„Co jim říkáš?“ Maya, které vlasy s nádechem mědi dodávaly zdání vyzývavosti, se před matkou koketně protočila. Švy vytoužených nylonek si na lýtka po vzoru děvčat z ulice pouze namalovala, stála za tím hodina práce před zrcadlem, improvizace a vtip musely zaskočit tam, kde končily prostředky. Přece se s nimi nekreslila zbytečně? Jolanda uznale pokývla hlavou. Jak jí rozuměla! Provětrat „nylonky“ patřilo k minimu radosti, tu by snad Maye měli dopřát? Kde zůstala jejich

odvaha? Přece to neměly napsané na nose? To z nich nadělal strach už takové ovce?

Od rána byl teplý jarní den. Vedly se jako dva spiklenci ulicí zalitou sluncem. Už dlouho se nestalo, aby se octly v árijské čtvrti, navíc bez toho prokletého znamení! Hlavu otupenou jasným jarním sluncem a ovládanou pocitem, že den se vydařil, cítily se volně a svěží, jak jen to bylo v okupovaném Krakově možné. Všechno tu vyzývalo k posezení, všechno tu působilo veseleji a daleko bezstarostněji než v židovské Kaziměři. Jestli někde vskrytu přece měly obavy, pak je zahнала do kouta radost, že se ten narozeninový den přece jen vybarvil! Jenže čím déle šly, tím váhavěji. Pocit, že se na ně každý dívá, je nakonec dohonil a přibil k chodníku.

„Nemůžeme tu zůstat stát! Nerozhlížež se! A zvedni hlavu! Co děláš s tím rukávem, co hledáš? Hvězdy jsme přece nechaly doma!!“ povzbuzovala jedna druhou, zatímco nohy se dál lepily k dlažbě. Otázky se přes ně převalovaly jako lavina. Co kdyby je někdo poznal?

Maya udělala pár kroků a poděšeně se zastavila. Ty tam! Židovko! Ano, ty! ...Cítila, jak ji polilo horko, ale to křičel jen strach v jejím nitru.

„Jenom nešlapej na kanál, to přináší smůlu! Narovnej se, pěkně se vypni! Nemáme se čeho bát!“

„Myslíš? A co ten člověk naproti? Ten v plášti? Přece ten, co na nás tak civí!“

Stály před sloupem s reklamou na sentimentální taneční a hudební filmy, které skoro ihned nahradily krátké grotesky s Charlie Chaplinem a duem komiků Laurelem a Hardym, a čekaly, zda přejde i muž v šedivém plášti. Jestli ne, tak je poznal! Nebo to byl nějaký špic! Úzkost stáhla hrdlo a v hlavě zvonilo na poplach.

Podezřelý člověk konečně přešel, ale že to trvalo! Teď teprve popadla Mayu chuť pořádně se zasmát! Copak nepřestály nebezpečí a nepřekonalý strach?

„Tak už pojď, nemůžeme tu věčně stát! Co vlastně hrají?“

A nebylo to jedno? Americké filmy, které vítězily před válkou tady jako všude ve světě, sice přes noc vymizely, potřebu smíchu a uvolnění však právě tak splňovaly filmy s tematikou lásky a tance. Maya se ihned cítila na jedné vlně s jejich romantickými hrdinkami, vždyť jak dlouho nebyla v kině? Celou věčnost! Směly do kina? Ne, ale to nikdo nevěděl! Tak nic než rychle dovnitř!

Byl to jeden z těch okamžitých nápadů, o nichž si později nedokázaly rozumně vysvětlit, jak k nim došlo. Seděly ve čtvrté řadě, hudba sládlá a Maya se stávala jednoduchou dívkou, která podlehla krásným slibům napomádovaného fešáka s knírkem. Srdce dokořán a oči doširoka otevřené přestávala samým vzrušením dýchat. Nedívala se jen na nějaký příběh, lásku v něm prožívala, tady a teď, v téhle chvíli...!

Hudba naráz ustala. V sále se rozsvítila všechna světla. Probuzení přišlo tak prudce, nečekaně a znenadání a bylo tak bolestné, že nikdo nechápal, co se stalo... Maya se ještě dobrých pár vteřin uhranutě dívala na zbledlé plátno.

„*Juden raus!*“ U každé řady se objevily šedozeleň četnické uniformy. Kdo je Žid, ať zvedne ruce! Maya s hrůzou cítila, jak matka zvedá ruku, jak i tu její táhne vzhůru. Vší silou se vzepřela. Ne! Tohle ne!

O řadu před nimi vstali a odcházeli dva lidé s rukama nad hlavou. Maya seděla ohromeně a bez dechu a prsty zatínala do matčiny zvlhlé dlaně. Bylo po všem, světla zhasla. Na plátně se dál odvíjel děj, jako kdyby se nic nestalo. Ale stalo se! Odvedli dva, možná tři lidi, co s nimi bude?

+++

14. DVOJÍ TVÁŘ

„Všichni se tě bojí. Stydím se za tebe...“

Do zrcadla, ve kterém si upravoval malý hákový kříž sympatizantů SS, se zabodl pohled plný opovržení, ale to už se Malwina s despektem odvrátila a dál vytírala chodbu. Ruličky vlasů jí přitom poletovaly kolem hlavy ledabyle tak, jak je ráno vymotala z natáček, hadr pleskal o dláčky a voda plná špíny z ulice se otcí rozlévala pod nablýskané polobotky. Horstova kamenná tvář se ani nepohnula, jen jeho už tak dost urostlá, štíhlá postava se v odlesku zrcadla zdála ještě vyšší a jak jí teď připadalo, taky hrozivější.

„Vážně? Mohla by ses učesat...“ navrhl pobaveně a pokusil se usmát, ale byly v tom rozpaky a únava. Podobně jako Malwina, měl i Horst jasný, přitažlivý pohled, který dokázal zmást a jeho úsměv měl zvláštní kouzlo. Doba, kdy otce obdivovala a zbožňovala, byla však nenávratně pryč. Nejenže se rozešel s matkou a do obchodu dosadil německé vedení, teď k jejich odcizení přispěly i jeho kontakty, všechna ta nová, zbrkle navazovaná a tajemná přátelství.

„Nic o mne nevíš...“ řekl a naposled si do zrcadla ulízl vlasy.

„Ráda se nechám poučit. Kam jdeš?“

„Mám ekonomické a obchodní zájmy...“ Sklonil se a pokusil se ji obejmout a snad by se mu to i podařilo, kdyby se Malwina neprotáhla pod jeho paží a neuskočila jako lasička. Hadr jen taktak minul vzorný tmavý oblek.

„Jak chceš!“ ušklíbl se a letmo překontroloval puky na kalhotách. „Ptám se tě snad já, kam chodíš? Ty a tvoji židáckové! Sociální citění tě přivede možná ještě hodně daleko a vždycky nebude v mých silách tě chránit...“

„Nestojím o tvoji ochranu!“ Malwina vyprskla jako kočka a vědro zazvonilo, jak prudce ho posunula po dlažbě. Stejně tak za zlé jako to, že se rozešel s matkou,

mu brala právě tyhle náhlé odjezdy, o nichž se mohla jen domýšlet, a nebylo v tom nic dobrého.

„Jednou budeš možná mluvit jinak... Ale už musím...“

„Jasně, za svými obchodními zájmy...“ dohonil ho její hlas a vzápětí i splašky hrnoucí se po schodech. Pak bylo slyšet už jen rychlé, pevné kroky dolů a dvířka auta čekajícího před domem. Vzápětí se auto rozjelo.

„Tady Horst... my oba se řídíme vlastními obchodními zájmy...“ uvítal ho se smíchem průmyslník Falco, který byl původem sudetský Němec. Po pádu Krakova, když byl v Generálním guvernementu zřízen zbrojní inspektorát s mandátem uzavírat s vhodnými výrobci kontrakty na dodávky vojenské výzbroje, připadla jedna z významných pozic právě jemu. Krom toho fungoval tady na hlavním štábu něco na způsob generálního dodavatele a holky pro všechno. Snažil se být nepostradatelný i jako informátor a pokud Horst mohl soudit, i tohle se mu dařilo.

Na tváři se Falcovi objevil záhadný, spiklenecký úsměv. Tohle očividně strojené přátelství bylo Horstovi všechno, jenom ne příjemné a utvrzovalo v něm pocit, že se před tímto mužem musí mít zvlášť na pozoru. Na oko spolu dál přátelsky vycházeli a vedli i čilé obchody. Coby rodilí Němci patřili také oba k čestným spolupracovníkům agenturní sítě zpravodajské služby. Horst obchodoval především se širokým sortimentem potravin, zato Falco vlastnil i velkoprodejnu s vínem, kterým zásoboval celé ústředí ve zdejší Pomorské ulici. Zatímco v podzemních patrech se vyslýchalo a vyšetřovalo, tady, jen o patro výš, se pořádaly pitky a setkání všech, kteří měli ve městě nějaké slovo.

„...A máme své vlastní zákony, není-liž pravda?“ dokončil Falco a s týmž záhadným úsměvem poplácal Horsta bodře po zádech. Všechno, co řekl, jakoby mělo ještě jiný podtext, který se Horstovi zatím nepodařilo rozlousknout. Dělal ho to mírně nesvým.

Přelétl očima po místnosti plné obávaných uniforem, ale to už jeho pozornost upoutala mohutná hrud' plná odznaků a řádů a rychle si potřásl rukou s jejich majitelem, silně obtloustlým generálporučíkem zpravodajské služby SS Schnitzrem. Tomu byly předkládány k vyhodnocení vnitropolitické zprávy a informace o náladách v zemi. Taktice teroru a manipulace s obyvatelstvem se speciálně věnovala další část tajné bezpečnostní policie spolupracující se sítí konfidentů. Ti poslední ovšem sem do Pomorské zvěsti nebyli a často ani nevěděli, kým jsou jejich informace využívány a za jakým účelem. Horst se rád nechal postrkovat dál do středu společnosti.

„Židé jsou nepochybně rasa, ale nejsou to lidé...“ Geniální, že? Pochází to

prý z Vůdcova stanu.“ Generálmajorovi Klausovi byla podřízena protivzdušná obrana a technická nouzová pomoc a Horst se úslužně zasmál.

„Znám ještě něco lepšího: *Totální mír lze dosáhnout jen totální válkou*, slyšel jsem to dnes v kavárně.“ Horst se opět pobaveně zasmál, nevšímavě minul tlumočnicka gestapa Lukase a v mírném předklonou všeptl lechtivý vtíp do nastaveného ucha rotmistra Williho pověřeného masovou deportací. Tomu u nohou z jedné strany seděla německá skvrnitá doga s širokou hlavou a velkýma svislýma ušima a z druhé mu nalévala další sklenku šampaňského služebná v černém s bílou půlovou zástěrkou. Doga působila hrozivě, ale když se příslušník SS zasmál, otevřela i ona hubu a olízla se, jako by rozuměla. To už Horst sáhl do kapsy a obdaroval ji kostkou cukru. Než se otočil, aby se pozdravil s dalšími, stihlo ho rotmistrovo pobavené, pochvalné zabručení.

„Na vítězství! *Sieg Heil!*“ V ruce Horstovi přistála sklenka.

„To jste měli vidět, šlehalo určitě takhle vysoko,“ říkal právě už poněkud těžkopádným jazykem poddůstojník wehrmachtu ze skupiny zvláštního nasazení. Obdivnou gestikulací směrem k nadřícenému naznačoval, jak vysoko plály modlitební šály v synagoze.

Horst pochopil, že k incidentu došlo nejspíš zásluhou právě tohoto náčelníka a rychle sjel očima cípy límce zdobené šedou úmrlčí lebkou. Přepadali synagogy a židovské domovy nejraději o svátcích a ponižovali jejich rodiny, smát se tomu nemohl.

„Potřebuje dolít, nevidíš?“ Horst si vyměnil letný pohled se Slovenkou Marijou, byla mladá a skutečně nevšedně hezká. Společnost byla výhradně pánská, jedinou výjimku tvořily služebné, které zastávaly i úlohu jakýchsi tichých společnic v pokojících o patro výš. Všechny se pohybovaly neslyšně a jako duch mezi hosty.

Když zvečera přicházel, měli všichni strohé a neosobní rysy, ale to se teď změnilo, hulákali a veselili se. Večírek byl v plném proudu, jazyky dřevěněly a těžkly a oči se vlaze leskly kořalkou i vínem. Horst měl výhodu, dokázal pít dál, zatímco mnoho hostů jeden po druhém odpadali. Krom toho byl vtipným a vyhledávaným společníkem a jeho služby byly vysoko ceněné. Když mu policejní úředník ze štábu SS naznačil, že by si s ním rád promluvil, ihned zavětril a byl k službám. Ne nadarmo se o něm říkalo, že dokáže uhodnout a sehnat cokoli dřív, než o to musel být požádán.

Když se Horst vracel, znavený vínem, ale s jasnou hlavou, nad hradem Wawel

už svítalo. Ráno našla Malwina na stole přidělovou knížku plnou potravinových lístků. Měla – nebo neměla ji přijmout? Ušklíbala se, tohle ji neobměkčilo. Kdo ví, komu mohou zachránit život, rozhodla a s pokrčením ramen ji strčila do zástěry.

+++

II Útěky

JARO 1941 – ZIMA 1942

15. UDÁLOSTI

Už bylo skoro jisté, že ani rodina Gavriela Abelowicze nebude moct déle udržet byt v roháku na Rynku Starého města, kde téměř všechny domy a paláce měly stoletou historií. Nacisté náměstí přejmenovali na Náměstí Adolfa Hitlera, taková tupost a ignorance místní urážela. Jestliže Hanna bývala na byt kdysi pyšná, teď, když se stěhování ukázalo nevyhnutelné, ani tolik nelitovala. V novém měli mít všichni tři jen jednu místnost, ale nenařikali si, mnozí na tom byli hůř. Jorika bez řečí uznala, že vyšívané ubrusy a krajkové závěsy nebude potřebovat a s pokrčením ramen je přenechala sousedům. Stěhování mimo Staré město stálo přede dveřmi.

„Láska se nemění každou hodinou, ale trvá celý život. Jste sice mladí, ale chci věřit, že jste si to řádně uvážili,“ rozhodl nahlas Janušův otec, když v duchu usoudil, že vhodnější okamžik k tomu, aby se vypravili za Hanninými rodiči, už nemusí přijít.

Andrej s Gavrielem se znali, to bylo dobré znamení. Koupili mu večerní Nowy Dziennik a Maryle se na poslední chvíli podařilo na černém trhu sehnat džem z černého rybízu a jablek. Hanna rodičům nepřiváděla ženicha, který byl tak docela podle jejich představ, ale tohle mohlo usmířit i Joriku.

„Budete si muset nejspíš vyslechnout malou přednášku o našem rodě,“ varovala je s úsměvem.

„Co tvůj otec, to si dokážu představit, ale ty? Nepřemluví tě, abys mě pustila k vodě?“ ujišťoval se Januš.

„Rozum je sice lékař lásky, ale za rádce ho láska neuznává,“ odpověděla mu Shakespearovými slovy, tak jak se mezi nimi stalo už okřídleným zvykem.

Čekali v jídelně, která teď byla zpola vyklizená, něco během roku prodali nebo vyměnili za šatenky a potraviny, jiné stálo v kufrech v předsíni. Kam to v tak malém bytě přijde, si Hana neodvedla při nejlepší vůli představit.

Všechno už bylo řečeno, teď stál Andrej proti Gavrielovi s nataženou pravicí a Hanna s napětím čekala co otec. Ještě před malou chvílí byla přesvědčená, že s Janušem odejde tak nebo tak. Respekt a jakási klidná síla, která vycházela z otcovy

kamenné tváře, ji však znejistily. Jestliže nedovolí, aby bydlela s Janušem pod jednou střechou, nezbude jim nic jiného, než schůzky ještě víc omezit. Od zavedení policejní hodiny to pokaždé jen taktak stačila, aby byla včas doma. Poslechne?

Gavriel mlčel, kdo promluvil, byla Jorika. Dívala se na Janušova otce spatra a přezíravě a její hlas studil.

„Noemi-Hanna je na vážnou známost příliš mladá... Takové rozhodnutí v téhle době je všechno, jenom ne moudré...“

„*Lepší moudrý blázen, než bláznivý mudrc.* Radši bych umřela, než se Januše vzdát!“ vyhrkla Hanna a chytila Januše za ruku.

„Mluvíš hlouposti! Ty i tvůj Shakespeare! A takovéhle jelito se pokládá za člověka zralého volit na celý život! Vidíte sami, že Hanna je ještě dítě,“ usmála se Jorika povýšeně.

„Slibuju, že se o ni postarám jako o vlastní. Byla by u nás víc v bezpečí...“ , nevzdával se Andrej. „Nikdo přece nevíme, co se v příštích dnech stane...“ Za tou větou se skrývalo mnohé. Neminulo dne, aby někoho z židovské rodiny pod nejrůznější záminkou jen tak nezadrželi přímo na ulici nebo nevyvlékli přímo z bytu.

„Na nebezpečí jsme zvyklí...“

„Nejde o vás, jde o vaši dceru.“

Januš seděl vedle otce na krajíčku židle a cítil se jako školák. Styděl se za sebe i za otce, který kvůli němu podstoupil tuhle ponižující scénu a vzpínala se v něm zlost. Copak skutečně nechápali, co se děje? Bylo možné, že by nevěděli o stavbě tábora v Osvětimi? Ležel od Krakova jen hodinku cesty a říkalo se, že právě tady má být realizováno největší vyvražďování židovské rasy, jakého kdy byl svět svědkem. To se jich to netýkalo, nebo co?

Vy jste si svoje užili, ale my jsme ještě nezačali žít! chtělo se mu zvolat a užuž otvíral pusku, ale stud mu nedovolil. Snad kdyby tu neseděla Hanna.

„Kdo ustupuje jednou, ustupuje pořád. Nejsme zvyklí sklánět hlavy,“ odtušil Gavriel hlasem, který další diskuzi nepřipouštěl. „Ale řeknu to ještě jinak: Víte, co znamená moje jméno? Bůh je má síla... Jistě chápete sami, že tahle láska není možná, že jí nepřeje ani doba, ani naše rody...“ Věta vedle suchého konstatování v sobě nesla pro Hannu zprávu, co se od ní očekává.

„Dobrá, ale kdyby bydlela u nás...“ vyhrkl Januš nešťastně. Hlas mu vypověděl službu. Hanna prudce vstala. Strašlivě se styděla.

„Němci tu válku vyhrají, chápete to?“

Nikdo neodpověděl. Věta doznívala v prostoru a dál v každém z nich, teď s ní byl každý sám. Všechno je prohrané, pomyslela si Hanna zdrceně a dívala se do země.

„Víte, co se ve Varšavě stalo se strýčkem Ayalem? Víte, ale bojíte se o tom mluvit. Bolí to, že? Tak vám to tedy povím. Teď jsme na řadě my... Co bude s námi?“

Jorika otázku neslyšela. Stála znovu v synagoze jak před dvaceti lety a Gavriel jí na ukazováček pravé ruky navlékal snubný prsten. Budiž mi posvěcena tímto prstenem dle zákona Mojžíšova a Izraelského...

Jestliže Hanna odejde s tímto mládencem, nikdy neprožije slavnostní okamžiky pravé židovské svatby a tradičního vstupu do manželství. A ona nikdy neprovede svou dceru sedmkrát kolem ženicha, aby navždy spojila jejich duše. Nikdy nebude stát Hanna pod svatebním baldachýnem, nedočká se sedmera objetí ani požehnání nad pohárem vína...

Gavriel přešel sem a tam po pokoji a vzal Joriku konejšivě kolem ramen. Stačil mu jediný pohled, aby pochopil, nač myslí a co se v ní děje.

Nečekaně se usmál a potřásl si s Andrejem rukou. „Dobré důvody musí ustoupit lepším...“ Jorika políbila Hannu i Januše na tvář.

Seděli nad nahrázkovou kávou a hovořili o válce a dalších zdánlivě obyčejných a nezvratných věcech. O tom, že celý Generální gouvernement je jen jakousi hospodářskou kolonií Německa a slouží jen jako zásobárna levných pracovních sil. To i přesto, že tu jsou doma a Němci tu jsou cizí.

„Jestli má odtud někdo odejít, pak to nejsou Poláci ani Židé a jednou k tomu dojde,“ prohlásil Gavriel tvrdě. Teď byla Hanna na otce pyšná.

„Co se stane po smrti? Co je pak?“ zeptala se už na cestě k novému domovu.

Podobné otázky si teď kladli mnozí. Báli se smrti, ač věděli, že musí přijít, kdyby pro nic jiného, tak že je to úděl člověku jednou daný.

„Smrt je jen slovo pro začátek něčeho dalšího, to vás ve škole neučili? Duše je věčná a nemůže se vytratit, jen přechází z formy do formy. To je to, čemu věřím. Neboj, děvenko, teď budete oba spolu pod jednou střechou, všechno bude dobré! Pokud mi postačí síly, nedovolím, aby se vám něco stalo,“ slíbil Andrej pevně.

+++

Od slibu uplynulo sotva pár měsíců a Balkowských se ze dne na den sami octli na ulici. Všude probíhalo násilné poněmčování a neustále se zostřoval teror a tvrdá persekuce i proti obyvatelstvu polské národnosti. Polská elita prakticky přestala

existovat. Balkowských přišli nejdříve o obchod a v krátké době i o střechu nad hlavou.

„Jsem ariec a nikdy jsem nebyl židovského vyznání...“ Prohlášení, které byli nuceni podepsat, je zbavilo poslední jistoty a půdy pod nohama. Domnívali se, že k nepříjemné došlo na základě udání a začali se na bývalé přátele a sousedy dívat s podezřením, najednou si nemohli být jisti před nikým a žádným z nich.

„*Peklo je prázdné, ďáblové jsou mezi námi*“, ulevil si Januš vztekle citátem. Teď by se i oni stěhovali docela rádi, jen kdyby bylo kam. Jejich situace byla o to horší, že jich bylo pět a šestá Hanna, pro tak velkou rodinu se byt hledal jen těžko.

Jako zázrakem objevil Januš dvě malé místnosti v podnájmu na hranici mezi křesťanskou a židovskou čtvrtí. Domníval se, že se sem nastěhují s Hannou, ale protože rodiče byt sháněli marně, nezbývalo, než aby se ve dvou malých pokojících uskrovnili všichni společně. Líbánky tak proběhly zcela neromanticky, ale o něčem takovém v tak těžké a nebezpečné době stejně nemohla být řeč.

Byt byl v posledním patře, naproti bydlela už jen rodina Zawiszanských. Ze společné předsíně se po několika schodech dalo vyběhnout na malou půdičku se sušárnou na prádlo. Hanna se se sousedy rychle spřátelila, nejspíš proto, že Krzysztof a Xaverie se starali o roztomilou, sotva půlroční Elishu. Její rodiče uvízli v soukolí pouliční raze a holčička jako kdyby tušila, že za jejím osudem vězí nějaká tragedie, často plakala. Hanna k ní rychle přilnula a brávala si ji často k sobě na celé odpoledne.

Januš s otcem odcházeli ráno za prací a vraceli se až navečer. Hanna těžko nesla, že nemůže ničím přispět do společné domácnosti, ale hledat zaměstnání bylo pro ni příliš nebezpečné. Začala Filipa alespoň doučovat základní školní předměty, především svoji milovanou literaturu.

„*Vědění jsou perutě, jimiž se vznášíme do oblak*,“ říkala mu, ačkoliv sama začínala mít o pravdivosti některých Shakespearových citacích pochybnosti. Jak se s tím srovnávalo uzavření židovských knihoven a knihkupectví? Cenné sbírky a písemnosti Němci zničili nebo zkonfiskovali a vyvezli. Tohle nemohla pochopit.

Slyšela, že se ve varšavském ghettu prodávají díla některých zakázaných autorů a na ulicích se prý směňují za potraviny i náboženské a modlitební knihy v jidiš a hebrejštině. Mívaly auru posvátnosti, ale teď se měnily za potraviny! Jiní naopak tvrdili, že poptávka v ghettu po takových dílech je tak velká, že se tam i pašují. Dokazovalo to snad jejich primární důležitost pro život každého člověka?

Učení ji i Filipa částečně zaměstávalo a dávalo pocit, že všechen ten čas nežijí naplano. Nejhuř nesla ztrátu školy a kamarádů malá Halina a někdy v noci ji slyšeli, jak vzlyká.

Hanny rodiče se stěhovali krátce po sobě hned dvakrát. Rohák, kde léta bydleli, pro sebe zabraly německé úřady a z náměstí, kde Němci zřídili obávaný *appelplatz*, se od rána do večera ozývaly povely, výkřiky a vystřely. Jorika přestala téměř vycházet a žila s Gavrielem v jednopokojovém úkrytu jako pronásledovaná zvěř.

V těch jarních měsících čtyřicátého prvního roku Němci pevně drželi dobyté pozice a jejich vychloubačné VICTORIA se ze zdí v ulicích stěhovalo a rozpínalo pořád dál do světa. Jestliže dřív nápisy nebyly k přehlédnutí, teď neexistovalo místo, které by ještě neobsadily a brzy se perutě vítězného Vě rozpínaly i na všech tratích a vlcích.

V únoru podepsalo Bulharsko a Turecko smlouvu o přátelství a v polovině dubna se po masivním vojenském zásahu Německa a Itálie rozpadla Jugoslávie. Její odpor trval pouhých dvanáct dnů. Z Chorvatska se stal samostatný stát a další obávaný spojenec Německa. Ještě tentýž měsíc po napadení své země Itálií a Německem, kapitulovalo Řecko a Německu zbyly volné ruce k napadení Egypta. Vypadalo to, že mír v Evropě je vzdálenější než kdy předtím. Januš přesto věřil, že se ho dočkají, jen co víra v nadřazenost árijské rasy bude na lopatkách.

Obchod, ve kterém vypomáhal, ze dne na den zavřeli a Januš s otcem teď nacházeli jen příležitostná krátkodobá zaměstnání u živnostníků, kteří měli větší štěstí. Tak se to aspoň domnívala Hanna. Dlouho si nechtěla přiznat, jak je to doopravdy a nějaký čas trvalo, než jí začalo být ledacos divné. Třeba že se na jejich stole čím dál častěji objevovalo všelijaké nedostatkové zboží a lahůdky, které neviděli od počátku války. Kdykoli šla za rodiči, nebyl problém přinést jim kousek másla, lahev dobrého vína nebo krabici doutníků. Přilepšení bylo vítané, vždyť přidělové knížky dovolovaly nakoupit jen pětadvacet procent toho, nač měli nárok árijští spoluobčané a lístky na některé potraviny jim byly zrušené úplně.

Hanna pochopila všechno naráz v den, kdy slavila své osmnácté narozeniny. Tehdy na stole trůnil dort, který se Maryle podařilo upéct, třebaže jen z náhražek, a od Januše dostala skleničku pravého včelího medu. Pozoroval s napětím, jak rozbaluje lehký dárkový balíček. Pavučinkové punčochy! Teď, v téhle době! Skočila mu kolem krku, aby nezahlédl, jak se jí lesknou oči. Jindy by z nich měla nesmírnou radost, dnes ji musela předstírat. Med a pavučinky! Dnes rázem pochopila, jakým

obchodům se Januš věnuje! Musí věnovat, jinak to prostě nebylo možné?

Ale bylo to ještě jinak. Mnoho pašeráckých nitek kolem Januše vedlo k jediné osobě. Dlouho znal jen jednu jeho tvář, kdo je ten člověk ve skutečnosti, neměl ponětí. Věděl jen to, že je vždy o krok před pronásledovateli. Že dokáže vynacházet stále nové cestičky, objevovat stále nové možnosti, kontakty a pašerácké stezky a zasahuje často tam, kde hrozilo prozrazení. V jeho režii putovaly do ghetta nákladní vozy až po celtu plné bochníků chleba, bez této pomoci by ghetto nemohlo přežít.

Od toho dne, co se Januš setkal s Horstem tváří v tvář, dostalo podezření určitější obrysy. Po ničem však nepátral, život pašeráků stejně jako těch, kteří vedli boj proti nacistické moci, byl v neustálém nebezpečí a kdo nic nevěděl, nemohl nic prozradit! Horstovým prostřednictvím navázal s odbojáři spojení, černé obchody však udržoval dál, a nejenom proto, že v nich vězel už příliš hluboko. Jak jinak by uživil rodinu?

Nic z toho Hanna nevěděla. Spíš jen podvědomě tušila, že se něco děje a že to je nebezpečné. Pašeráci vedli nerovnou bitvu a neuplynul den, aby některého četníci nedopadli. Od toho dne ji noc co noc začaly pronásledovat hrůzné sny. Zdávalo se jí, že je sama a Januš někde hodně daleko, mezi nimi nepřekročitelná propast. Někdy se z toho probudila zoufalá a vystrašená a pak už neusnula až do rána. Tehdy cítila, jak se z ní odlévá odvaha, jak už z ní nezbyvá v rezervě ani kousíček. Co to mělo znamenat? A co to bylo za propast? Byla to válka? Jenom válka?

+++

16. LÁSKA SILNEJŠÍ NEŽ NENÁVIST

Nikdy by je nenapadlo, že je tu kruté mrazy uvězní na celou řadu měsíců. Ariel se však pozdravovala jen velice zvolna a její zesláblé tělo jen ztěžka nabíralo síly. Z počátku je to tu obě skličovalo. Nedostatek slunečního svitu a ta těžká bílá duchna kol dokola, den za dnem stále táž, jako by umocňovala pocit samoty, úzkosti a smutku a v samém zárodku dusila i jen myšlenku na jaro.

Nic než bílý sníh... Sníh čistý a zářivý až do lehké modře. Nějak takhle si Chava představovala oceán a jeho nekonečnou modrou plochu. Po čase si obě zvykly a nucený azyl se poznenáhlu ukázal jako docela příjemný. Malá farma se všemi jejími čtyřnohými přáteli je stačila zabavit i zaměstnat, celé hospodářství bylo pro malé měštky zajímavé a nové a dlouhá chvíle jim nebyla.

„Pár králíků máme, o nějaké to vejce není nouze, hladovět nebudeme,“ usmála se nad hrnkem válečné melty Bronislawa.

Králík? Chava se stihla s Ariel rychle dorozumět očima, přece se teď nebudou starat o nějakou zakázanou stravu? Přece nebudou ještě chtít, aby se jim zvlášť vyvařovalo? Mohly být rády, že tu jsou v bezpečí.

Bydlely na samotě, ale tak docela odstříhnutý od zpráv nebyly. Čas od času se tady zastavil Blažej, po kterém konečně mohly poslat do Varšavy pozdrav, že žijí. Také Heinrichovy zastávky na jeho kontrolách a objížďkách hranic se stávaly k jaru častější a Ariel si Chavu proto víc a víc dobírala. Zprvu žertem, později se zlobou. Chava se pokaždé sveřepě bránila. Současně ji to plnilo nejistotou a zmatkem.

Líbila se mu? Skutečně? A proč právě ona? Možná jí to docela málo lichotilo, jistá si nebyla. Věděla jen, že by jí Heinrichovy zastávky chyběly, že se na ně těší. Dlouho si to odmítala přiznat, i když hluboko uvnitř už cítila, že pro ni znamenají něco víc než jen zpestření všedních dnů. Často pak plna zmatku odbíhala do ovčince, kde skrývala rozpálené tváře do měkké a kudrnaté ovčí srsti.

„Ještě že vás mám, ovčičky moje!“ Tyhle věrné a mlčenlivé společnice se stávaly jejím prvním zpovědním zrcadlem. Vždyť jak to šlo dohromady – nenávidět všechno, co jen trochu zavánělo němečtívím – a těšit se a čekat?

Hein v jeho jméně znamenalo *dom*, domov a existovalo i v polštině, to se jí líbilo. „*Hajnrich, Hendryk...*“ Přistihla se, že si jméno opakuje, že je šeptá do huňatého teplého ovčího kožichu a poslouchá, jak v ní cosi rozeznívá. Bylo to marné, ať to skrývala sebepečlivěji, teď už se v sobě a ve svých citech nevyznala vůbec.

Ze školy mluvila Chava německy docela obstojně, a třebaže se na začátku rozhodla, že udělá lépe, když to nedá najevo, nyní to stále častěji porušovala.

„Vy rozumíte německy? Tužil jsem to,“ řekl a víc už o tom nemluvili. Byl to prvopočátek jejich přátelství a společných tajemství. Co teď?

Ještě víc alarmující než to, co se dělo v ní, byly zprávy o zločinech za řekou, které se k nim občas donesly. Také Heinrichovi občas vyklouzlo slůvko o tom, co se děje na území okupovaném Sověty, a nebylo to nic potěšujícího. Ze zátahů, kterých byli tady kolem hranic mimoděk svědky, se dalo usuzovat, že dostat se přes Bug by teď vůbec nebylo snadné. Bronislawa se domnívala, že hledají vojenské sběhy nebo ruské špiony, a třebaže o ničem podobném s Heinrichem nikdy nepadlo slovo, nebylo to zase tak nepravděpodobné.

„Rusové zabíjejí pro nic zanic i vlastní důstojníky, lépe, když zůstanete tady,“ radil Blažej. Na nic jiného se ani pomýšlet nedalo. Situace se přiostrňovala, začaly tát ledy a Bug, mohutný, studený a nepřátelský, s burácením valil korytem obrovité kry. Hendryk se teď neustále obával, že může být každou chvíli odvelen a často s ní o tom hovořil.

Počasi se navdory tomu stávalo konečně přátelštější, na lukách tál sníh a kraj

vyzýval k prvním procházkám do přírody. Tu první s ním Chava podnikla sobě i Ariel navzdory. Teď, kdy se Hendrykovo převelení zdálo stále pravděpodobnější, doufala, že si uvědomí nesmyslnost nějakých sympatií a udělá si v hlavě jasno.

„Jsem obyčejný německý voják *wehrmachtu*...“ poznamenal tak, jakoby se zároveň omlouval nebo se ujišťoval, zda chápe, že jeho vina na válce a jejich utrpení je víc než omezená. Rozuměla mu, viděla naději v jeho tváři, přesto mlčela. S lehkým povzdechem jí nabídl ruku, aby jí pomohl přes jeden z potůčků, které teď vyrážely zničeho a odevšad, ale nepřijala ji. Byla tohle odpověď, na kterou čekal? Jestliže ano, pak si takovou nepřál.

„Být odvelen na frontu, znamená zabíjet nebo být zabit,“ řekl tedy a zas čekal. Chtěl tím snad povědět, že až dosud má čisté ruce?

Podíleli jste se všichni, žádná německá ruka není čistá, chtěla odpovědět tak prudce, jak prudce se v ní zdvihla nenávist, ale zároveň jakoby jí v tom něco bránilo, v krku měla stavidla z hořkosti a nemohla promluvit.

„Podívejte,“ řekl a zdvihl bílé a měkké dlaně, které před válkou nedržely nic než tužku a papír. To gesto vypadalo teatrálně, ale cítila, že je pravé.

„Konal byste jen svou povinnost,“ odpověděla přesto ledově a cynicky. Nechápat se na ni zadíval.

„Neznám povinnost, která zatěžuje svědomí,“ odpověděl po chvíli smutně, pomalu a s důrazem. Věřila mu to.

„Jak můžeš...? Víš, co by s námi udělal, kdyby mu to přikázali?“ přivítala ji Ariel a její slabé dlaně se v hněvu svíraly a zatínaly. Tohle že je její Chava, záchytný bod v jejím životě? „Uvědomuješ si, co by s námi bylo?“ naléhala znovu a znovu.

„Člověk jako člověk,“ odrazila její výpad Broňa a přitom zůstalo. Chava se styděla před nimi i před sebou, ale jak to bylo zvláštní, pocítit nenávist, tak prudkou a zuřivou jako před chvílí, už nedokázala. Znamenalo to snad, že nemůžeme nenávidět toho, kdo nás miluje? Nebo že je láska slepá a vždycky silnější než nenávist?

+++

Vešel prudce, hned věděly, že se něco stalo. Neodložil si ani se neposadil, jen vyndal z kapsy balíček vojenských sušenek a hovězí konzervu.

Tím mě neuplatíš... Nevím, kde je, odpověděla na jeho tázavý pohled Ariel zlobným pokrčením ramen.

„No kdeby, *im Schafstall*,“ přispěchala na pomoc Bronislawa a pak se plna obav dívala, jak Heinrich dlouhými kroky kříží dvorek.

„*Du Holzkopf!*“ Zaklení platilo příliš nízkému stropu, přikrčil se, ale to už ho do nosu udeřil horký a těžký, trochu štiplavý vzduch stáje. Odněkud se ozvalo krátké pozasmání.

„Eva?“ Nikdo mu neodpověděl a jeho oči musely ze všeho nejdřív přivyknout šeru.

„Děje se něco?“ zeptala se po chvílce a rozsvítila na zdi malé modravé světlo. Dívala se, jak rozpačitě tápe s rukama před sebou jako při dětské hře na schovávanou a bylo jí lehce a do smíchu zároveň. To do chvíle, než do jeho tváře padlo víc světla a než si všimla nebyvalé vážnosti v jeho očích. Podvědomě se rozechvěla. Odjíždí? Už? Viděl, že pochopila a lehce kývl.

„Na dlouho?“

„A kdyby ano..., vadilo by vám to?“ Ne, chtěla odpovědět a skoro už zavrtěla hlavou. „Myslím, že ano,“ vyhrkla a zmateně připojila, „trochu ano.“

„Jen trochu? *Nur ein bisschen?*“ Mlčela. Cítila, že je v pasti, že obíhá jako lapená myška dokola sama před sebou a neví, jak z kruhu ven.

„Podívejte na toho berana! Vybral si jedinou ovečku s černýma ušima a pořád ji pronásleduje,“ vykoktala zmateně a zabořila prsty do měkké srsti.

„Jako já vás,“ řekl a lehce ji objal.

Vysmekla se mu, v očích se jí objevily slzy. Takhle tedy vypadá láska? Čekala na ni, ale ne tady a v takové podobě! Co by tomu řekl otec? Bála se pomyslet, že takoví jako Hendryk Ayala týrají a vězní a kdo ví, zda je ještě naživu? Bylo vůbec možné, aby po tom všem co zažila, byla ještě schopná pocítit něco tak okouzujícího... normálního jako lásku? Ale je láska normální? Každá je neobyčejná, neopakovatelná. Kdyby se jim podařilo neskončit v téhle mašinerii zla, kdyby... Tak co? Život s Němcem...? Cítil, jak se mu vzdaluje, k tomu jí nesměl dát příležitost.

„Odpusťte, nechtěl jsem vás polekat, ale... Miluju vás a je válka...,“ dokončil po krátké pauze pevně a odhodlaně. Sarkasticky ohrnula rty.

„No právě, válka. Není to možné, copak to sám nevidíte?“ Taková odpověď mu nestačila, ne teď.

„Nemožné není nic, nic co bysme si doopravdy přáli. Odjíždím do Krakova, jen na pár dnů, ale předtím... Mám nějakou naději? Odpovězte mi, musím to vědět.“

Upřela na něj velké tmavé oči, leskly se jako v horečce a hledala slova. Přitiskl ji mezi malé teplé stádo, které se kolem ní rychle semklo, ale znovu ho odstrčila.

„Odpusťte, ale řekla jste sama, je válka...,“ protestoval.

„No právě. A můj otec...“ Skočil jí do řeči dřív, než řekne něco, co by pak nemohli vzít zpět.

„Váš otec žije. Byl nasazen na nucené práce, ale žije.“

Ještě jí nedošel význam celého sdělení a už se rozechvěla a její tvář byla bílá jako prostěradlo. Žije, otec žije! Po prvním návalu prchavé radosti ji napadlo, zda to není radost předčasná? Radost nevědomých, co znají tahle místa pouze z doslechu. Zda by totiž pro otce nebylo líp, kdyby se toho nedožil? Pak by si mohla říct,

chválabohu, už to má za sebou, nedostali ho!

„Víte to jistě?“ zeptala se, sotvaže se vzpamatovala a pocítila skoro vděk, že to děsivé místo nazval pravým jménem, že se nesnížil k neutrálnímu *Judisches Wohnbezirk*, který nacisté tak rádi používali, aby neurazili svůj jemnocit.

„Váš otec žije,“ opakoval znovu a pevně ji obal. „Chava, *lieben Sie mich?*“ Zvolna a dlouze vyslovil její skutečné jméno.

„Hendryku! Vy víte...?“ vyklouzlo jí tak, jak mu v duchu říkala ve svých snech, ale neopravila se a neodstrčila ho. Rychle kývl.

„Nemáte se čeho bát... Zjistil jsem si, co vaše jméno znamená: Chava je život. Adam pojmenoval svou ženu Eva, hebrejsky *chavá*, matka života. Miluju vás...“ A pak ještě jednou, jako by se vyznání nemohl nabažit. „Miluju tě. Probudila jsi mě k životu...“

Zavřela oči... Kdysi dávno chodil do chlapecké třídy nějaký Adam. Čekával na ni před školou, nosil jí tašku a lákal do parku. Domnívali se, že se mají rádi. Teď cítila, že to byla jen předzvěst, jen slabý náznak toho, co mělo jednou přijít. Co přišlo... právě teď.

Objal ji, jako by od této chvíle bylo jeho úkolem ji chránit. Ramena, útlá a křehká, téměř zapraštěla pod jeho stiskem. Cítila, jak se do ní přelévá jeho mužná síla. Chtěla přisvědčit, miluju tě, ale vyšlo z ní „Máte německou krev. Zabijí vás, kdyby na to přišli!“ Odtáhl se jako po šlehnutí bičem.

„K čertu s německou krví,“ zachrčel konečně zlobně a měkčeji dodal: „Pro tebe bych zemřel rád, ale tak daleko to nenecháme dojít.“ Líbal ji do dlaní, na čelo i oči, každý polibek byl jako slib. Slyšeli svá srdce, bila jako zvon. Nové a nové ujištění, že se nemusí bát, na ni přšelo spolu s plachými polibky, jakoby se rty dotýkal něčeho velice křehkého a vzácného, oč může v každé vteřině zase přijít.

+++

17. SVĚT VZHŮRU NOHAMA

V březnu jednačtyřicátého, přesně podle Horstovy předpovědi, bylo za Vislou ve čtvrti Podgórze na jihu od Kaziměře otevřeno krakovské ghetto, další po Pjotrkově, Lodži a Varšavě, jedno z pěti největších v takzvané Generální Gubernii. Mělo rozlohu dvaceti hektarů a zahrnovalo zhruba patnáct ulic. Bylo ohraničeno ostnatým drátem, ale to nestačilo a už za měsíc byla zahájena stavba vysoké zdi v podobě židovských náhrobků. Tak jako jinde, byly i zde všechny dveře a okna na arijskou stranu města zazděny nebo zamřížovány.

Jednoho dne se Maya vrátila domů a našla už jen prázdný byt, převrácený nábytek a věci prohrabané a rozházené dokola po podlaze. Odstrčené nebo převrácené byly i skříně. V předsíni ležela jedna matčina polobotka, špičkou mířila ze dveří.

Maya stála bezradně vprostřed pokoje, neschopná rozumně uvažovat. Svět se převrátil vzhůru nohama, všechno se s ní protočilo, cítila se vypleněná a slabá. Přitáhla si židli, která tu stála překocena trnožemi vzhůru, ale nesesla si, nýbrž padla jako podřátá.

„Neboj se, už nepřijdou,“ říkal hlas.

„Ale můžou, oni můžou všechno,“ odporoval druhý.

Vyskočila a vyběhla z pokoje zbrkle a bez ohlednutí. Nákup, jednu hlavu karfiolu a půlku chleba nechala v tašce zemi. Chleba byl jen nakyslý z brambor, přesto si to dodatečně trpce vyčítala, ale strach byl v tu chvíli silnější a za nic na světě by se nevrátila. Nezavřela za sebou. Běžela ze schodů o zlomvaz, koutkem oka však přece zahlédla, že všude to vypadá podobně, dveře dokořán, byty vypleněné a prázdné.

Ne, všechny ne. Když vyběhla ven na dvorek, uslyšela z okna sklepního bytu třaslavý pláč. Ze dvorku vedly ještě tři čtyři schody dolů, má – nemá? Kradla se k oknu jako zloděj...

Tak se dověděla, že přijela černá limuzína se dvěma muži a hned za nimi nákladňák s muži v uniformách. Prohledávali i trouby v kamnech a pak vyváděli všechny patro po patru jednoho po druhém, v poklusu a s rukama nad hlavou. Za neustálého pokřiku a nadávek je naložili a odvezli. Kam? Stará paní bezradně pokrčila rameny.

Co kdyby se vrátili? A proč ne? Oni můžou všechno...!

Prolétlo jí to hlavou jako blesk. K Malwině do Grodské na kraji Krakovského rynku na druhé straně města doběhla zchvácená a bez dechu, ale na dveře klepala marně, zůstaly zavřené. Co teď? Seděla příkrčená v koutě o patro výš, tiskla se při každém šramotu k vlhké zdi a čekala, až – a zda vůbec se Malwina vrátí domů. Co když se něco stalo a odvedli i ji?

+++

Malwina právě končila směnu v chudinské vývařovně pro židovské děti, když jim stroze oznámili, že tady jejich práce končí. Vlastně mohli být rádi, že to prošlo

tak jednoduše. Pomáhat Židům nebylo žádoucí. Možná se už také něco doslechli o organizování finančních sbírek na pomoc rodinám zatčených a docela dobře je mohli všechny sebrat, zlovůle moci neměla hranice.

Malwina si jako stroj bezhlesu odvázala zástěru. Před jejím nepřítomným pohledem defilovaly desítky vyhublých dětských tváří, všechny odkázané na tuhle, možná jedinou a poslední pomoc. Co s nimi bude? Kolik jich zemře hladu, než se nebesa konečně slitují?

Právě přicházela k Novému náměstí s kruhovým tržištěm, kde donedávna bylo vždy rušno a plno lidí, drůbeže i dobytka, když ji zastavil ten dutý hlas. Nevěděla o něm, odkud přichází a když se podívala vzhůru, uviděla jen uplakanou oblohu. Hlas pocházel nejspíš z jejího nitra, „tak to prostě musí být“, opakoval tvrdě. Kývla hlavou, nesměla nad ničím hloubat, hlas musel mít pravdu. Nejspíš jí přispěchal na pomoc jako nějaká sebezáchovná ochranná reakce. Jestliže se nemohla vyhnout bolesti z utrpení a konce, musela se naučit je snášet jako něco samozřejmého, co patří k životu. Jak jinak měla vydržet všechny hrůzy, kterých byla neustálým svědkem a které se na sociálním úřadě denně odehrávaly?

Ženy, které přišly o děti, byly v tak zoufalém stavu, že už nechtěly žít. Celý den se tu ozýval nářek, křik a pláč. To nebylo nic proti dětem, kterým před očima odvedli nebo zastřelili rodiče a které se octli z minuty na minutu samy, bez jídla, bez střechy nad hlavou, bez lásky, opory a pomoci. Jak měla utěšit dítě, kterému na dotaz po mámě ukázali na chodníku jen zaslou, černorudou skvrnu? Jak měla být schopná poskytnout mu aspoň slabou pomoc? Kdyby o tom všem mohla vyprávět, možná by jí mnozí nevěřili. Tak to prostě musí být... No dobrá, bože, ale proč právě takhle?

Naposledy se ohlédla nazpět k náměstí. Věděla, že rituální drůbeží jatka jsou zavřená, přesto ji vždy nanovo zarazil ten nezvyklý klid. Povzdechla si a už bez průtahů pokračovala zkratkou chaotickou změtí uliček k domovu. Skoro až v Grodzké se v náhlém hnutí mysli zastavila a zašla do kostela svatého Ondřeje. Byla katolička, ale i tohle utrpělo trhliny. Kázání byla většinou sledována, nikdo nikdy nevěděl, kdo se zamíchal mezi věřící a mnozí duchovní ze strachu táhli s Němci.

Malwina poklekla před oltářem. Modlila se... Modlila se vroucně, ale strachu o všechny bezejmenné, kterým bez příčiny odvedli muže, děti a rodiče, se nezbavila. U ní k tomu všemu ještě přibývala tíha odpovědnosti. Ani na chvíli nezapomínala, že je poloviční Němka. Nehlásila se k tomu, dělala všechno, aby to v sobě popřela,

přesto ji tížil pocit viny. To i pak, když se začaly přidávat pochybnosti. Otec byl Němec, no dobrá, ale co když všechny ty jeho obchody a styky s ozbrojenou mocí byly pouze zástěrkou? Co když Horst ve skutečnosti pracoval i jinak?

Vstala a naposledy se krátce pokřižovala.

Počasi venku se nezměnilo. Malwina znovu vzhledla k obloze, odkud se na ni jako jediná odpověď snesla nová sprška deště. Myslela na všechny bývalé přátele, které ztrácela jednoho po druhém. Nejdřív jí z obzoru zmizela Hanna. Neměla tušení, co se s ní stalo ani kde vězí. Doufala jen, že se s Janušem uchýlila včas někam do bezpečí. Trpce vzpomínala na jejich dohady, zda odejít, nebo ještě vyčkat. Tenhle okamžik promeškali, ten byl pryč. Teď jí zbývala už jenom Maya...

Malwina v předtuše přidala do kroku.

+++

18. V JÁMĚ LVOVÉ

Byl pozván do Pomorské ulice blízko Krakovského parku, ale v Krakově byl popré a nenapadlo ho, že na téhle adrese najde právě takovou společnost. Cítil se nejistě, všechno, ale takhle si schůzku nepředstavoval. Na okamžik se Heinricha zmocnily obavy, zda nenaletěl a pouze neohrozil svoji - a nedej bože i Chavy bezpečnost. Jak měl svého člověka mezi všemi těmi vojenskými a gestapáckými uniformami hledat? Jak ho měl poznat?

On najde vás, buďte bez starosti, sdělil mu před týdnem spolehlivý člověk, na kterého po delším usilovném a nebezpečném hledání našel spojení, ale to se lehkou řecklo. Heinrich si to při nejlepší vůli nedokázal představit a zauvažoval, zda se nemá raději obrátit zády, když se k němu přihrnul sympatický, urostlý chlapík v civilu a bez dlouhých řečí ho vtáhl do místnosti plné halasu, kouře z cigár a doutníků a těžkého vínového oparu.

„Tohle jste nečekal, že? Věřte mi, tady je to nejbezpečnější... Podívejte, náš dobrý duch, služebná Marija,“ přivítal ho Horst a postrčil k tácu plnému sklenek. Kromě ní se tu stejně tiše pohybovalo i několik společnic, na první pohled slovanských tváří.

Heinrich si ze všeho nejdřív všiml, že jeho společník má jasný, přímý a přitažlivý pohled. Jeho puky byly tak ostré, jako by kalhoty právě vyzvedl z žehličky a mezi límečkem saka měl připnutý miniaturní hákový kříž. Úsměv však působil důvěryhodně, nemohl by říct přesně, čím to bylo, ale měl zvláštní, téměř magické

kouzlo.

„Pijte s mírou a pokud to svedete, dobře se bavte, nic jiného se tu po vás nežadá, a bude to v pořádku,“ poradil mu s jakýmsi lehkým sarkasmem.

„Vidím, že náš Horst přivedl novou oběť, podělte se přece o ni s přítelem...“ S těmi slovy jim vstoupil do cesty čtyřicátník s úlisným úsměvem, kluzkým jako pohled hada.

„Nic pro vás, Falco, tady Heinz nemá ani trochu obchodního ducha, ale slibuju, že jestli vydrží dost dlouho střízlivý, vrátíme se k vám ihned, jakmile pozdravíme rotmistra Williho,“ odrazil ho Horst se smíchem. Heinrich měl pocit, že se jeho společník pohybuje na hraně obezřetně a se zkušeností kaskadéra, přesto se mu ulevilo, když se po chvíli uchýlili s nezbytnou lahví šampaňského do neobsazeného salónku vzadu. Doplnili sklenky, ale nepili. Heinrich rozpačitě vytáhl náprsní tašku, ale Horst ho zarazil.

„To si schovejte, to budete potřebovat víc než já. A připravte si k tomu nějaké švýcarské franky, ty dokáží zachránit i to dočista ztracené!“ S těmi slovy sáhl bez dlouhého otálení do boční kapsy saka, vytáhl větší obálku a Heinrich si skoro viditelně oddychl. „Znám víc než dobře obě větve celé rodiny, tu varšavskou i odtud z Krakova... Její matka se v těchto dnech dostala na totéž místo jako předtím Ayal Abelowicz.“

„Taky do ...“ Heinrich nedopověděl a Horst kývl.

„Můžete jí to vyřídit, i sebesthorší jistota většinou uklidní. Tady jsou pro ni doklady, ať se všechny údaje naučí z paměti... A tady několik bezpečných adres, kdyby všechno neprobíhalo podle plánu. Tohle je převelení a pověření pro vás, abyste se mohl bezpečně pohybovat od jednotky.“

„Má ještě mladší sestru...“

„Vím, ale nejsem kouzelník a cukr se nejídá plnou hrstí...“

„Možná by ji mohla vzít s sebou, je to ještě skoro dítě.“ Heinrich ulpěl očima tázavě na společníkovi.

„Na to bych nespolehal. Skutečně nejsem všemocný, ale budu si to pamatovat a uvidím, zda se dá něco udělat později. Jistě nemusím zdůrazňovat, že vaše věc spěchá. Něco se už zase chystá... Ne, Řecko a Jugoslávii nemyslím, to je skoro vyřízená záležitost, bude to něco většího...“ Horst ztišil hlas a netrpělivě mávl rukou. „Visí to ve vzduchu, na tohle mám čich. Mé slovo a tady ta razítka nemusejí platit věčně... Teď už raději jděte. Když dovolíte, já ještě chvíli posedím. Hodně zdaru!“ Stiskli si ruce.

Heinrich byl už skoro ve dveřích, když slyšel, jak Horst hlučně odstrčil židli a vstal.

„Do Maďarska bych neradil. Vemte to na Vídeň...“ Heinrich kývl a znovu si stiskli ruce. Pak už bez otálení vyšel na zadní schodiště. Zhora, z poschodí s několika pokojíky pro případ, že se některý z hostů potřeboval uchýlit do soukromí, zazníval tlumený ženský smích, schody dolů vedly na pustou temnou ulici. Aby všechno se sebe setřásl, několikrát se zhluboka nadýchl, ještě se naposled krátce ohlédl na Královský hrad s katedrálou, který se symbolicky tyčil nad Vislou a nad městem a pak už šel rychle přímo k nádraží.

Heinrich na to celé musel myslet znovu cestou ve vlaku. Občas si osahal kapsu, aby se ujistil, že dokumenty sedí v pořádku a v bezpečí na jeho hrudi. Horstova slova v něm pomalu doznívala. Takhle dozpátku a z odstupu na něj náhle působil dojmem velice smutného, osamocенého člověka.

Znovu si sáhl do kapsy. Jestli všechno půjde dobře, za pár dní tudy opačným směrem pocestuje s Chavou... Zavřel oči a skoro spokojeně se nechal kolébat rytmem vlaku.

+++

19. ZUB ZA ZUB

Nenáviděla ho. Nenáviděla ho tak, že by ho dokázala... Co? Zabít? Když Ariel pomyslela na otce, tak možná i to! Bylo skoro nemožné dívat se bez pocitu zášti, jak Chava den ze dne propadá vztahu s tímhle člověkem, jak si ji získal. Tak daleko od domova, od rodičů, o kterých nevěděly, zda je ještě kdy uvidí, bezmocnost cokoli na tom změnit, dokonce i pocit ztráty kontroly, chuť popustit uzdu pudové nenávisti, to všechno je poznamenalo a doléhalo krutě na obě.

Odcizení bylo vzájemné, třebaže je pociťovala každá po svém. Život a svět kolem nich jakoby sám určoval, kterou cestou jít. Pod tímto tlakem se sobě víc a víc vzdalovaly a stávaly se zajatci okolních událostí. O domově spolu mluvily málo, tím méně o vztahu Chavy k muži z nepřátelského tábora, o tom především! Do té tiché úmluvy mlčení spadalo i rozloučení s matkou, které bylo příliš bolestné, než aby sneslo slova. Bylo těžké prolomit skořápku, kterou si kolem sebe vybudovaly, současně ale Chava věděla, že se o to musí pokusit, že musí něco udělat, jestliže se nechťejí ztratit nadobro. Copak nedala matce slib, že se neopustí? Nečekaně se jí

nabídl i nový pomocník.

Jaro probouzelo všechno k novému životu a podvečery byly z jednoho dne na druhý tak poklidné a pěkné, jako by ani nebyla válka. Že by se šly projít? Jen kousek, naléhala Chava, jenom na chvílku... Slunce už bylo za vrcholem, ale po dlouhé a těžké zimě se i poslední mdlé paprsky zdály zářivé a teplé. Všude jako zázrakem vyvěraly pramínky vody a první jarní klíčky se ze země hlásily k životu. Varšava, a dokonce i nedaleký Bialystok se vším terorem a válečnými útrapami se zdály daleko, Chava cítila, že tak blízko si ještě nikdy nebyly a jestli se jí mlčení nepodaří prolomit dnes, pak asi už nikdy. Ariel měla horkou hlavu, ale jarní procházka ji zchladí, říkala si. A Bug! Chladný závan od řeky byl cítil pokaždé, když se zvedl větřík.

„Zradila jsi našeho otce! Zradila jsi všechno, čím jsme žily doma. Jak můžeš!“ sykla Ariel vášnivě a nenávislně po prvním pokusu o vysvětlení.

„Otec žije! Byl nasazený někam na nucené práce, ale žije... Náš otec žije, slyšíš?“

„A to ti řekl kdo? On? Veříš mu? Třeba si to vymyslel jen proto, abys mu byla po vůli! Je to Němec! Nácek!“ Ariel si znechuceně odplivla.

„A my jsme kdo, že tak můžeme soudit? Němec ano, nacista ne!“ odpověděla Chava zdánlivě klidně. Byl celý německý národ zodpovědný za nacistické zločiny? Přiznat všem společnou vinu, nebyli by jako oni, kteří šmahem vinili za všechn nešvar a zlo ve světě židy? Copak bylo možné přisuzovat celku morální vinu? Všechno to měla na jazyku, ale viděla, že Ariel je příliš mladá a oběť na jejich straně příliš vysoká, než aby mohla přistoupit na takovou obhajobu. Copak občas i ona nechápala svoje city jako zradu?

„Nenávidím ho. Zub za zub, chápeš?“

„Nevíš, co mluvíš.“

„Myslíš? Copak nevidíš, že oni nikdy neuznají svoji vinu, že rozumějí jen pozici síly? Víš, co včera říkal Blažej? *Svět je jako putovní pohár. Získává ho ten nejsilnější.* A víš, kdo to řek? ...Neodpovídá to přesně tomu, jak se chovají? Oni nám ublížili záměrně, probudili zlo, a to bude pokračovat do té doby, než se objeví někdo silnější... Copak to skutečně necítíš?“ naléhala zlobně.

„Házíš Hendryka do jednoho pytle se zločinci,“ odpověděla Chava smutně.

„Hendryk... Tak už je to Hendryk? pošklebovala se Ariel. „Jednou se bude zodpovídat...!“ vybuchla a její rty se zkřivily nepochopením a zlobou.

„To je bohužel skoro jisté. Ale jen jako jedinec a jen před svým svědomím,

chápeš? Jestliže nese nějakou odpovědnost a vinu na našem neštěstí, pak pouze politickou, jako příslušník jedné rasy a jednoho národa, ale v žádné případě zločinnou a kriminální,“ odříkávala Chava pomalu a s jistotou. „Říkáš všichni Němci, ale já ti opakuju, že Hendryk je jiný. Víš, že nechce... že odmítá bojovat za takovou vlast jako je Německo?“

Slunce zapadlo, na krajinu padal lehký soumrak. Šly vedle sebe a mlčely. Spěchaly. Ještě nikdy nezašly takhle daleko, ale už tu byl poslední zákrut, poslední kopeček porostlý lehce zelenavým mlázím, už viděly i komín chalupy. Křoví před nimi se nečekaně rozhrnulo. Lekly se a mimoděk o pár kroků ustoupily, ale to už voják v německé polní maskovací uniformě chytil Ariel beze slova kolem krku a bez okolků ji táhl ke křovisku.

„Mami!“ Spontánní, automatický výkřik dítěte, octnuvšího se v nebezpečí vyburcoval zkoprnělou Chavu z úleku. Slyší správně? Kde zůstala Ariel příslovečná odvaha, ten její oheň? To všechno prolétlo Chavě hlavou ve zlomku vteřiny, zatímco vykřikla:

„Vemte si mě!“ Neuvažovala, co se bude dít, co ji to jedno zvolání bude stát. Musela to udělat. „*Nehmen sie mich!*“ opakovala a vyzývavě se vypjala.

Voják zaváhal. Rychle sjel očima její postavu. Jen letmo ji napadlo, že to musí být někdo z hlídek dohlížejících o několik desítek kilometrů jižněji na vězňe z pracovního tábora opevňující hranice kolem Bugu. Copak je Blažej nevaroval?

Možná se v něm něco pohnulo, protože zaotálel... Nechá je jít? Zaváhání trvalo jenom chvíli. Vzpamatoval se a jazykem si přešel rty. Pak už všechno dostalo rychlý spád. Chytil Chavu pevně za ramena a smýkl s ní do křoví tak, že upadla na zem. Oběma rukama jí rozerval kabát a na pusu přitiskl vlhkou dlaň. Nedělal okolky. Ledová hrůza bezmoci jí zbavila řeči i schopnosti jednat. Po zádech jí přeběhl mráz, vyjekla, ale nebránila se.

Ariel stála opodál jako ztraumatizovaná a rozšířenýma očima bezhlesu přihlížela, jak voják klečí nad Chavou..., jak jí sedí na břicho a znovu a znovu brutálně přiráží k zemi. Obrátil se jí žaludek. Co by ho čekalo, kdyby se někdo dověděl, že se dopustil zhanobení germánské rasy? Na chvíli z toho pocítila zvrácené uspokojení.

Dokonáno! Voják bez jediného slova vstal, oprášil a upravil uniformu a zmizel tak rychle a nepozorovaně, jak se vynořil. Chava cítila, jak si stružka krve pomalu razí cestu po lýtku dolů a plná odporu se svezla na zem. Rozřásla se a z očí jí tekly slzy a mazaly se po tváři. Bylo jí bolavo uvnitř i na duši a chvěla se

zadržovanými vzlyky, bezmocí, hanbou a ponížením. Ariel ji objala a upravila zcuchané vlasy. Spustil se vytrvalý, osvobozující a očištný déšť.

Domů šly mlčky. Ariel Chavu podpírala kolem ramen, teď byla ona ta silnější. Přály si prolomit hradbu odcizení, ale muselo k tomu dojít právě takhle?

+++

Samota na Bugu už dávno nebyla tak klidná a bezpečná a sotvaže se Hendryk vrátil s doklady z Krakova, chystali se na cestu.

„Bez Arielly neodjedu,“ prohlásila Chava a přitom zůstalo. Obejmuly se s Bronislawou, zamáčkly slzy a Blažej mlaskl na koně. Aby se neprozradily, zanechaly u Broni v opatrování většinu rodinných fotografií a z toho ostatního si vzaly dohromady jen jeden balík šatstva tak, aby byly co nejméně nápadné. Zbytek se všelijakými drobnostmi na cestu se musel vejít do velké cestovní kabely pro nedostatek kůže ušité z hovězích žaludků, jak bylo zvykem. Sem ukryly i láhev domácí pálenky.

„Mohla by se hodit,“ prohlásila Bronislawa a na čele jim udělala křížek. „*Niech cię Bóg błogosławi...* Ať vám Bůh žehná a opatruje.“ Když Chava zavřela oči, ještě stále cítila na čele její chladné prsty. V duchu se loučila s celým krajem, kde přečkaly dobrých půl roku.

Zatímco cestou sem zapadali koně i se saněmi do sněhu, teď běželi lehce a kopyty vyráželi stopy do měkké hlíny.

Hendryk už na nádraží čekal. Bryčka je dovezla do Janowské Podlaski právě včas, aby chytili večerní spoj úzkokolejnou dráhou, která je ani ne za dvě hodiny dovezla do Bílé Podlaski. Zastávky nesly konejšivá jména, Klánownice, Rokitno, Rozkoš... Nechávali je za sebou jednu za druhou, vlak pomalu drkotal a pravidelný hluk a přejezd přes pražce uklidňovaly. Nic nenasvědčovalo tomu, že se železnice potýká nejen s nedostatkem uhlí, ale ještě musí plnit úkoly, které na ni klade válka.

Dívali se špinavým okénkem ven na krajinu, zahrady a domky vypadaly tak poklidně, jako by kousek od nich ani nezuřily represe a násilí. Na lukách dávaly selky do kupek pokosenou trávu. Nevědí, co mají, říkala si Chava a přimkla se k Hendrykovi. Nechtěla myslet na vážné věci. Chtěla si nechat zdát, že je po válce. Že spolu žijí... kde? Jenom ne v Německu!

Zachvěla se chladem a Hendryk ji objal lehce kolem ramen. Byla šťastná a zamilovaná, měla radost i strach, a jen když pomyslela na rodiče, padala do propastí tak hlubokých, že nebylo snadné se vymanit z jejich náruče. Co by asi její známosti řekli? A uvidí je ještě vůbec? Tiše si umiňovala, že jestliže se útěk z Polska zdaří,

zůstane všechno, co prožila, navždycky pohřbené. Že tohle je prostě jeden život, ale spolu začnou nový a vzpomínky uzavřou na několik zámků.

Její doklady na jméno Szpryngl dělaly Hendrykovi až chlapeckou radost, jméno totiž znělo docela německy. Starost jim dělala Ariel, tady museli spoléhat na to, že na svůj věk působí ještě velice dětsky a že ji prostě provezou, a kdyby, nějakou výmluvu už najdou. Chava si přála věřit, že v doprovodu německého důstojníka pověřeného zvláštními úkoly, jak stálo v dokladech, se nemusejí bát.

Každý byl pohroužený do svých myšlenek, nemluvili. Za chvíli začalo krápat, kapky stékaly po okně vlaku, strhávaly špínu a saze a zanechávaly za sebou uplakané cestičky. Na kraj padala mlha jako těžká duchna. Když přesedli do osobního vlaku přes Lukow a Siedlce do Varšavy, bylo jasné, že za světla už nikam nedojedou.

Z Varšavy měla Chava strach. Na Krakov to ale bylo v daném okamžiku nejpřímější, a vlastně jediné spojení. Přesunům vojsk a materiálu bylo třeba věnovat stále víc **prostoru a doprava** pro civilisty byla neustále **omezována**. Z jízdního řádu rychle mizely menší a méně důležité **vlakové trasy a spojení**. V zájmu propagandistického hesla „Nejdřív vítězit, potom cestovat!“ se některé tratě uzavíraly vůbec. Následkem takových neustálých změn a výluk byly vlaky povětšinou beznadějně přeplněné a ani tady to nebylo lepší. Štěstí v neštěstí snad bylo jen to, že se lidé německému důstojníkovi vyhýbali a kupátka tak měli sami pro sebe.

Ariel se vskrytu duše těšila, že po řadě měsíců uvidí Varšavu. Co kdyby vystoupila a trochu se prošla, pozdravila známá místa? Věděla, že je to jen sen, ale proč Chavu trochu nepozlobit?

„Tak to tě nesmí ani napadnout, co kdyby tě někdo poznal? odbyla ji rázně.

Od chvíle, kdy nastoupila do vlaku, se Ariel jenom škaredila, kdykoli se na ni Chava zadívala, připadalo jí, že v jejích očích nenachází nic než výčitku. Nejspíš ji zlobilo, že ať chtějí nebo ne, jejich osud leží v rukách německého vojáka, tohle překousnout nebylo jednoduché. Jestli jí něco přece těšilo, tak pouze slib, že z Varšavy pojedou rychlíkem, ač tohle bylo Židům zapovězeno.

„Myslíte, že se Polsko mělo víc a déle bránit?“ zeptala se Hendryka bojovně. Když už se domnívala, že se odpovědi nedočká, pomalu zavrtěl hlavou.

„Nevím. Když sem Německo vpadlo, bylo už pozdě. Všechno bylo prohrané... Myslím, že Evropa zaspala,“ připojil za chvíli.

„Evropa? Tak podle vás za všechno může Evropa?“

„Viníkem je především Německo, samozřejmě,“ souhlasil temně. Chava znervózněla, tyhle řeči nikam nevedly.

„Nemáme se bavit o něčem jiném?“ navrhla a Ariel opovržlivě semkla rty. Nálada ještě zhoustla, když k nim přistoupil sebevědomý, hovorný Němec s plavovlasou patkou a brýlemi. Od samého počátku na něm bylo vidět, že je dobře naladěný a že by se rád dal do řeči. Konečně to nevydržel, představil se jako Emmerich Schulze a prohlásil, že pracuje v administrativě. Vypadal kultivovaně a byl civilně oblečený, ale z jeho chování prosakoval strohý vojenský drill.

„Heinrich Holbein...“ Hendryk po vojensku srazil paty. „To je Ewa, moje nevěsta, Ewa Szpryngl a její sestra,“ představil je a zpozorněl. Od té chvíle se netvářil ani příliš odtažitě ani přátelsky a snažil se udržet hovor tak, aby nevzbudili přílišnou zvědavost.

„Rozhodla jste se velmi dobře,“ podotkl Emmerich Schulze a lehce se uklonil nejdřív Chavě a pak směrem k Heinrichovi. „Nepochybuji, že i polští mužové mají své přednosti, ale my Němci...“ odmlčel se, jakoby zauvažoval, zda a jak větu dokončit, „máme vytříbený smysl pro právo a spravedlnost, a pokud jsme nuceni sáhnout k nějakým opatřením, vždy přitom dbáme, aby se zachovala míra.“

Žádný na tento monolog nereagoval. Chava si všimla, že Hendryk mírně znervózněl. V té chvíli vlak nečekaně zastavil a do zadních vagónů nahnali skupinku romských žen z okupovaných Čech, proč právě odtamtud? Byla snad pravda to, co se povídalo, totiž že všichni Romové mizejí ve vyhlazovacím koncentračním táboře v Osvětimi?

Jedna z nich se pokusila skočit do kolejíště a bylo s podivem, co v sobě tato na kost vyhublá, zoufalá žena našla síly a jak se dokázala vzepřít železným pažím stráží, takže měly náhle co dělat, aby skupinku udržely pohromadě. Zdrželo je to o dobrých půl hodiny. Nakonec jeden z vojáků s výkřikem „Zigeuner! Nach Auschwitz!“ uhodil ženu pažbou do tváře. Většina cestujících byla nahrnutá k okénkům, ale nikdo nehlesl.

„Vidíte, tohle je politováníhodný příklad toho, k čemu jsme někdy nuceni v zájmu udržení pořádku přistoupit. Nejsme zvyklí na hrubé násilí, ale na provokaci je nutné použít stejný metr. Žijeme v moři nebezpečných myšlenek a jejich nositelé si žádají, abych tak řekl, konečné řešení.“

Na tohle nacisty oblíbené, zkreslené a zjemnělé sousloví, které ve skutečnosti v sobě skrývalo plán na systematické vyvražďování, byly obě choulostivé. Hendryk se s obavami podíval na Ariel, ale zásah přišel dřív, než stačil odvést hovor.

„Co se s nimi stane?“ zeptala se tiše.

„To nevím. Nejspíš na ně bude uvalena ochranná vazba a přijdou do

některého z ochranných táborů. Nezapomínejme, že vedeme totální válku, její způsoby nám byly vnuceny a nezbyvá, než se zachovat chlapsky a po vojensku. Na vlastní uši jsem o nás slyšel vyprávět, že nemáme soucit! Taková hloupost! Vojáci, což jistě víte nejlépe od snoubence své sestry,“ zase se dívkám lehce uklonil, „jsou bohužel často v situaci, kdy takovému citu nesmějí podlehnout a kdy se od nich přímo žádá, aby se zachovali mužně, jak velí vojenská povinnost...“ Ariel šklubla rameny a na tváři jí zahrál cynický úsměv. Chava jí prosebně stiskla ruku.

Každé takové vybočení z jízdniho řádu přinášelo nervozitu. Emmerich Schulze vstal, chvíli postával v chodbičce a pak se vzdálil. Hned nato se vlak znovu rozjel. Od tohoto okamžiku Hendryk neustále poposedával a vyhlížel do uličky.

„Kdyby něco...“ šeptl a kývl hlavou naproti, kde ještě před okamžikem seděl jejich společník, „kdyby se cokoli stalo...“ zdůraznil, ale nedopověděl a vtiskl Chavě do dlaně tenký proužek papíru s adresami. Papírek ihned zmizel v jejím kostýmku, který oběma nechal ušít ve městě. Byl to jednoduchý, decentní cestovní kostým, a přestože v něm Ariel vypadala o něco dospěleji, působila ještě pořád jako děvče z penzionátu.

Emmerich Schulze se znovu posadil na svoje místo. Z jeho tváře se nedalo nic vyčíst, zářil na ní bohorovný, nadřazený klid stejně jako předtím, a krátce nato se objevil průvodčí v doprovodu eskorty. Chava cítila, jak se jí ze všech kanálek vyřinuly cestičky potu.

Ewa Szpryngl... Kontrola hodila zběžný pohled do papírů, jako by ji ani nezajímaly, dokonce se nikdo z těch třech ani nepodivil, že doklad je jeden a cestující dvě. O to zevrubnější kontrole byly podrobeny Hendrykovy dokumenty, studoval je průvodčí i ozbrojený doprovod a nakonec ho požádali, aby s nimi odešel do chodbičky. Rychle Chavu políbil a objal. Podvědomě se celá rozechvěla.

Udělalo se veliké horko, ale Chava se neodvažovala odložit kabátek, ve kterém měla pod podšívku zašité americké dolary. Musela myslet i na to, že před cestou dala Hendrykovi do úschovy matčin přívěsek, ten, co měl podobu ruky, jejichž pět prstů symbolizovalo pět knih Tóry. Doufala, že jeho snad podezírat ani prohledávat nebudou, ale teď? Sotva se spolu našli, už se museli rozejít, bylo to spravedlivé? Ve válce není spravedlnost, ve válce jsou jedině mrtví, řekl. Mělo to znamenat, že i on...

„To se vyjasní, nevěste hlavu, uvidíte, že se vám za chvíli vrátí...“ zasáhl do jejích pochyb Emmerich Schulze a dlouho a důkladně si čistil brýle, jako by o něčem uvažoval. Konečně to nevydržel. „Mnohé situace, kterým jsme nuceni čelit, jsou pro nás nezyvklé, vidíte?“ Chava rezignovaně kývla. „Byli jsme předurčení k hrdinským

činům a jednou nám všichni budou vděční.“ Co řekl, to si též odkýval a spokojeně si pohladil mírně zakulacené břicho. Samotného ho potěšilo, jak pěkně se mu to povedlo vyjádřit a blahosklonně se usmál.

„Kdo vás k takovým hrdinským činům nutí?“ zeptala se nečekaně do nastalého ticha Ariel, která v sobě už dlouho jen stěží dusila hněv. Její oči se seškvířily, až z nich byly jenom čárky a špička nosíku vyletěla útočně vzhůru. Chava se lekla, tohle nevěstilo nic dobrého. Rychle hledala její ruku, ale nenávisť, která se z ní hrnula, už nešlo zastavit.

„Nebojíte se, že se vám to všechno jednou vrátí? Že to bude strašně drahé vítězství? Že se jednou od vás odvrátí i vaše děti?“

„Obávám se, že nerozumím.“ Emmerich Schulze dotčeně povytáhl obočí. Vstal a zalomil prsty, až to v nich luplo. Jeho tvář zbrunátněla a jak hledal vhodná slova, prsknul si na kravatu.

„Má sestra je ještě dítě a nevyjádřila se přesně,“ zasáhla Chava a podívala se jejich společníkovi pevně do očí. V pěšině ve vlasech se jí zaleskly perličky potu. Teď bez Hendrycha se cítila daleko zranitelnější. Ale i odvážnější, nic jiného jí nezbývalo, teď musela převzít veškerou zodpovědnost ona. „Všichni víme, oč jde a jak je to všechno zapotřebí,“ dokončila odhodlaně, aniž upřesnila, co má na mysli. Ariel ji vzpurně sledovala a opovržlivý úsměv napevno ovládl její krevnaté, vysoko vykrojené rty, jaké mívají jen velmi mladé dívky.

Vlak zastavil v Siedleci a Emmerich Schulze se omluvil a zmizel. Kufřík nechal pod sedadlem a Chava pochopila, že se za chvíli vrátí. Možná nebude sám?

„Nikdy se z Polska nedostaneme,“ špitla Ariel, ale to už ji Chava chytla za ruku, do druhé popadla tašku a balík se šatstvem a vlekla ji za sebou. Bylo pět minut před půlnocí.

+++

20. PRUDKÁ ZMĚNA

Tma venku znásobená bezpečnostním zatemněním působila hrozivě. Naskočily téměř naslepo do vlaku na druhé koleji, který se skoro vzápětí rozjel. Seděly tu vesměs samí venkovští s balíky a taškami, ale právě to jim vyhovovalo. Jely... Jenže – kam? Když zjistily, že nazpět do Lukowa, nedalo se prakticky už nic dělat. Chava byla přesto přesvědčená, že měly obrovské štěstí. Během jízdy se do ní začaly vkrádat pochyby. Co když jen podlehla hloupé a nesmyslné panice a způsobila tím všem zbytečné problémy?

"Fahrkarten, bitte!" Průvodčí to řekl německy, ale byl to starý Polák před

penzí, vypadal chápavě a dobromyslně, a navíc byl jako zázrakem bez doprovodu. Chava mu s dokladem podala dvacet zlotých a průvodčí si obě nedůvěřivě prohlédl. Už ledasco zažil a z těch dvou holek to věřil na sto honů. Před čím asi utíkaly? V duchu se ušklíbl. Před tím co všichni!

„Přestup na Krakow je v Lukowě“, zamumlal a odešel. Chava si skoro slyšitelně oddychla. I když – měly to snad napsané na čele nebo co?

Do Lukowa bylo slabých půl hodiny jízdy. Jestliže se ještě někdy chtěla setkat s Hendrykem, musely dodržet plán. To znamenalo dostat se na přestup do Radomi a dál do Krakova. Ještě stále věřila, že se Hendrykovi podařilo všechno vysvětlit.

Co když ne? pomyslela si Ariel, ale když se podívala na Chavu, rychle otázku spolkla.

Do Lukowa dorazili podle plánu minutu po půlnoci. Vlak teprve dojížděl do stanice, když se ozvalo strohé „Vystupovat! *Alle austeigen!*“

Po celém nástupišti stáli kordonem polští četníci, tohle bylo zlé. Chava pochopila, že se dostaly do nějakého policejního zátahu, zarazila se, ale jinou možnost, než vystoupit málem do jejich náruče, stejně neměly. Pokusila se nabídnout svůj doklad, ale to už policista zpozorněl a neúčastně Ariel ukázal k přistavenému autobusu. „*Żadnych dokumentów?*“

Na nástupišti vypukl zmatek. Dorazila německá vojenská hlídka a obsadila východ z nádraží. Chava srdnatě předstoupila před policistu a začala se bránit. Mezi zadrženými nemají co dělat, tady má doklad... Ještě neskončila, když se objevil důstojník *wehrmachtu* a pobaveně si Ariel prohlédl. *Keine Papiere, also Judin!* Dloubnutím do zad Ariel nevybíravě postrčil směrem k autobusu. „*Mit solchen muss man so!*“

„Warum?“ zeptala se Chava kurážně a co nejsebevědoměji odříkávala v duchu stokrát přežvýkanou legendu.

„Nezdržuj!“ přerušil ji policista a ukázal na opačnou stranu, byla volná. Co teď? Dívala se za Ariel, jak se za neustálého otáčení pomalu vleče kupředu. Co s ní bude?

Byla tma jako v ranci. Chava krátce zaváhala a pak ji rychlým krokem následovala. Policista pobaveně pokrčil rameny, „*Jak chcesz!*“ Kdo chce kam, pomozme mu tam!

Autobus se pomalu rozjel. Nikdo nevěděl, co bude, a mlčící, kamenné uniformy vepředu i vzadu naháněly strach. Bylo nedýchateľno, úzkost se dala ze

vzduchu zrovna dýchat, hmatat, krájet... V šeru si tu a tam někdo dodal odvalu, začaly se ozývat reptající hlasy, ale po hodině utichly i ty. Pravidlené houpání uspávalo. Opřely si hlavu jedna o druhou a zavřely oči.

Byla hluboká noc, když se Chava probírala z lehkého spánku. Venku nad řekou se válela mlha a jako mléko vypadala i voda pod ní. Nějaký hlas za ní šeptl, že to je Mléčná. Krátce nato autobus zastavil a vysypal je za branou ještě zcela nezabydleného tábora v Radomi. Nebylo vidět na krok před sebe, ale to už se na ně zamířily velké světlomety. Esesmani se ihned pustili do ověřování totožnosti. Co udělají s Ariel?

Lidé jeden po druhém házeli zavazadla na zablácenou zem. Všechny ovládla malomyslnost, pomyšlení, že jsou ztraceni, teď že už je všechno jedno. Ověřování dokladů ještě neskončilo a už je odváděli do velké prázdné budovy jen pár desítek metrů odtud. Kdo potřeboval na záchod, měl smůlu. Budova neměla tekoucí vodu ani splachovací záchod a do místnosti dostali jeden jediný kýbl.

Chava s Ariel byly na cestě od časného rána, cítily se umořené, špinavé a upocené. Pořádková služba židovské policie v běžném civilním oblečení, ale s hvězdami na čepicích, začala rozdávat řídkou polévku. Vzaly si misku, ale sevřený krk dlouho nedovoloval polknout. Říkalo se, že tuřín má spoustu vitamínů, no dejme tomu. S vitaminy nebo bez, tuřínové vodové polévky byly odporné.

Seděly na balíku se šatstvem, dívaly se tupě do země a lžící naprázdno tloukly do plechové misky, ze které před chvílí vydlabaly poslední zbyteček nenáviděného a nechutného tuřínu. Pochopily, že tady stráví zbytek noci a pocítily slabou úlevu, že zůstaly spolu. Chava tiskla k hrudi svůj doklad, Ewa Szpryngl, a v očích jí stály slzy. Možná ji mohl zachránit, ale co by bylo s Ariel?

Ležely vedle sebe na hubených slamnicích, bylo to příjemnější než hrubé dřevěné pryčny podél zdi. Nemluvily. Únava byla silnější a když se probudily, už svítalo.

„Nikdy se odtud nedostaneme,“ zaprorokovala Ariel od osudného útěku už podruhé.

+++

Od začátku války byli Židé z okolí Radomi využíváni na nucené práce v místním zbrojařském závodě a později deportováni do okolních pracovních táborů. V březnu jednačtyřicátého dostali deset dní na to, aby se přestěhovali do nově zřízeného ghetta ve středu města. Veškerý jejich majetek byl převeden do německého

vlastnictví a brány za nimi se uzavřely.

Sem odvezl Chavu s Ariel i autobus z nádraží v Lukowě. Hned druhý den je rozdělili do ubikací. Měly štěstí, do jejich místnosti byly ubytovány jen dvě rodiny, ale nebylo výjimkou, že se v některé tísnilo i patnáct lidí.

Když se rozhlédly po táboře, nejdříve si všimly, že ghetto na většině míst není obehnáno zdí ani ostnatými dráty. Přírozenou bariéru tvořily budovy samotné, pouliční východy byly střeženy policií. Jediný skutečný východ byl v rohu Žeromské a Wolowy ulice, tudy procházeli ti, co byli zaměstnaní mimo ghetto, k tomu ale byl potřeba zvláštní průkaz. Nabízela se snad právě tady možnost k útěku?

„Východ zakázán pod trestem smrti... *Wyjście zakazane pod karą śmierci,*“ hlásaly nápisy. Podobné byly umístěny i ze strany města: "Árijcům přístup zakázán. Nebezpečí infekčních chorob. *Aryjczycy wejście zabronione...* "

Nejvíce tabulí a nápisů bylo soustředěno kolem třinácti vstupních bran, které byly hlídány jak polskou, tak židovskou policií. Později, jak začal být tábor tohoto Velkého ghetta plný, byl zřízen ještě i druhý, Malé ghetto na předměstí kolem Glinické ulice. Tady jich žilo za ostnatým drátem v daleko horších podmínkách ještě asi dvanáct tisíc. Toto menší ghetto na předměstí bylo od jejich ubikace poměrně vzdálené, ale umínily si, že při nejbližší příležitosti prozkoumají i to.

Po idylickém, bezstarostném pobytu na východě u Bugu, znamenal tábor prudkou změnu. Z počátku se jim denně zdávalo o vydatném vývaru z berana u Broni a o její *grochówce*, husté hrachové polévce. Tenhle šok nemohly ze dne na den jen tak zvládnout. Pro nepoddajnou Ariel byl přechod zvlášť krutý. Jestliže mají zemřít, tak proč ne s hrdostí, ptala se, když vyškrabovala plesnivé nebo zmrzlé zbytky.

Od prvního dne ležela nade všemi hrozba deportací. Některé po selekci posílali na práci do sovětské pohraniční oblasti. Tady panovaly daleko horší podmínky než v pracovních táborech s německým vedením, fáma mluvila o neuvěřitelném týrání ukrajinskými dozorcí a smrti vysílením a hladem. RU, *Rückkehr unerwünscht*, návrat nežádoucí, hlásala poznámka na vagoně. Vězni přesto ještě rádi podstupovali hrozbu zastřelením a utíkali nazpět do mateřského ghetta v Radomi.

Určitou ochranu před deportacemi zaručovala jen pracovní karta. Den začínal řvaním v pět hodin ráno. Řvaní a ústrky v továrně pokračovaly. V poledne dostali stogramovou porci černého chleba, misku řídké polévky s pár kousky brambor a hrnek neslazené černé melty. Tím byl denní nárok vyčerpán. Práce byla tvrdá a trvala

jedenáct a půl hodin. Každý prohřešek se nemilosrdně trestal. Ariel pochodovala do továrny v poklusu ve skupině pod policejní eskortou a stejně tak se vracela, vyčerpaná a hladová. Časem byly otevřeny další drobné dílny. Rozdělili je. Teď byla Chava zaměstnaná ve skladech, kde se třídily věci po těch, kteří byli deportováni či zabiti, ale ani tady nebyly podmínky o mnoho lepší, i tady trpěli hladem, řvaním a bitím a neustálým strachem.

Nejsme pro ně lidé, ale naše věci jsou jim dobré, říkala si hořce, když ukládala do beden oblečení, a dokonce i hračky dětí, které je už nepotřebovaly. Měla snad cítit uspokojení z toho, že šaty, které donedávna nosili ti, kteří neměli nárok na život, byly ještě dost dobré pro německé muže a ženy?

Zimní měsíce byly velmi tvrdé a hodně lidí umíralo podvýživou a zimou. Německé vedení zavedlo přidělový systém karet, na přiděl uhlí se čekalo ve frontě celé dlouhé hodiny. Přesto tu byly celkové životní podmínky ve srovnání s ostatními tábory poměrně snesitelné. Smuggling food into the ghetto, however, could have deadly consequences and many paid with their lives for attempting to do so. Na karty dostali většinou zmrzlé brambory, z další zeleniny opět jen řípu a tuřín, zelí nebo kedlubny. Příděly potravin byly nedostatečné a tak jako většina, také Chava s Ariel si byly nuceny dokupovat jídlo na černém trhu. Neobešlo se to bez nebezpečí pro obě strany, pašování potravin do ghetta mívalo smrtelné následky. Pašeráci si byli vědomi své nepostradatelnosti a nechávali si riziko draze zaplatit. Jedno vejce přišlo na pět zlotých, kilo chleba na dvanáct. Cena mouky rychle vzrostla na pětadvacet zlotých za kilogram. Prodej masa byl zakázaný pod trestem smrti. Jestliže Chavě s Ariel zatím něco nechybělo, tak to byly peníze. Blahořečila Hendrykově předvídavosti, který jí před cestou poradil, aby si je zašila v kabátku, ale na jak dlouho jim mohly vystačit při takových cenách?

Životní podmínky se neustále zhoršovaly. Už nestačilo, že museli nosit žluté pásy na rukáve, brzy musel být Davidovou hvězdou označen i každý obchod. Ulice ve městě měnily názvy. Nově přibyla *Reichstrasse* i ulice Adolfa Hitlera. Samozřejmě, že bylo nemyslitelné, aby v takových ulicích dál bydleli Židé. Do uprázdněných domů se většinou nastěhovaly německé úřady, bývalí majitelé směli odejít pouze s tím, co pobrali do tašek.

Ariel se poměrně brzy připojila k podzemnímu hnutí. Chava ji podezírala, že ji sem přivedl stejně starý Bolek, který s kluky z organizace večer po práci v továrně hrával na housle. Tesknost, tajemnost a barevnost tónů dokázala leckterému odbojáři

vyloudit vzpomínky na rodinu a s nimi i slzy.

„Nepřemýšlej! Kdo moc přemýšlí, ten nevydrží. Žij ze dne na den,“ radil jí Bolek. Od něj se zprvu nevěřičně doslechla o smrtících účincích cyklonu B, který byl počátkem září poprvé vyzkoušen na polských věznicích a sovětských zajatcích.

„Bůh je moudrý. Už se těším, až přijde a Němce zahubí,“ říkal jí. Tohle se Ariel líbilo. Připojí se k hnutí, tady nezůstane! Chava to v duchu odbývala mdlým úsměvem, kam by šly?

Skutečná odbojová organizace tady v Radomi neexistovala, ale některé podzemní skupiny byly funkční a neustále sondovaly možnosti útěku.

„Tady nezůstanu,“ prohlašovala Ariel, ale zatím utíkal měsíc po měsíci a jiná možnost, než se podvolit, prostě nebyla.

+++

21. OTEVŘENÍ VÝCHODNÍ FRONTY

Všechny události jednačtyřicátého roku náhle rozčeřilo otevření východní fronty. Operace Barbarossa začala...

Ještě v květnu si obě mocnosti připíjely na přátelství. Dvaadvacátého června v ranních hodinách porušilo Německo pakt o neútočení a jak bylo jeho zvykem, bez vyhlášení války přepadlo Sovětský svaz. Slovensko ho následovalo a jen o čtyři dny později se do války zapojilo i Maďarsko. Začala Velká vlastenecká válka. V červenci se na stranu proti Sovětům přidalo Rumunsko a v srpnu Itálie. Němci rychle postupovali a ještě v červenci obsadili Smolensk. Teď na východní frontě bojovalo nějakých devět milionů vojáků. To byla tak astronomická cifra, že si to nikdo nedokázal představit.

Lidé v Krakově se začali bát jeden druhého, dlouholetá přátelství byla zpřetrhána. Za rodičemi chodila teď Hanna stále řídčeji a s bázni. Co kdyby ji někdo viděl a udal? Pak by se vezli všichni, Januš i jeho rodiče.

Zápas o přežití s sebou nesl převraty v duši i na těle a Hanna měla čím dál víc pocit, že Gavriel s Jorikou jsou oba myšlenkami už někde mimo, že nemají potuchy o realitě. Jorika zhubla a v obličejí nebyla k poznání. Jednoho dne si Hanna s hrůzou povšimla, že se otec není schopen obout, Jorika mu šeptala „*prawa, lewa*“ jako děcku. Tvrdil, že vidí kolem sebe jenom tmou a matka rozžala všechna světla. Jen Hanna pochopila, že otcova tma je jiná a že ji není možné zaplašit osvětlením. Čím dál víc měla pocit, že jsou oba myšlenkami už někde mimo, že nemají potuchy o

realitě.

„Jak můžete takhle žít?“ ptávala se jich.

„Mládí se živí sněním, stáří vzpomínkami“, odbývala ji židovským příslovím matka. Jak utíkaly týdny, začala si však i ona stěžovat, že zešílí, pakliže se to už nestalo. Gavriel byl naopak přesvědčený, že jim do toho nejhoršího nějaký čas ještě zbývá.

„Třeba se ještě všechno nějak zvrátí,“ říkával. „Podívej se na Finsko! Ačkoliv se stalo spojencem Německa, svoje židovské spoluobčany před holokaustem chrání a o takzvané židovské otázce se vůbec odmítlo bavit. To jsou pašáci! Uvidíš, že si z nich další vezmou příklad! Než se tak stane, musíme vyčkat a nepropást tu pravou chvíli, kdy bude potřeba odejít do bezpečí a vyhledat ten správný úkryt...“ tvrdil tajemně. Když je tak Hanna slyšela, nabývala víc a víc přesvědčení, že ani jeden z nich nechápe, že ten poslední okamžik už je pryč; že všechno je už dávno prohrané.

„Víš, že strýce Huberta odvezlo gestapo?“ zeptal se Gavriel, když se napříště objevila. Tohle Hannu vyděsilo. Kam? Ale otec neodpověděl a jenom pokýval hlavou. Tam, kam jinam. Byla už na odchodu, když ji znovu zavolal k sobě.

„Třeba se vidíme naposled. Ale ty... Jestli to přežiješ, tady nezůstávej, slib mi to! Slib mi, že odejdeš!“

„Kam?“ zeptala se znovu tiše, ale Gavriel jenom pokrčil rameny. Ihned se pokusila Mayu vyhledat, ale na staré adrese nebyla a doslechla se už jen to, co věděla z domova. Strýce Huberta s Jolandou odvezlo gestapo, Maya zmizela... To byla poslední zpráva, která se k ní dostala. Kráče nato našla prázdný i byt rodičů.

Gavriel s Jorikou se na počátku léta bez dlouhého váhání a loučení přemístili do krakovského ghetta v Podgórze. Vešli branou z Podgorského Rynku a svět se za nimi uzavřel. Oběma se tím ulevilo, oba byli přesvědčeni, že právě tohle je to pravé východisko ze všech zmatků a nesnází. Stáli na chodníku čelem proti zdi, ruce zdvižené do výše ramen s dlaněmi opřenými o vlhkou omítku domu. Tak čekali dlouhé minuty, až budou uznáni za schopné práce nebo naopak vyděleni jako ti, kteří se už k ničemu nehodí. Přišli každý s jedním kufříkem, ale brzy to, co zbylo z jejich skrovného majetku a co hned nezabavily pro sebe stráže u brány, začali přímo na ulici nabízet, směňovat a odprodávat.

Ghettem bez zastávky projížděly dvě tramvajové linky, to bylo poslední spojení se světem, ale i to bylo prakticky jen iluzorní a jakoby neexistovalo. *ŽIn a grim foreshadowing of the near future, these walls contained brick panels in the shape of tombstones. Only four guarded entrances allowed traffic to pass through.*

ivot zde, jakkoli těžký a plný hladu, hanby, ponížení a nemocí, znamenal především pro Joriku úlevu od neustálého strachu a napětí a byl rokem relativního bezpečí. Byla dokonce přesvědčená, že vysoká zeď v podobě židovských náhrobků, která je přísně oddělovala od zbytku města, je vlastně chrání.

„Tady jsme v bezpečí před útoky vandalů a před všemi, kteří nás nenávidí,“ opakovala argumenty Němců a snad se jim i pokoušela věřit. Tady se octli na samém dně, byla to jistota v nejistotě.

Gavriel ihned vstoupil do Židovské rady. Tahle oficiální židovská samospráva sice přímo podléhala nacistickým úřadům, přesto však měla určité pravomoci. Vybírala vězně na práci uvnitř i vně tábora, dodávala dělníky a vydávala pracovní povolení nebo identifikační karty. Byla přímo zodpovědná za plnění rozkazů i za pořádek v ghettu a vyvolávala alespoň částečný pocit opory. Za bezpečnost uvnitř tábora kromě toho ručila *Ghettowache*, Židovská policie.

Z počátku žil Gavriel s Jorikou v bytě pouze se čtyřmi dalšími rodinami, ale jak se ghetto zaplňovalo, měli prostoru stále méně a do roka to už bylo na osobu jen nějakých dva na dva metry. Ve čtvrti, kde dříve žilo tři tisíce lidí, se jich brzy mačkalo tři a pětkrát tolik a mnoho rodin bylo nuceno přežívat na ulici. Život zde se změnil v čekání na smrt. Od října bylo ghetto navíc téměř hermeticky uzavřeno, projít na árijskou stranu města bylo možné pouze se speciální propustkou a za nepovolené opuštění tábora hrozil trest smrti.

Ti mladší se snažili najít práci v nějaké dílně nebo továrně a stávali se vděčnou a levnou pracovní silou. Tak to bylo i v případě továrny na smaltované nádobí, která byla pro mnohé tím posledním útočištěm před nacistickou perzekucí a kde nějaký čas vypomáhala i Jorika. Těžko říct, zda by sem odešli dobrovolně, kdyby věděli, že se už v květnu příštího roku začne s likvidací tábora; že ti zdatnější budou odvedeni do tábora nucených prací v Plaszowě a stovky dalších zastřeleny nebo vyvečeny přímo z domovů; že tak jako mnozí budou i oni od sebe odtrženi a každý zvlášť posláni do největšího vyhlazovacího tábora v Osvětimi asi šedesát kilometrů západně od Krakova.

Prozatím byl celý ten řetěz událostí stejně jako válečná tažení, o kterých se dovídali opožděně a většinou jenom z doslechu, zastíněn každodenním zápasem o přežití. V polovině září začalo obléhání Leningradu, o několik dní později byl obsazen Kyjev a operace Tajfun otevřela hlavní útok na Moskvu. Rozhodující obrat v poměru sil však nastal už koncem listopadu, kdy Rusové zahájili protiofenzivu a

počátkem prosince přešli do rozhodujícího protiútoku. Začalo se šuškat, že Rusové disponují více tanky, než všechny evropské státy dohromady a že vyhrají, ale nebyla to jen těšínská jablíčka? Neodvažovali se věřit.

Po leteckém útoku Japonců na americké tichomořské loďstvo v Pearl Harbor v prosinci jednačtyřicátého roku vstoupily do války Spojené státy, Kanada a Británie. Druhý den Amerika, Čína a Holandsko vyhlásily válku Japonsku. Odveta na sebe nedala čekat a vyhlášení války Americe vzápětí opětovalo Německo a Itálie.

„Svět se zbláznil,“ říkali si na setkání...

+++

22. DALŠÍ ROK OKUPACE V KRAKOVĚ. ODLOUČENÍ

... Další Vánoce a další Nový rok. Podle polských tradic se slavnostní večere v tento den měla skládat z dvanácti chodů symbolizujících dvanáct měsíců v roce, ale o tom si v těchto dobách mohli nechat jen zdát. K umělému tuku, medu a marmeládě, přibýly umělé vitamíny, ředěné pivo i mléko. Janušova matka přesto dokázala i z mála vyčarovat skvělý pokrm, jako by ani nebyla válka.

Hanna od samého začátku dodržovala s rodinou křesťanské zvyky a na to, jak prožívali Roš Ha-šana doma, teď vzpomínala už jen sama a v tichosti. Jejich kalendář byl jiný, neřídil se totiž pohybem slunce, ale měsíce, židovský Nový rok proto neměl přesné datum. Bylo to vždy v září nebo počátkem října. Ten den se jedla sladká jídla a jablka máčená v medu, aby i následující rok byl dobrý a sladký. Hanně občas scházely tyhle matčiny tradičně připravované pokrmy, její přání a požehnání, kterými provázela celý jejich den. Byl to den hlaholu *šofaru*, beraního rohu, vyzývajícího každého, aby se nad sebou zamyslel a aby znovu volil mezi dobrým a špatným.

„Podle naší tradice na Nový rok vzpomínáme na stvoření Světa, kdy byli prvního dne stvoření první lidé, Adam a Eva. Je to den, kdy se máme zamyslet nad svými skutky i nad vztahy k našim bližním,“ řekla a dlouze Januše políbila.

V těchto dnech zvláště těžce nesla odloučení od rodičů. Věděla, jak to v ghettu vypadá, věděla, že je tam bída a hlad, ale od rodičů samotných neměla žádné zprávy.

Vstupem Ameriky do války posílily naděje na její obrat, ale ten se dlouho nedostavoval, skoro naopak. Německo sáhlo k dalším represivním akcím. V zájmu etnicky čisté provincie se měl stát Krakov nejčistším městem a všude pokračovaly šťáry, které se nevyhýbaly ani křesťanským domům a čtvrtím. Opět vzrostl počet

razií v ulicích i hromadných poprav a neustále byli lidé vyváženi do koncentračních táborů a na nucené práce do Říše. Nikdo si už nemohl být jist, kdy a kde zadupou gestapácké holínky.

Z domu Balkowských jen o patro níž bez příčiny vyvedli rodinu pekaře a nikdy už neslyšeli, co se s nimi stalo. Tehdy Januš nahoře na půdičce odstranil několik prken a vyrobil pro Hannu malý provizorní úkryt. Skryš měla zkosený strop, dalo se v ní sedět jen s pokrčenými koleny a bylo tu nepředstavitelně dusno, ale na kratší dobu to stačilo. Jednou tu Hanna proseděla celou hodinu, protože se proslýchalo, že se chystá velká prohlídka a zatýkání. Aby se nebála, četla při baterce milostné verše polského básníka Czesława Miłosze.

„Mohou nám nakázat mnohé, ale nemohou nám zabránit myslet,“ obdivoval ji Januš. Porozuměla narážce po svém a ihned navázala Shakespearem:

„*Vidět a cítit znamená existovat, myslet znamená žít...*“ Usmáli se na sebe.

V každé chvíli, ve zlém i dobrém byli neustále na jedné vlně.

+++

Bylo k ránu, když domovní dveře rozrazily pažby pušek a celé schodiště se naplnilo křikem a povely. Rodina ještě spala, ale Hanna už byla dávno na nohou. Nerozhodně popošla ke gauči, kde spal Januš a přehodila si přes ramena šátek.

Eliša naproti se rozplakala. Hanně připadalo, že její vysoký, žalobný nárek se v nočním tichu nese a rozléhá po domě jako pozvánka k razii. Řízný německé povely a bušení na dveře v přízemí přinutily už i Januše vyskočit a poslepu si přes pyžamo natáhnout kalhoty. Podle hlasů bylo četníků víc, a to bylo zlé. Co by se stalo, kdyby jim podstrčil láhev whisky? Ne, tohle nešlo, bylo jich moc. Takoví se jeden před druhým potřebovali vytáhnout, ukázat svoji horlivost, něco najít pak museli stůj co stůj.

Něco nebo někoho? U nich by měli jednou ranou obojí. Hanna se s Janušem rychle dorozuměla očima. Když otevřela dveře, aby vyběhla na půdu do svého úkrytu, přecházel po společné předsínce bezradně soused Krzysztof s Elišou v náručí. Copak ji sami nedokázali utišit? Nebo se za jejím osudem skrývalo ještě něco, co Hanně zůstalo utajeno a teď se obávali, že je to prozradí?

Na úvahy nebyl čas. Hannu ovanul křik a chladný noční vzduch z ulice deroucí se schodištěm vzhůru. V příští vteřině už zalézala po čtyřech do svého úkrytu s Elišou v šátku na hrudi. Januš za ní šoupl nějaký kufřík, pochopila, že v něm je zboží, které za žádnou cenu nesmějí při prohlídce objevit, a v pokleku přibouchla za sebou. Eliša, která v nové poloze na hrudi na okamžik ztichla, se znovu rozplakala.

„Tiše, nebo nás odhalí, tiše, prosím tě.“ Hanna si ji přitiskla k prsům, kolena pod bradou. Co když gestapo přijde až nahoru? Pak je najdou, to bylo jisté. Cítila, jak jí na čele vyrazily krystalky strachu. Bylo tu nedýchatelně, ale kromě těžkého vzduchu z příliš malého prostoru to bylo ještě něco. Pochopila a otevřela kufírek napěchovaný cigaretami. Jejich těžká vůně ihned ovládla nevelký úkryt. Vložila si jich pár za výstřih a přitiskla do něj Elišu. Třeba ji těžká vůně uklidní. Nebo dokonce uspí.

Den předtím porazilo auto na ulici ženu, ale když přijela sanitka, nesměla se o ni postarat, protože židé neměli na sanitku právo. Brala to jako zlé znamení. Stála na chodníku a neodvažovala se zasáhnout. Myšlenky jí utíkaly daleko nazpět, zas seděla u Visly jako ono odpoledne, kdy jí dal Januš prstýnek, ten s modrým kamenem a přemlouval ji, aby odešla do bezpečí. A utíkaly ještě dál, až ke dni, kdy si poprvé museli všichni přišít na hrud' židovskou hvězdu. Vypadali jako zločinci..., ale zločinci byli ti druzí. Už tehdy bylo o všem rozhodnuto. Byla to hloupost, že Januše neuposlechla. Hloupost, že zůstávala. Chápala to až teď. Co ji drželo? Říkala si, že potřeba postavit se zlu, nastavit mu hráz dobra a odvahy, duchovní nadřazenosti nad brutalitou, ale což jeseťli to byla jenom namyšlenost? Vědět, že tohle všechno přijde a nepodniknout proti tomu nic, nic na svoji záchranu, nebylo to šílenství? Neodporovalo to vrozené lidské touze žít? Viděli a nevěřili. Podobně jako když člověk ví, že zemře, že tak to prostě musí být, a přece nevěří...

Hlasy byly teď tak blízko, že Hanna přestávala dýchat. Hlava jí vyhrožovala, že se rozskočí a malá řvala a řvala. Kdyby je odtud vytáhli, vezli by se s ní všichni. Januš i jeho rodiče, kteří se jí tak přátelsky ujali, nejspíš i všichni z domu. Tiskla dítě silněji a silněji k nadrům a omdlávala hrůzou. Jak je to dlouho, co se s Janušem nepomilovali? Kdyby ji teď odvedli, kdyby z jednoho dne na druhý zmizela, co by se změnilo?

Eliša jí konečně přestala zatínat pěstičky do hrudi a usnula. Hodná, zlatá Eliša. Hanna seděla dál, skrčená a zdřevěnělá a polomrtvá strachy, než konečně zaslechla známý Janušův signál. Byli pryč! Je to možné? Odešli! Pro tentokrát razii unikla, proč? Osud nebo náhoda? A jestliže záměr, tak čí?

„Usnula!“ Hlásila šťastně a podala Janušovi děcko.

„Usnula?“ Januš se zadíval na namodralou tvářičku a drobné tělíčko, které mu bezvládně leželo v nručí. „Usnula,“ opakoval dutě a pak do třetice s tázavým pohledem do Hanniny tváře. Usnula! Nerozhodně přešel po pokoji tam a zpátky.

„Pojď, musíme na nádraží, teď hned! Když budeme mít štěstí, chytíme první vlak.“

„Kam? Proč?“ Hanna nechápala, ale to už jí Januš podával kabát a tašku, kterou měla pro podobné případy pohotově.

„Počkej, ať se rozloučím.“

„Není čas!“ Januš ji kus vláčel a kus strkal před sebou. „Pojedeš jen jednu stanicí, tam počkáš, jasně? Zařídím tu nějaké věci a pošlu někoho pro tebe. Nehneš se ze stanice, rozumíš?“

„Vždyť nemám doklady!“

„Málem bych zapomněl! Doklady jsem ti dal do tašky. Mělo to být překvapení k našemu zasnoubení, slečno Balkowská!

Zasnoubení... *Kidušin* pod baldachýnem, půst a rituální *mikve*... Matka měla pravdu, kdysi si obě představovaly její zasnuby jinak. To by ale nesměla zuřit válka.

„Ty se nedivíš? Víš, kolik stály?“ zeptal se zklamaně.

„Falešné?“

„Tak trochu, co sis myslela? Pozdrav od přítele Horsta. Promiň, ale na prstýnek už nezbylo.“

Jak se blížili k nádraží, šli stále pomaleji. Ulice byly liduprázdné, modrem oblohy prosvítaly ještě bledé hvězdy a vstával nový den.

„Spojení na Varšavu, pokud jedeš jen do první stanice, je prý nejbezpečnější, pošlu tam pro tebe! Dřív než po první stanici průvodčí nepřijde, ale i kdyby, nezapomeň, že máš doklady. Ničeho se nemusíš bát! Opakuj po mně: Jen jednu stanicí!“

Nic nechápala, jen tušila, že se něco přihodilo, něco neodvolatelného. Že ode dneška už nic nebude jako dřív. Odchod se příliš podobal útěku. Jenom podobal? Pohlédla úkosem na Januše, ale něco jí zbraňovalo se ptát. Už byli skoro na Hlavním nádraží, měla v očích slzy a málem že Januše neprosila, aby ji neposílal pryč. Aby směla zůstat. Nevěděla proč, jenom cítila, že všechno ztrácí.

„A my? Co bude s námi?“ zeptala se konečně stísněně. „Ne, nic neříkej“, zasáhla rychle, když viděla, jak těžko hledá, čím by ji utěšil. „*Bohatý cit je chudý na slova, nemá se kráslit, sám je krásný dost...*“

„Až se sejdeme, přinesu ti Shakespearovy Sonety!“ vzdychl Januš s úlevou.

„Až se sejdeme...“ opakovala mechanicky a v duchu znovu, s otázkou: Ale sejdeme se vůbec? Nebylo těžké vycítit, na co myslí. Začal jí stírat slzy dlaní, ale to

byla marná práce, jen jednu setřel, rodily se další.

„Vstoupím do odboje“, řekl s pohledem do země. „Teď když tu nebudeš, mě už nic nezadrží.“ Vylekala se, nohy jí ztěžkly. Ale copak to nebylo to jediné, co se dalo ještě dělat? Podzemní organizace spolupracovala s Poláky i s církví a vyhledávala úkryty.

„Je to nebezpečné,“ vzdychla.

„Neboj, nic se mi nestane. Ale předtím pro tebe najdu nějaké bezpečné útočiště, slibuju... Pamatuješ si, jak jsem ti říkal, že mám babičku v Trojanowicích? Je to jen asi deset kilometrů, tam bys došla i pěšky,“ vtipkoval. „Kdyby se něco pokazilo a ztratili jsme se z očí, tak tam, rozumíš?“ Hanna se k němu s povděkem přimkla. Viděl, že pořád nic nechápe a neustále dokola opakoval:

„Pamatuj si, jen jednu stanici.“ S těmi slovy vyprázdnil kapsy, ve kterých nosil vždycky pár zlotých a vtiskl jí do dlaně všechno, co měl při sobě. Přitáhl si Hannu k sobě a navinul na prst pramen vlasů černých jako dehet. Krev jí začala stoupat a bušit do spánků, ale nemohla promluvit. Něco stálo mezi nimi. Byly to sny, o kterých mu ještě nestačila povědět? Byl snad odboj tou propastí, o níž se jí zdálo, konečnou a hlubokou jako smrt?

Rychle odepnula ochranný amulet, dřevěnou hvězdu z jasanu a bezeslova ho vložila Janušovi do dlaně. Políbili se. Spustil ruce, které se jí už chystaly obejmout a otočil se, aby mu neviděla do očí.

„Já si tě najdu!“

Něco je odtrhlo a strkalo proti její vůli kupředu. Dál a pryč. Otočila se, ale neviděla pro slzy. Bolestně našlapovala, jeden krůček, druhý. Všechno ji bolelo. Je možné, aby takhle bolela duše?

Já si tě najdu! ...Zachytila jeho slova konečky prstů, vryla si je do srdce. Vrátil se?

+++

Šla jako ve snách. Peron dvě... Vlak už tam stál. Nepřítomně si sedla do koutku vozu, zachumlala se do pláště a zavřela oči. Kolem dokola byla tma. Nic než tma. Napadlo ji, že zemře. Nevadí, aspoň se nedostane do ghetta. Nepůjde na porážku jako ovce. Tam ji nedostanou! Vzdáleně uslyšela šum hlasů a uvědomila si, že ve voze nesedí sama.

„Snad nevyhlížíte eskortu? Žádný strach, ti na nás nezapomenou,“ oslovil škodolibě mužský hlas postarší ženu vyhlížející netrpělivě do uličky. „I kdybyste

měla papíry v pořádku, postačí, že jim něco přelítne přes nos a už vás maj...“

Hanna pootevřela oči a hned je zase zavřela. Nechtěla nic a nikoho vidět. Chtěla si udržet obraz Januše. Barvu jeho hlasu... Myslela si, že má na něj právo. Právo na lásku. Přála si, aby ji miloval, aby ji hýčkal a rozmazloval jako děcko. Teď se jí zdálo, že si to nezasloužila. Že se kdysi dávno něčím provinila a teď za to pyká. Vstoupím do odboje, řekl. To znamenalo, že nejspíš padne. Nikdy se to už nedoví. To nebylo to nejhorší, protože tak mohl v jejích myšlenkách a srdci žít dál, věčně, dokud i ona...

„Víte, co je ještě důležitější než doklady? ...Štěstí!“ Zdálo se, že muž ví, o čem mluví.

Mávla rukou, ty hlasy ji rušily. Přenášely ji do reality, ať chtěla nebo ne. Možná, že kontrola přece jen nenastoupí, pomyslela si. Januš přece říkal, že až po první stanici. Možná dnes opravdu udělají výjimku a nenastoupí vůbec. Vstala a vyklonila se z okna. Nástupiště bylo široko daleko prázdné. A už se rozjížděli. Januš měl pravdu, chválabohu!

Hanna se s úlevou vrátila na místo a zase zavřela oči. Byla zima, netopilo se, ale seděla nepřítomně a kodrcala se v rytmu vlaku. Myšlenky jí proudily sem a tam, bez kotvy, bez naděje. V duchu procházela celou Kaziměř, všechna místa, která k ní nějak promlouvala. Zase šla kolem dívčí školy a ulicí svaté Anny. Jak dlouho tam nebyla? Tehdy v dubnu všechno jásalo a kvetlo. Ještě zkusí zaběhnout do knihovny. Třeba se jí podaří vrátit čas a potká tam Januše. Anebo ne, půjde rovnou do Panty! Rozkošnický natáhla do plic vzduch krakovského parku. Je možné, že tu byla naposled skoro před jedním... ne, dvěma lety? Pozdravila se s prodavačkou ve dřevěném stánku, která tu nabízela sodovou vodu a krakovské preclíky a spokojeně se usmála.

Tady na Rynku stál jejich dům s růžovou omítkou a točeným zábradlím. Stoupala zvolna po schodech a snažila se do sebe natáhnout vůni matčiny kuchyně. Co dobrého to dneska bude? Takhle voněl jenom koreandr, chudý příbuzný anýzu a kopru. Jestli se nemýlí, bude to vegetariánská čočková polévka, kterou Jákob vařil Izákovi. Jorika byla posedlá čistotou a originalitou svojí kuchyně a ke každému jídlu dovedla vyprávět nějaký biblický příběh... Kde byla matka teď?

Hanna natáhla uši, aby si vyslechla otcovu přednášku o starobylém rodě Sefardů a pozdravila se s Hubertem a s Mayou. Ale ani na ně nechtěla myslet. Jenže úmysl byl jedno a skutečnost druhá. Bylo prvého září třicet devět a Gavriel se skláněl

s uchem u přijímače. Jeho stín se lámal a dloužil po pokoji, v dlani obracel těžkou zlatou minci... Nerozuměla, co říká, slyšela jen zvuk jeho hlasu, který jakoby jí chtěl ještě něco povědět, něco důležitého, ale nakonec zůstalo jen u té nápovědy, nevysloveno. Týkalo se to snad téhle chvíle? Zlatý peníz, svoji *swiňku* pro štěstí, měla od té doby stále zašitou v podvazku, tak jak si to otec přál. Ještě ji bude potřebovat! Zlatý Gavriel!

Hlas v ní pomalu dozníval.

„*Dokumenten! Ausweissen, bitte!*“

Cítila, jak se jí zježily vlasy na hlavě a všechno se zastavilo. Nechápatě zvedla oči. Ted? Proč ted? Ustrašeně si sáhla na místo, kde nosila hvězdu. Nebyla tam, přesto měla strach. Přítomnost uniformy ji docela ochromila. Celé tělo v trochu pomačkaném válečném plášti zesláblo a ztěžklo, studený pot si brázdil pěšinku skrz vlasy stočené do kremrolí a vln. Štěstí, že stál zády a nemohl vidět, jak se jí rozklepaly rty. Zkušeně listoval doklady, už brzy se musel otočit... Ted!

Pokusila se zatvářit bezstarostně, vrátit četníkovi netečný, nevšimavý úsměv. Nešlo to, jako kdyby jí ztuhly rysy nebo co. Proč ji nenapadlo předstírat, že spí? Pomohlo by to? Těžko, krom toho už bylo pozdě. Proč Janušovi neřekla, že půjde do odboje s ním? Mohli být teď spolu, možná i spolu umřít, navíc by byla nějak užitečná. Namísto toho se nechá takhle hloupě chytit. Ale proč chytit?

Zalovila po legitimaci. Noemi-Hanna Balkowski. Proč Noemi? Znělo to tak strašně židovsky! Na kolik Januše přišly tyhle papíry?

Četník už... už natahoval ruku, když ho zarazil hluk. Z uličky na něj mával starší kolega, před ním stál člověk v chatrných šatech s hlavou sklopenou málem až na prsa. Někoho chytili. A už taky zpomalovali a dojížděli do stanice. Hanna zůstala sedět jako zkoprnělá a jenom se dívala, jak uniformy dělají čelem vzad, jak oba odcházejí, ten člověk mezi nimi. Díky němu mohla zůstat na svobodě. Bylo to spravedlivé?

Vlak stál... Měla by vystoupit. Měla. Jenže se jí roztřásla kolena a něco jí dál drželo na místě. Když se odvážila vstát a vyhlédnout z okénka, na rampě právě pod dohledem policistů zatloukali nějaké bedny. Uniformy s pistolemi stály kordonem po celé délce vlaku. Všichni vězňové vybraní na práci mohli být kdysi statní mužští, ale teď byli nahrbení a vyzáblí a středem od čela do zátylku měli ve vlasech vyholený široký pruh. Jinak bylo nástupiště jako vymetené. Kdo by se sem taky odvážil, pomyslela si Hanna apaticky a otřásla se chladem.

„To je tu k vidění málem každý den. Podívejte se na to, samé šperky a kožešiny. Že si jich ty Žydzi ale nahrabali, chápete to?“ dožadovala se závistivě odpovědi žena u okénka. „Už zítra je budou nosit ženské pánů důstojníků někde v reichu.“

Hanně se nahrnula krev do tváří, rychle popadla tašku. V tu chvíli bouchla dvířka, vlak se dal opět do pohybu. Jen jako ve snách jí prolétla hlavou možnost vyskočit z vagónu, ale co z toho? Dopadla by jen na mušku Sicherheitsdientu.... Krom toho elektrické vlaky jezdily rychle a v uličce každého vagónu stál esesák se samopalem. Byla tak slabá, že se nezmohla udělat krok, natož aby proběhla chodbičkou a otevřela dvířka! Vyčerpaně klesla zpátky na sedadlo.

Za chvíli už projížděli kolem malých dělnických domků spokojeně obrostlých zelení a zahrádkářskou kolonií se záhonky mrkve a kapusty. V oknech se vzdouvaly záclony, za nimi truhlíky s muškáty červenými jako krev. Idylický obrázek starých časů. Před jedním domkem si hrály děti. Když uslyšely hučet pražce, odhodily míč a rozběhly se za vlakem... Znaveně jim zamávala. Jak dlouho bude trvat, než i tyhle děti dohoní válka?

Nechala se ovládnout pocitem, že nemá tělo a duše se vznáší někde nad ním nebo spíš zůstala s Janušem daleko za ní. To nebylo špatné, protože jestli bylo potřeba něco zachránit, tak to byla duše. Tělo ať si vezmou. Ať ho dají třeba do těch komor, o kterých nikdo nedokáže mluvit nahlas... Už přešla i druhou stanicí, ale jela dál.

Pomalou z ní opadával strach. Takhle přece jako děvče jezdívávala s Gavrielem sobotu co sobotu vlakem do neznáma, byly to dobrodružné výpravy obestřené tajemstvím, nikdy předem nevěděla, kam povedou a kde a jak cesta končí. Obrazy přecházely jeden do druhého, vzpomínky se mísily, bledly a vytrácely se. Usmála se a zavřela oči.

„Tak. A máme pokoj! Teď už vlak nestaví a další kontrola přijde až na poslední zastávce před Varšavou...“ Hanna slyšela ženu u okénka jakoby zastřené skrz slzy, ale tohle jí vyburcovalo. Co to provedla, co teď? Kam ji to vezou? Dušeně se rozplakala. Někdo na ni mluvil, ale neměla sílu odpovědět. Pak už jen seděla tupě s očima do prázdna, slzy vyschly.

Jeli sotva tři čtvrtě hodiny, ale připadalo jí, že uběhlo nekonečně mnoho času. Vlak opět stál. Nikdo nenastupoval ani nevystupoval a všechny dveře zůstaly zavřené. Po nástupišti pobíhali železniční zřízenci a výpravčí s plácačkami a mávali

baterkou. Vagonem prošel průvodčí, ale jen aby oznámil, že se stalo neštěstí, nějaký nešťastník skočil do kolejiště.

Stáli skoro hodinu mimo rampu nádraží, než se dal vlak zase pomalu do pohybu. Jednalo se skutečně jen o pár desítek metrů. Celou tu dobu se snažila vzpamatovat a vymyslet, co dál. Měla pocit, jako by vklouzla rovnýma nohama do života někoho druhého. Dávala si nazpět dohromady všechno, co se stalo, až do dnešních ranních hodin. Znovu držela v náručí tělíčko uřvané Eliši, než konečně usnula. Usnula... Skutečně jen usnula? Zmatek ji vymrštil a hned zase posadil na sedadlo.

„To ne, to není možné!“ šeptla nahlas a ani si neuvědomila, že ji všichni zvědavě pozorují.

„*Czy jest Pani niedobrze?*“ Tohle ji vzapματοvalo úplně. Vyhlédla na nástupiště. WARKA. To znamenalo, že jsou sotva šedesát kilometrů od Varšavy. Polila ji hrůza. Rychle popadla tašku. Nic než pryč! O tomhle místě věděla jen to, že je tu veliký pivovar, přesto jí bylo náhle všechno jasné. Možná by tady mohla najít práci? Ale nejdřív co nejrychleji z nádraží!

Svěřila se Janušovým pažím, které ji držely a nadnášely, cítila, jak jí pomáhají překonat všechno, co ji mělo ještě potkat. Všechno, co mělo ještě přijít. Kdy odjela z Krakova? Někdy dávno. Krakov, dětství, život s Janušem... Všechno bylo pryč a zanechávalo na rtech kapky štěstí. Byly hořké.

+++

23. RUB A LÍC ŠTĚSTÍ

Zdálo se, že jejich ulici nechce ani ghetto ani Němci, kteří pro sebe zabírali jen ulice a třídy v elegantnějších a lepších čtvrtích Varšavy. Jestli to zítra nebude jinak, nikdo netušil, ale prozatím to tak vycházelo.

„Máme velké štěstí,“ říkali si znovu, když se potkali, „nestojej o to dívat se na zeď nářků a zabeđená okna.“

A co když je to veliké neštěstí? myslala si Carmela.

Varšavské ghetto bylo největší židovskou komunitou a asi i nejlidnatější čtvrtí v Evropě. Zahrnovalo zpočátku jen nějakých sedmdesát tři ulic a rozlehlý židovský hřbitov, ale to se rychle měnilo a nakonec tu bylo namačkáno přibližně čtyřicet

procent obyvatel celé Varšavy. To bylo téměř půl milionu lidí, kteří pod hrozbou zastřelení nesměli svévolně ghetto opustit. Z vnější strany bylo hlídáno německou a polskou *Schutzpolizei*, uvnitř operovala židovská pořádková služba. Její členové nosili čepice s Davidovou hvězdou a těšili se všelijakým výhodám, včetně většího přidělu potravin. V době, kdy ostatní strádali a hladověli s přidělem deseti dekagramů chleba na den a kdy bochník chleba stál tři a litr mléka dva zloté, vyvolávala taková privilegia jen závist a opovržení.

Od chvíle, co Carmela vypravila Chavu s Ariel na východ k Bugu, chodila jako tělo bez duše a nezáleželo jí příliš na tom, zda bydlí v ghettu nebo už za ním. Hukot, jako když se rojí včely, provázený jakýmsi tlumeným nářkem, který ji probudil jednoho rána, přijala klidně. Co se mohlo stát horšího, než to, co ji už potkalo? Jestli ji odvedou, nebude to vlastně štěstí?

Ten den vyvedli všechny z jejich ulice. Brali to poctivě dům od domu. Muže na jednu stranu, ženy a děti na druhou. Stěhovali se po desítkách jen s tím nejnutějším, táhli v řadě po obou stranách hlídané nacisty s rukou na spoušti pušek. Po zádech jim stékal strach, ale byli tak zaskočení a vyděšeni, že nedokázali plakat. Dozorci a stráže SS prohledávali jejich zavazadla a zabavovali cennosti. Veškerý majetek náležel Říši, tak jaképak zábrany!

Carmela byla klidná. Nesla Ayalovu židli s vysokým lenochem, krabici se šatstvem namáhavě strkala před sebou. Byl v ní i teplý rolák pro Ayala, co kdyby ho potkala právě tady? Lidé před ní poslušně stahovali a odevzdávali prsteny a stráže zkušeným hmatem vybírali zatajené šperky a řetízky ze skrýší a kapes.

„Co s tou židlí?“ pošklebovali se, ale nezabavili ji.

Všichni z domů na dosud árijské straně putovali do malých, velmi špatně vybavených, přelidněných a zatuchlých bytů v ghettu. Tak jako všude, i tady jich byl nedostatek, v každé místnosti se tísnilo několik lidí a další museli přežívat na ulicích. Šťastnou náhodou na Carmelu vybyl malý pokojík v rozděleném bytě, ve kterém sice bydlely už jiné rodiny, ale na židli a jeden slavník našla místo i tady. Postavila židli na čestné místo v čele u okna a šla na Judenrat shánět práci.

Od léta čtyřicátého prvního roku byli ti, kdo ji neměli, deportováni do tábora zřízeného na trati z Varšavy do Bialystoku. Tady se těžil a drtil kámen na stavbu pevností na hranici se Sovětským svazem a byli sem svázeni Poláci i Židé z celého okolí. Hrozbu deportací se částečně pomáhalo zažehnat díky zakládání dílen vyrábějících zboží pro *wehrmacht*. Byly napůl tolerované Němci a vyráběly stále tolik potřebné ešusy a polní jídelní náčiní, ale i oděvy, boty, postele a matrace, a třeba

i kartáče. Ceny potravin byly vysoké a vyděračské mzdy spolu s hladovými přiděly nestačily k přežití, ale práce mohla oddálit koncentrák a Carmela doufala, že by se mohla uchytit právě tady.

Až dosud se pohybovala jako ve snu, teď ji až zaskočily ulice plné lidí. Všichni jakoby spěchali, přestože nebylo proč a kam, všichni se potloukali odnikud nikam v naději, že je potká zázrak a něco se stane. Potkávala žebráky, kterým bída a hlad zatemnilo rozum a jiné, kteří neměli sílu se pohnout z místa a do kterých ostatní bezohledně vráželi lokty. Ještě žili, ale přes oči jim už ležel závoj smrti.

Zakopla o člověka na zemi a když se chtěla omluvit, uviděla svého prvního mrtvého s tváří nažloutlé slonoviny. Kousek od něj leželi další, opuchlí a polonazí jen kůže a kost, a nejděsivěji s tvářemi starců vypadaly děti. Leželi tu všichni málem na jedné hromadě spolu s žebráky a těmi, kteří byli přespříliš vyhládlí a slabí, než aby měli sílu vstát a odvléct se odtud. Nebyli ještě mrtví, ale živí už také ne. Nechtěla se dívat. Ne, nechtěla o nich vědět, ale přitahovali její pohled a plnili ji hrůzou.

Mnohá těla ležela zakrytá jen papírem, šaty, které měly nějakou cenu, z nich byly dávno servány. Příbuzní, kteří neměli dost peněz na pohřební vůz, v noci jednoduše svého mrtvého vynesli na ulici. Carmela měla pocit, že se nad nimi vznášejí desítky zavražděných duší, kdoví, možná i ta jejího muže? Silněji než kdy dřív cítila, že zemře, že už je to jisté. To ještě nebylo tak zlé. Nejhorší bylo, že docela sama, bez opory, bez lásky... A že tihle mrtví od tohoto dne už budou stálou kulisou jejího nového života, tohoto nového bytí nebytí.

Ti, kteří tu žili déle, procházeli kolem mlčky, přivyklí a otupělí. Carmelu to všechno zmohlo a oslabilo tak, že zůstala stát uprostřed křižovatký a nechápavě se dívala na policisty řídící na ulicích pohřební vozy. Konečně ji okolní chaos a nejistota, co se stane s těmi, kteří nebudou vybráni na práci, přinutily jít dál. Nejraději by nasedla do nějakého omnibusu, dřevěných vozů tažených koňmi, které tu od léta jezdily namísto tramvají, jen aby nemusela jít přeplněnou ulicí kolem hromady výkalů a odpadků, ale bylo jí líto dvaceti grošů. Tyhle vozy na vysokých kolech, v jejichž středu svítila bílá Davidova hvězda, byly stejně jako ulice věčně přečpané lidmi. Kam bylo možné ještě tady spěchat? Proč? říkala si nevěřicně.

Na Judenratu zjistila, že před ní byly už odmítnuty desítky jiných, kterým pak nezbývalo než se pokusit rozprodávat v ulicích po částech svůj majetek a pak se přidat ke čtvrt milionu žebráků a lidí zmírajících pomalu hlady. Také tenhle úřad

střežila židovská policie, snad pro případ, že by se ty desítky a stovky prosebníků vzbchopily a obrátily svoje zoufalství proti úředníkům.

Carmela vděčně přijala noviny, které jí nějaký nešťastník vtiskl do ruky a které už prolisťovaly mnohé ruce před ní. Oficiální cenzurované Židovské noviny, *Gazeta Żydowska*, obsahovaly všelijaké dotazy a důležitá oznámení a byly jedinou možností, jak úplně neztratit přehled a kontakt mezi sebou.

V inzerátech uvnitř listu nikdo práci nenabízel, ty prolétla očima nejdřív, a už chtěla noviny odložit, když si všimla dlouhého sloupku jmen. Nezvěstní... Ještě si plně neuvědomila, co tahle rubrika znamená..., co by mohla znamenat při troše štěstí a už se s ní země protočila. Tady hledali příbuzní své blízké, stránka byla plná jmen násilně roztržených rodin, které neměly jeden o druhém zprávu. Hodnou chvíli zůstala s očima upnutýma na dlouhý, nekonečný sloupec: Abelowicz Aaron, Abelowicz Chavivi, Edan... Władysławów. Ayal žádný. Četla znovu, ale ani Ariel ani Chava mezi nimi nebyly.

Nejsou dnes, budou zítra! Carmela se náhle cítila silná a plná naděje. Štěstí těch několika málo, kteří se shledají, bude nesmírné a bude mít obrovitou cenu. Cenu, kterou si nemohou představit ti, co nic z toho neprožili, co celý čas žili v klidu a bezvětrí. Při troše štěstí, by mohla být... bude mezi nimi!

Ihned zajela do redakce a podala inzerát. Ayal jistě čte noviny. A kdo ví, třeba se dostanou až k Chavě nebo k někomu, kdo má o jejich *girlz* nějaké zprávy?

Kam teď? Carmela se bezmyšlenkovitě přidala k těm, kteří se nečinně potloukali a proudili odnikud nikam věčně přečpanými ulicemi. K lidem, kteří si podobně jako ona přáli přečkat den, vyhnout se puchu v přeplněných, nevětraných domovech.

V podvečer začali odněkud zpívat ptáci jako potvrzení toho, že život pokračuje, že ho není možné umlčet ani zničit a Carmela cítila, že tenhle den, ti mrtví a ti ptáci, v ní jak rub a líc utkví už jednou provždy.

+++

V tu dobu se Ayal po záchvatu úporného kašle znaveně opíral o zeď průchodu, kterým jen před malým okamžikem prošla i Carmela. Přežíval tady od zimy čtyřicátého roku, kdy se sem uchýlil ihned, jakmile dokončili stavbu ochranné zdi, která je vydělovala od ostatních jako prašivé psy a kdy správně vycítil, že o ně věznice přestala mít zájem. Vysílení a nemocní začali být spíše na obtíž. Pochopili,

oč jde, hned jak uviděli Baczinskiho s hanlivou cedulí na krku. Velké J oznamovalo na dálku, oč tu běží. Ředitele chlapecké školy se zbavili nejdřív. Nebyl mnoho k užítku předtím a o to méně teď, udřený a nemohoucí. Kulometry štěkly, zatímco se ještě hlasitě modlil:

„Požehnaný jsi Ty, Hospodine, Bože náš, Králi všehomíra, jenž jsi učinil pro mě zázrak na tomto místě...“

Ayal musel později často myslet právě na tuhle modlitbu. Co tím chtěl Baczinski říct, „učinil jsi pro mě zázrak?“ Byl snad vděčný za to, že ho zabijí, že se už nedočká ničeho horšího?

Zbývající trojlístek na nic nečekal a při nejbližší příležitosti zmizel. Potopit se mezi bezejmenné za zdí bylo jednodušší, v hadrech, které měli na sobě, vypadali jako žebráci a nebyli ani zvlášť nápadní. Chajmowicz přitahoval smůlu, brzy se od něj odtrhli a jen Gabryše, který měl s podsvětím a ukrýváním největší zkušenosti, se Ayal držel co nejdéle. Vyučil se od něj zlodějskému řemeslu, které je udrželo nad vodou přes zimu až do jara. Tehdy ještě věřil, že tohle peklo musí skončit, že něco takového nemůže trvat věčně. Otázka byla jen kdy? A kolik z nich to vydrží?

Zbytek roku utekl ani nevěděl, jak. Teď nadcházela další zima, noci už byly pěkně lezavé, a konec toho všeho stále v nedohlednu.

Už dlouho Gabryšovi vrtaly hlavou pochybnosti. Proč měl být zavřený a strádat v ghettu, nebyl přece Žid! Jednoho dne zmizel bez slova, jejich cesty se rozešly tak rychle a náhodně, jak se kdysi spojily, a Ayal zůstal odkázaný sám na sebe. V té době se rozšířil zvláštní způsob krádeží. V chmatáctví vítězil ten, kdo dokázal druhému co nejrychleji vyrvat cokoli k jídlu a stejně tak rychle si to nacpat do úst. Krádeže se rozmohly obecně, kleptomanie, které se začalo říkat *Germanie*, panovala nejen v ghettu, ale zachvátila celý národ. Co mu zbývalo? Jeho výchova byla jiná, ani zoufalý hlad mu dlouho nedovoloval překročit morální zábrany, ale nakonec neměl jiné východisko. Teď by v něm bývalého radního už těžko kdo poznal a nepoznával se ani on sám. Mundůr zděděný po komsí mladším mu nepadl, rukávy byly o hodně delší, ale to mělo i své přednosti. Zboží získané ne právě poctivou cestou v nich mizelo takřka nepozorovaně, než bys řekl švec.

Ayal si přitiskl k hrudi obě pěsti, jako by z ní chtěl vytlačit horkou, pálivou bolest. Úporný, dráždivý kašel pomalu stravoval jeho síly a v posledních měsících ho přepadal náhle a bez varování a čím dál častěji. Teď už ho téměř neopouštěly horečky a slabost. Krvavé hleny, které vykašlával, se snažil zprvu znevažovat i sám

před sebou a když to dál nebylo možné, tak aspoň pečlivě skrývat ze samých obav, aby ho neposlali pryč. Tvrdili, že deportace míří do průmyslových oblastí. Rád by tomu věřil, ale jak to, že pro transporty vybírali především lidi slabé a nemocné?

A bylo čím dál hůř. Jako by nebylo dost na tom, že byl nemocný, ještě se musel naučit přežívat bez možnosti výdělků i bez přidělu, a to bylo zlé. Příděl stačil tak sotva na tři dny, přesto byla vidina chleba tak lákavá, že se slabostí celý zpotil. Občas se mu podařilo získat bramborové slupky z obecní vývařovny, věřilo se, že pomáhají proti podvýživě, i proto se k nim dostal jen skutečně výjimečně. Gabryš je vařil v polévce na rezavých kamínkách, někdy vedle slupek plavala ve vodě i kedlubna, obojí dohromady skutečná lahůdka.

Tohle byly nebezpečné představy. Ayal osahal v kapse poslední skrojek chleba. Byly to jen otruby s vodou a trochou mouky, takový chléb nemohl chutnat jinak než po pilinách, ale kdyby mu to někdo řekl, nejspíš by se podivil a nevěřil. V duchu chléb posvětil, „požehnaný jsi ty, Hospodine, jenž dáváš chlebu vyrůst ze země“, posypal solí, a pak ho už neprodleně vhodil do úst. Žmoulal ho tak dlouho, než mu došlo, že tře o patro jenom jazyk zduřelý po včerejší syrové ředkvi.

Tady v průjezdu bylo tepleji, ale zůstat na jednom místě příliš dlouho nebylo bezpečné a Ayal se s vypětím odtrhl od zdi a dovlekl se na ulici. Nevybral si k tomu nejlepší chvíli. Z druhé strany se blížil Němec v uniformě a Ayal předpisově poodstoupil, docela se vtiskl do výklenku domu a sklopil hlavu. Smekat nemusel, čepici dávno směnil za ponožky. Byla to nejlepší obchodní transakce, jaká se mu povedla, třebaže v děravých botách měl i v ponožkách nohy neustále studené a vlhké. Jak se tak tiskl k domu, objevil v rezavé rouře slzu vody a lačně se napil.

Pil zhluboka a dlouho... Hladem se mu události promíchávaly, už nevěděl, zda sní či bdí, zda je živý nebo mrtvý, jak si občas přál.

Ležel v bílé naškrobené posteli, byl po nemoci a maminka mu do ruky tiskla hrnek vroucího bylinkového čaje. Jemná vůně bylinek a lesního medu mu vrazila slzy do očí a byl by upadl, kdyby se ten Němec právě neohlédl jeho směrem. Ayal zmobilizoval všechny své síly. Obava, aby nevypadal jako nemocný, ho přinutila se napřimit a vypnout. Nechtěl, aby ho zastřelili, ještě ne. Ještě pořád doufal, že se mu podaří proniknout na árijskou stranu a podívat se tam, co bydleli. Občas ho pronásledovaly těžké sny, zdálo se mu, že najde byt prázdný, že už nikdy neuvidí ani Carmelu ani svoje *girlz*. Takové představy oslabovaly, ale většinou se mu je dařilo vytěsnit z mysli.

Za opuštění tábora byl trest smrti, bylo potřeba vymyslet něco jiného. Někteří chodívali za prací do města, v tom viděl i svoji naději. Musel by jen projít bránou, jenže to se bez dokladů neobešlo. Mohl se také pokusit podplatit hlídače z řad židovské pořádkové služby, korupce byla i tady vysoká, šlo jen o to čím, kde na to vzít, a pak také vyčíhat pravou chvíli. Někteří četníci se dali podplatit vodkou, jak který.

Vodka, cena za svobodu... Jenže, kde ji vzít? Lidé se učili pěstovat tabák a pálit lihoviny z plevele, *na frasunek dobrý trunek* – nápoj proti zármutku, říkalo se. Získat ho na černém trhu by nebyl problém, jenže to něco stálo. Zase ty proklaté peníze! Nebo kdyby se mu povedlo navázat kontakt s podzemím, jenže ani to se neobešlo bez rizika. Další potíž nastala, když jim k bráně přistavili nadchod, aby co nejvíc omezili jejich styk s obyčejnými Poláky. To ho zaskočilo a síly i odvaha rychle ubývaly.

Musel přijít na nějaký jiný způsob, vymyslet nějakou novou strategii. Stále to odkládal, bál se, aby ho nezaskočil a nezradil ten úporný kašel, čekal, až se ho zbaví, ale bylo to stále horší. Pokaždé, když viděl, jak plive krev, dostal strach, aby nepodleh tyfu, který se začal šířit lavinovitě kolem. Epidemii mezi nimi přenášely vši a oslabení, hladoví lidé padali jako mouchy. V synagoze bylo zřízeno odvíšivovací centrum, ale kdo jednou podlehl, byl ztracený. Léků, které sem horko těžko pašovaly různé odbojové skupiny, bylo stále málo, péče o nemocné téměř neexistovala a problém brzy nastal i s pohřbíváním. Ayal se pomalu smířoval i s takovým osudem...

+++

24. ÚTĚKY

Kdysi sem do ulice Abrahama a Jeruzalémské chodívala Maya o židovských svátcích s Hubertem a Jolandou položit kamínky a zavzpomínat. Bylo jen příznačné, že právě tady, v nově zřízeném táboru Plaszów na jižním předměstí Krakova na území dvou starých židovských hřbitovů se po rodičích stopa ztrácela. Nic nemiloval otec tolik jako atmosféru a náladu těchto míst, které ho dokázaly pokaždé rozesmutnět. Je možné, že už tušil? Procházeli spolu cestičkami podle zarostlých hrobů a četli zašlé, rozpadlé nápisy. Jak mu asi bylo, když je hnali po cestách vydlážděných bývalými náhrobky?

Ghetto hlídalo třináct strážních věží s reflektory a kulometry. Bylo obehnané

dvěma ploty z ostnatého drátu, mezi kterými byl hluboký příkop naplněný vodou. Velitel tábora, přezdíváný jako Řezník z Plašova, byl znám svou krutostí a sadistickými sklony. Prvními vězni byli Poláci, ale od čtyřicátého prvního roku sem byli internováni před deportací na východ i první Židé. Od chvíle, co jí tu uvízli rodiče, žila Maya čekáním, zda od nich dostane nějaké zprávy a krom toho i neustálým strachem, kdy u dveří zazvoní obávaná uniforma a seberou i ji.

„Jednou budeme muset odpustit všechny viny, kterých se na nás dopustili, protože jinak bysme se udusili pod tíhou vlastní nenávisti,“ říkával otec. A pak ještě: „Usmíř se s minulostí, čím dřív to uděláš, tím líp pro tebe...“ Maya na to musela často myslet, ale odpustit zatím nebylo v jejích silách.

Malwina byla od dětství její nejlepší přítelkyní. Přimkla se k ní a s povděkem přijala nabízené útočiště. Jestliže se nechtěla vrátit do bytu, kde na ni všechno padalo, neměla ani jinou možnost. Horší bylo, že neměla pracovní povolení ani práci a vyžít z jednoho hubeného přidělu nebylo prakticky možné. Další nebezpečí hrozilo udáním. Ačkoli Poláci táhli z počátku za jeden provaz, někteří z obav o vlastní bezpečí časem podlehli výzvám úřadů k podávání informací a byli připraveni spolupracovat s nacisty. Nikdo si tak nemohl být před nikým jistý. Situace se stále zhoršovala, musely něco podniknout, ale co?

Byl večer, seděly po tmě a promýšlely své možnosti. Vlastně jednu jedinou - musely pryč z Krakova, kde se smyčka neustále stahovala. Nejlépe na venkov, tam by snad netrpěly tolik hladem a mohlo tam být i o fous bezpečněji. Když ticho prořízl ostrý hlas zvonku, pochopily, že se všechno může obratem ruky změnit.

Podívaly se na sebe a poplašeně vyskočily. Tohle měly nacvičené. Malwina odklidila hrnek, ve kterém Maya louhovala jablečné slupky na čaj a přistrčila její židli ke stolu tak, aby se nedalo uhodnout, že tu před okamžikem seděl ještě jeden člověk. Maya zatím odstrčila prkenná záda šatové skříně opatřená zevnitř jednoduchou záklopkou. Skryš měla na šířku jen nějakých půl metru a dalo se v ní pouze stát.

Krátce na to zarachotily v zámku klíče a Malwina si mohla oddychnout. Neviděli se s otcem několik měsíců, ale žádné bouřlivé uvítání se nekonalo.

„Co chceš, co tady děláš?“

Díval se na ni a neodpovídal. Byl ostřílený mužský, ale srdce se mu sevřelo. Doba, kdy se o Malwině říkalo, že v sobě nosí zvláštní jas a vyrovnanost, dávno nebyla pravdou. Teď byla její pleť šedivá a unavená. Vlasy ztratily lesk a prošedly, kdy naposled viděly kulmu? Pakliže si nikdy na parádu nepotrpkla, teď byla

výslovně strhaná a zanedbaná.

„Je to tak těžké uhádnout? ...Řekni mi, co potřebuješ, pomůžu ti.“

„Jak? Tak jako posledně? Víš, jakou práci mi nabídli? Třídít věci nakradené v židovských bytech! Takhle ses za mne přimluvil? Co sis vlastně představoval? Že to nadšeně přijmu?“ Malwina vyprskla jako popálená kočka. V jejím hlase bylo pobouření a trpkost. Horst dlouho mlčel. Po chvíli sáhl do kapsy a vytáhl dvě velké tabulky čokolády.

„Něco jsem ti přines...“

Maya v úkrytu slyšela každé slovo. *Něco jsem přines...* To mohlo být něco k jídlu. Při téhle představě jí sliny vyskočily ze všech chuťových pohárků, bála se polknout a pocít, že se prozradí, se stával nesnesitelný. Jak dlouho ještě vydrží v jedné pozici a bezhlesu?

„To rozdávali *nazi*? Za co?“ Malwina se dívala na čokoládu a cítila, jak ji brní prsty.

„Chceš mě urážet? Kdy tě tohle přestane bavit? Jen si posluž. Přišel jsem, abych vám pomohl dostat se z Krakova... Kde ji schováváš? Zabalte si věci, odvezu vás.“

„Kam?“

„Do bezpečí! Někam na venkov, co říkáš? Jednu adresu bych měl...“

„Nechci utíkat!“

„Mluvíš za sebe nebo i za Mayu? Kde je, ví, kde jsou její rodiče? Ví, že nejsou v Plasowě, ale v Belžecu?“

Sdělení dopadlo jako kámen. Už delší dobu se vědělo o systematickém vyvážení osob do nově založených vyhlazovacích táborů zřízených výlučně na vyvražďování židů. Belžec, Osvětim, Sobibor, Majdanek, Treblinka... Každý z nich měl celou síť táborů menších, takže nakonec jejich počet dosahoval ve skutečnosti několik stovek.

„V Belžecu? Ale tam jsou přece.....“ Malwina slovo plynové komory rychle spolkla. Horst jenom kývl.

„Víš, co to znamená?“ dožadoval se odpovědi, ale Malwina mlčela.

„Slyšela jsi o nacistické konferenci ve Wannsee? Víš, jak bude vypadat konečné řešení židovské otázky? ...Vaše schovávačka je dětská, jak dlouho myslíš, že by trvalo, než by ji objevili?“ podotkl temně, když stále neodpovídala. Malwina váhavě vstala a uvolnila prkna do skryše.

Od doby, kdy Horst viděl Mayu naposled, hodně vospěla. Tehdy to bylo

mladé, nevinné a naivní děvče, teď zralá žena. Utkvěl na ni očima možná o něco déle, než se slušelo, ten skok od dítěte, které znal, do současné vyspělé krásy mladé ženy byl příliš velký. Vypadala vyděšeně, přesto si podali ruce a atmosféra se uvolnila. Tak se dověděla, že sestřenka Hanna i s Janušem žije a v tuto chvíli je možná na cestě z Krakova. Podrobnosti neznal ani Horst.

„Nechci utíkat!“ zopakovala Malwina prudce, sotvaže se otec vrátil ke svému návrhu. „Chci pracovat! Ve vývařovně jsem měla pocit, že jsem k něčemu užitečná.“

„Jenže tu zavřeli a když nebudeš rozumná...“ nedořekl. „Jestliže ale chceš být prospěšná, jak říkáš, a jestliže jsi tak odvážná...“ Horst sevřel rty. Jak velkou míru statečnosti mohl od ní očekávat? „Existují přece jiné možnosti,“ dopověděl jakoby nerad. Tázavě se na něj podívala, ale už jenom mávl rukou. Vypadlo to z něj v rozčilení, ne, takovému nebezpečí ji nemínil vystavovat. Zauvažoval, jako by se rozmýšlel, zda má smysl v hovoru pokračovat. Maya je poněkud rozpačitě sledovala, narezlé vlasy působily přitažlivě a propůjčovaly obličejí nádech žádostivosti. Mysl jí plně zaměstnávala čokoláda na stole.

„Jaké možnosti?“ opakovala Malwina netrpělivě.

„Sám nevím. Zapomeň na to. Je to příliš nebezpečné.“

„Chci to vědět.“

Horst se díval do země a mlčel.

„Varšavské ghetto naléhavě potřebuje sociální pomoc a odvážné spolupracovníky,“ řekl konečně. V krku mu vyschlo. Proč jí to tu vykládá?

Malwina se tázavě podívala na Mayu. Tohle nečekala. Jak se rozhodne, ve skutečnosti věděla okamžitě. Říká se, že podle oběti se pozná míra lásky. Co mohlo být většího a důležitějšího než pomoc židovskému ghettu? Říkala ghettu, ale před očima se jí vybavily desítky dětských tváří. Vývařovna je mohla nasytit, ale dát jim jistotu a bezpečí nebylo v její moci. Jestliže něco potřebovaly, pak to bylo soucítění a láska. Sdílet s nimi a s rozpadlými rodinami jejich osudy, zmírnit utrpení a strach, právě to přece od začátku chtěla?

Horst vstal. Co měl na srdci, to řekl. Židovský úřad nutně potřeboval obětavé sociální pracovnice, které by zakládaly mládežnické skupiny, vyhledávaly pro ně možnost výdělků, a třeba je i posílaly na sezonní práce na statky. Mohlo to zachránit jejich životy. Jedním z hlavních úkolů ale byl boj s nemocemi, které v ghettu neustále a nanovo propukaly. Takovému nebezpečí ji přece nechtěl – a nebude vystavovat? Viděl, že ještě na něco čeká a rychle se pokusil návrh zmírnit.

„Možná bys mohla pomáhat v chudinských vývařovnách tak jako tady.“ Organizace byla činná na celém území Generalního gouvernementu, ale ve Varšavě měl kontakty, mohl jí sehnat bezpečné bydlení, propustku do ghetta a možná i pracovní legitimaci zdravotního oddílu.

„Rozhodnutí je na tobě!“ řekl konečně.

„A Maya?“

Bylo ticho. Otázka ho zaskočila. Poposedl a rozpačitě si odkašlal.

„Možná bych nápad měl, ale nejsem si jistý. Skutečně nevím...“ řekl zdráhavě a s obdivem se znovu zadíval na Mayu. Měla netypický, nežidovský nos, úzký a rovný, a především nápadné vlasy, jejichž barva vyrazila dech a vnucovala mužům necudné představy. Takový typ se vyskytoval třeba u nich v severním Německu, kde se narodil.

„Kdyby ses odvážila do Pomorské...“ Ještě nedokončil a Maya poplašeně vyskočila. „Hned se neplaš. Jenom mě napadlo, že splňuješ nacistický nárok na čistotu rasy,“ vysvětloval omluvně. „Pracuje tam už jeden náš člověk...“

„Jako co?“

„Pro začátek by možná stačilo, kdybys měla oči a uši otevřené...“

„To nepřipadá v úvahu,“ Maya rázně zavrtěla hlavou. „Jak daleko bych musela zajít?“ zeptala se vzápětí. Otázka byla v rozporu s předcházejícím úsečným tónem, který další diskuzi nepřipouštěl.

„To by záleželo jenom na tobě... Nic neříkej. Přijdu se zítra zeptat, jak jste se rozhodly. Buďte připravené.“

Malwina prudce otce objela. Jak dlouho po tomhle prahla, jak dlouho se tomu vzpírala? Jak mohla věřit, že by otec zradil Polsko?

Horst se rychle otočil, aby neviděla jeho dojetí.

+++

Zbytek odpoledne ho neopouštěl prazvláštní pocit a ještě týž večer se rozhodl přijmout pozvání do Pomorské. Bylo dobré neustále vědět, co se děje a nejednou se mu to vyplatilo. Horst nepodléhal náladám, ale teď šel Krakovským parkem a viděl ho nově a jinak, a co bylo nejzvláštnější, u srdce mu bylo tak, jako by to bylo naposled.

Bylo jaro, ale stromy se toho dvačtyřicátého roku odívaly zelení jen velice zvolna. Přesto mu připadalo, že odněkud zavoněla posečená tráva... Kde by se vzala – teď a tady v Krakově! Ta vůně vyvolaná vzpomínkami ho přenášela daleko nazpět. Bylo mu nějakých šest sedm, opíral se o hrábě, jako by měl každou chvíli pod jejich tíhou padnout, a daleko víc než čerstvá tráva navršená do řádek, ho zajímaly cestičky polních hrabošů a brouci, kteří urychleně zalézali do bezpečí. Tehdy ho nenapadlo, že

celá ta svěžest se mu po létech vrátí spolu se sluncem prozářenou vzpomínkou na domov a vesnici klesí u Kladska, do které jezdíval na prádniny.

Vstupem do budovy se vzpomínka rázem vytratila. Místo ní, sotvaže se rozhlédl po přítomných, po všech těch nažehlených vojenských bluzách, výložkách, vyznamenáních a řádech, na něj padla opět ta zvláštní, tíživá nálada. Jenže co jiného by tu mělo být? Ihned také zaznamenal zvláštní rozruch a brzy se dověděl i jeho příčinu.

Hned u vchodu se ho jako obyčejně zmocnil Falco a spolu s vlhkým, nakyslým dechem vína a doutníků ho zahltil zprávami ze světa obchodu. U Horsta to vyvolalo jen další rozladění, poslední dobou se mu nedařilo tak jako dřív a často narážel na to, že ho Falco prostě předešel. Nešlo mu o zisk, peníze nutně potřeboval na financování potravin do ghetta. Ceny chleba na černém trhu vylétly do astronomických výšek a odkud měl neustále brát prostředky?

Jen tak mezi řečí ho Falco překvapil sdělením, že jeden z jejich obchodních partnerů byl předešlého večera zatčen. Horst ledabyly kývl. K podobným zatčením docházelo neustále, přesto se ho to pokaždé dotklo a pocit, že mu to nebylo sděleno jen tak, sílil.

„Nemá cenu si hrát na hrdinu. *Jäger* ví všechno a co neví hned, to si rychle zjistí...“ prohlásil Falco jakoby s obdivem. Lovec byla přezdívka obávaného vyšetřovatele krakovského gestapa. Skupina speciálního nasazení, do které patřil, měla rozsáhlý mandát, žádné právní ani mravní překážky. Horst zprávu přešel mlčením. Na nic jiného mu ostatně nezbyl čas, protože v tu chvíli se k nim blížil rotmistr Willi s věrným čtyřnohým doprovodem a Falco, který se bál psů, se urychleně odporoučel. Horst naopak dogu obdaroval kostkou cukru a Willy zavrněl, jako kdyby ho podrželi za ušima.

Večírek probíhal jako obyčejně. Generálporučík zpravodajské služby Schnitzer, na poli vnitropolitických zpráv jeden z nejinformovanějších, se k němu choval přátelsky a sdílně a jestli bylo v jeho jednání něco jiného, pak nanejvýš to, že se zdál nadmíru střízlivý. Rád se chlubil, že se coby agent nacistického *abwehru* podílel na přípravách vpádu do Polska a vydobyl si tak zásluhy, na kterých postavil svoji kariéru. Snad právě tohle bylo přinejmenším jedním z důvodů neustálých třenic mezi ním a důstojníkem gestapa Kemrem.

„*Není mým úkolem učinit lidstvo lepším, nýbrž využít jeho slabostí...* Geniální, že?“ Pochválil si Hitlerovu citaci Kemr a zvedl sklenku k přípitku.

„*Vítěze se nikdo neptá, zda má pravdu,*“ pokusil se ho trumfnout a získat si Schnitzerovu přízeň Willi. „Kratší a výstižnější!“

Stáli a pili u kulatého stolku před dveřmi do malého salonku, ale dovnitř nevešli. Za okamžik se k jejich společnosti přidali ještě dva důstojníci ofenzivního zpravodajství a Horst se znovu lehce znepokojil. Když pak přijímal od Marji sklenku, všiml si jejich rozpaků a pohledu, kterým se mu snažila něco napovědět, podle všeho něco důležitého, ale nenapadlo ho, co by to mělo být a promluvit si neměli příležitost. Vzápětí se přihodilo něco, co její náznaky rázem vysvětlovalo.

Šumu ze salonku za nimi nevěnoval Horst zprvu velkou pozornost. Až když Kemr stojící u vchodu bokem, jakoby naschvál strčil do dveří, zahlédl právě včas, jak příslušník gestapa vytáhl z kapsy pistoli a zatímco druhý se jen tak pohupoval na špičkách, namířil ji na zcela nepřipraveného a zaskočeného Falca.

„S námi se nežertuje a jestli zjistím, že je to pravda, tak tě už teď můžu ujistit, že budeš chcípat hodně pomalu!“ Vždy vítaný společník, zdroj zábavy a nedostatkového zboží, Falco se nezmohl na odpověď a ve tváři byl očividně zdeptaný. Po chvíli se však přece vzpamatoval a téměř klidně řekl:

„To bude nějaký omyl. Všechno se vysvětlí.“

„*Du Sauhund! Halt die Klappe!*“

Kromě nich třech byl salonek prázdný a Horsta ihned napadlo, že přišli najisto a Falco sem byl pod nějakou záminkou nejspíš vylákán. Mimovolně se přesvědčil, že jeho hákový kříž mezi límečkem saka sedí pevně na svém místě.

„Tak to bysme měli...“ Důstojník Kemr bez dalšího vysvětlení přibouchl dveře a Horst už jen vytušil, že Falca zadním vchodem vyvedli ven. Zdálo se, že se incident odehrál v tichosti, aniž si ostatní něčeho povšimli, jen Schnitzer s Klausem se na Horsta dívali se zvědavostí a Kemr si jakoby jen tak povytáhl a upravil opasek s pistolí.

Později Horsta napadlo, že zatčení mělo být jakousi výstrahou. Až dosud se díky svým kontaktům považoval za nezranitelného, ale to se mohlo obratem změnit. Trochu ho to znejistilo. Že by už existovalo nějaké podezření? Déle se nezdržoval a při nejbližší vhodné příležitosti se rozloučil.

Lehnout si už nešel. Tak jestli tohle nebylo štěstí, říkal si, když naposled překontroloval malý kufřík. V jeho dvojitém dnu byly uschované šifrovací tabulky a prázdné legitimace s razítky, ty mohly být užitečné!

Bylo k ránu, když se ke Grodské ze strany Krakovského rynku blížilo malé nenápadné auto šedivé barvy. Projelo pomalu ulicí, ale nezastavilo tam a jelo dál do Poselské. Teprve tady zůstalo s vypnutým motorem a čekalo, jestli se odněkud nevyonoří černý mercedes gestapa. Město se ještě neprobudilo a tma, která se teď z podzimu držela kraje jako klíště, jen nerada ustupovala rannímu svítání. Z auta po chvíli vystoupil muž v prvotřídním khaki obleku hnědé barvy. Vzhlédl k obloze plné

černých mraků a když se znovu ujistil, že je všude klid, zmizel za rohem. Ani ne za půl hodiny už auto pokračovalo v jízdě, zprvu jižně skoro až k Wavelu, a když se přesvědčilo, že je nikdo nesleduje, pokračovalo už bez otálení na výpadovku z města. Za volantem seděl Horst a obě ženy, Malwina s Mayou.

+++

K bezstarostné náladě měli všichni hodně daleko, přestože byli vybaveni falešnými legitimacemi a propustkami. A jako kdyby to tušili, k maléru došlo málem hned první den jen kousek za Krakovem.

„Neboj, to bude dobré!“ stiskla Malwina přítelkyni konejšivě ruku, když se před nimi na silnici za zatáčkou ukázal dlouhý vojenský konvoj s desítkami nákladních vozidel. Německý voják z ochranné ozbrojené eskorty do auta jenom nahlédl, podíval se zběžně do papírů a odmávl, aby pokračovali. Po dalších dvou třech kilometrech už však byli nuceni opět zastavit a znovu předložit doklady. Hlídka poodešla i s nimi stranou, kde se o něčem dlouze dohadovali. Horst nečekal, vystoupil a stroze povojensky pozdravil. Na klopě mu seděl odznak s hákovým křížem.

Pro jiné by tady asi cesta končila. Gestapo vydalo toho rána nové propustky s novým razítkem a ty jejich se rázem staly neplatné. Horst byl zvyklý postavit se nebezpečí čelem a sdělení velícího důstojníka ledabyly odbyl. Postupoval přitom podle připraveného scénáře. Byl Němec, to ho činilo do jisté míry nezranitelným, a měl důležitý úkol, vezl šéfovi sabotážního zpravodajství nevěstu a nesoulad v dokladech omluvil nervozitou a přílišným spěchem. Nevěsta na poslední chvíli dělala drahoty a teď dohánějí, co se dá. Pro tohle měl důstojník pochopení. Srazil paty, zahájloval a poznamenal něco lechtivého na adresu *rothaarige Schönheit*, zrzavé krásky.

Když se Horst vrátil do vozu, nedal na sobě znát obavy, ale v hlavě mu vířilo tisíce myšlenek. Neplatnost propustek rázem změnila plány. Nikde nebylo řečeno, že se to hlídce nerozleží a sdělení si nebude chtít ověřit. Mohl se buď pokusit sehnat nové propustky, ale to bylo zdlouhavé i hodně nejisté, nebo jet dál oklikami méně riskantní cestou. Rozhodl se, že to musí jít i bez propustek. Cíl byl jasný. Do Varšavy, kde měla Malwina pracovat na Židovském úřadě, to bylo z Krakova jen nějakých tři sta kilometrů, autem něco přes čtyři hodiny, to ale nepočítali se zátarasy a objížděnkami.

Cestou se obavy stupňovaly. Čím déle jeli, tím víc jim Polsko připadalo jako jeden nekonečný koncentrák, vždyť jen v okolí Krakova jich bylo na několik set.

Maya se nemohla zbavit dojmu, že je sledují, že o nich všichni vědí. Zdálo se jí nesmyslné, že utíkají víc a víc na severovýchod, blíž a blíž k těžce postižené Varšavě.

„Už jsem se se vším smířila, vím, že mě jednoho dne zastřelí.“ povzdechla si, když zvažovala, jaké má vlastně možnosti. Její otec se krátce před zatčením rozhodoval pro cestu přes Slovensko do Budapešti, neměla by to zkusit? Mohla se také pokusit dostat se vlakem přes Krakov na jih do Bratislavy a dál do Vídně. Hodiny utíkaly dopředu jako hladový pes, připadalo jí, že spějí jen k jednomu a všechno riziko a nejistota se jí zdálo lepší, než zůstat trčet tady v Polsku. Proč vlastně z Krakova odjížděla?

Pohodila nad svou pošetilostí zlobně hlavou, zapraskalo to jako při táborovém ohni a Horst by přísahal, že z jejích vlasů vylétly jiskry. Zamrazilo ho, když si představil, že by tyhle vlasy už brzy mohly projít plynovou komorou a že by na tom nebyl tak docela bez viny. Takové se pak sušily na háčích ve speciálních komorách a později se z nich dělaly vlasce na ryby a pojiva do koberců nebo vyráběly paruky a vlákna do přikrývek a matrací, na kterých se lidé milovali a plodili děti. Jen málokdo mohl připadnout na tak morbidní myšlenku, jako že ty ženy jsou vyvolené, že totiž v jistém smyslu žijí dál, že jsou nesmrtelné. Ale i tito zasvěcení odcházeli a s nimi i jejich tajemství.

Cestu přes Slovensko zavrhl Horst rovnou, ta byla příliš nebezpečná a scházely mu tu tolik potřebné kontakty. Ať se ale rozhodnou pro cokoli, znamenalo to opět čekat, až a zda vůbec pro Mayu vyřídí falešný pas.

Tu první noc přečkali na statku na bezpečné adrese sotva dvě hodinky za Krakovem. Jestliže spali všichni málo a špatně, Horst nespal téměř vůbec. Ležela na něm nejen veškerá starost za zdar výpravy, ještě se musel snažit neztratit komunikaci s organizací, ve které působil. Tohle začalo nenápadně. Podobně jako Malwina neunesl být pouhým svědkem, musel něco dělat. Nejdřív začal pronásledovaným pomáhat, později předávat důležité informace o dění na gestapu.

Teď mu přišly vhod jeho zálesácké zkušenosti. Odstranil na střeše ve stodole několik tašek a naslouchal a třídil řadu zvuků v okolí. Teprve když se ujistil, že je všude klid, odvážil se vytáhnout z podvozku auta menší kufřík, ve kterém měl uloženou šifrovací kartu a kódovací přístroj. Převést zprávu na nečitelný text mu pomáhala pevná, snadno zapamatovatelná číselná abeceda. To byly všechny jeho znalosti odbojáře. Jeho skupina prováděla menší sabotážní činnost, především ničila telefonní a telegrafní spojení a poškozovala signalizační zařízení na železnici, ale do takových věcí se Horst nepouštěl. Pohyboval se na hlavním štábu jako čestný

spolupracovník agenturní sítě a jeho úkolem bylo vědět, co se připravuje a včas o tom předávat zprávy. Řekli mu, že klíče by měly být jen na jedno použití, ale už mu neporadili, jak na to a znalosti o různých metodách a šifrovacích možnostech mu chyběly úplně. Byl postaven před úkol a snažil se ho splnit. To ještě netušil, že právě spěch a nedostatek času a znalostí bude stát později i za jeho odhalení.

Celou noc držel stráž. Bylo větrno a naprostá tma, kolem dokola jen hlasy noci a povětrí. Teprve k ránu si dovolil chvíli zdřímnout, ale jeho smysly byly i ve spánku stále ve střehu.

Druhý den se posunuli opět blíž k Varšavě. Mayu to přivádělo k zoufalství, připadalo jí, že každý odtud utíká, zatímco oni zcela dobrovolně strkají hlavu do oprátky a blíží se víc a víc jednomu z nejstrašnějších míst v zemi. Při myšlence na ghetto se rozkašlala, jako kdyby ji popel a kouř vražděných zaškrábal v hrdle. Po dlouhém pro a proti nabyla přesvědčení, že by se jí vycestovat ze země při troše štěstí muselo podařit. Malwina to chápala jinak a nemohla se dočkat, až bude zase pracovat a vědět, že je někomu prospěšná.

„Nemusíš mít strach. Jestli si tolik přeješ se odtud dostat, tak se ti to určitě splní!“ dodávala Maye odvalu.

Horst mlčel. Byl přesvědčený, že v Krakově jen o vlas unikli nebezpečí a neměl čas vymýšlet pro Mayu jiné, a lepší možnosti. Možná se měli hned rozdělit, možná ji měl hned poslat dál na jih, pryč z Polska, ale k tomu nedostal příležitost. Tížilo ho, že už není odpovědný jen sám za sebe, ale za ně za všechny.

Zpráva o atentátu v Praze na zastupujícího říšského protektora, německého *SS-Obergruppenführera* a generála policie Reinharda Heydricha jeho plán ještě víc komplikovala. Heydrichovo vysoké postavení nenechávalo na pochybách, že atentát ani tady nezůstane bez odezvy a Horst se rozhodl zůstat na místě tak dlouho, než se poměry zase zklidní. Potřeboval se ujistit o situaci ve městě a navázat různá spojení, včetně toho na Židovském úřadě.

Bylo to tak, jak se obával. V polských koncentračních táborech byly důsledkem zostřeného režimu vůči Čechům zastřeleny stovky protektorátních Židů a jen z Terezína jich bylo do vyhlazovacích táborů neprodleně odvezeno několik tisíc. Jinak se ale tady v městečku Góra Kalwaria ani nešedesát kilometrů jižně od Varšavy, kde měli prozatímní bezpečné útočiště, zdál poměrný klid, jen z *appelplatzu* nedaleko nádraží se čas od času ozývaly povely. Maya se z toho cítila nesvá a často poplákávala.

„Nevíš, jaké nosíš na hlavě štěstí,“ snažil se Horst o žertovný tón, když se mu konečně podařilo pro ni získat místo opatrovnice u dětí v rodině polského právníka Czieselskiho. „Lidé jsou teď velmi opatrní, ale jak tě viděli,“ a Horst ukázal na její

vlasly ohnivé jako rudá luna, „hned ses jim zalíbila. Skoro nordický typ, vždyť jsem to říkal!“

Rodina bydlela v patrovém domku se zahradou v lepší vilové čtvrti na kraji města. Tady byla pro Mayu zatím konečná. Pracovala za byt a stravu a figurovala něco jako děvče pro všechno, ale zato se mohla cítit skoro v bezpečí a aspoň pro tuhle chvíli z ní spadly ty nejhorší obavy. Radim Czieleski v brýlích se zlatými obroučkami sice sympatizoval s nacisty, ale Mayin kulatý slovanský obličej s pihami rozsetými po čele a nazrzle měděnými vlasly vzbuzoval všechno, jenom ne podezření.

Teď se konečně mohli roztrhnout. Malwina s Horstem pokračovali každý zvlášť vlakem do Varšavy, zatímco Maya zůstávala u Czieleských tady v Góře. Horst slíbil, že se s ní spojí ihned, jakmile se mu podaří zařídit pro ni cestovní pas. Strach měli všichni tři, ale Malwina byla dcerou svého otce. Věděla, že ghetto potřebuje pomoc, to rozhodovalo.

Ani jednoho nenapadlo, že se s Horstem vidí naposled.

+++

25. GÓRA KALWARIA

Přišli k ránu s křikem a povely. Rozkopli dveře a co jim stálo v cestě, to srazili a povalili. Radim Czieleski stál před komandem v bílé noční košili, což by za jiných okolností mohlo působit směšně, a snažil se dát v rozespalé hlavě dohromady německou větu. Jeho žena hlasitě křičela. Ležela na koberci, jak s ní smýkli, když se pokoušela odstrčit vojáka a dostat se do dětského pokoje.

Tak nějak takhle to muselo vypadat u nich doma, když přepadli dům rodičů, pomyslela si Maya a cítila, jak se jí hrůza provrtává do morku kostí. Ještě před chvílí spala hlubokým klidným spánkem. Teď vyskočila rovnýma nohama a běžela k dětem. Seděly v postýlkách, oči ještě zalepené spánkem, ale strachem už přestaly plakat. Přitiskla je k sobě, vmáčkla si jejich obličejíky k tělu tak, aby neviděly na vojáka s puškou, který se rozkročil do dveří.

Z ložnice slyšela rány a rozkazy. Jedno jméno se neustále opakovalo, Horst Grabber... Vyděšenému mozku chvíli trvalo, než si dal dohromady všechny souvislosti. To není možné, to přece není možné!

„*Gefangen und erschossen. Spion! Kommunist!*“

„...*Złapani i zastrzelony,*“ řval teď i polský četník, snad aby se co nejvíce zavděčil.. Přistižen a zastřelen ve Varšavě na křižovatce ulic Puławska a Goworka...

Tak to snad ne, to nemůže být pravda. Cítila, jak jí nohy vrůstají do země, jak

slábne.

„*Wo ist es versteckt? ...Gdzie jest to ukryte?*“ řval snařivě polský četník.

Pouštěl hrůzu, ale německému kolegovi nesahal ani po holínky.

„*Gdzie, gdzie?*“ Zuřivý křik, otázky a obvinění. Kopali do skříní a obraceli zásuvky. Co vlastně hledají? Nadávku „bílý žid“ neslyšela poprvé. Z prudkého právníkova tónu pochopila, že se ohradil, že ho to urazilo, a to dokonce i teď, v této chvíli. Vzápětí zavyl bolestí, odplata na sebe nedala čekat.

„*Lass ihn!* Škoda kulky, ať chcípá pomalu...“ S otázkou, zda ví, jak umírají zrádci, Czieselskiho odváděli. Maya zaslechla skřípót skla, to se na brýlích vsazených do zlatých obrouček, zhoupala okovaná gestapácká bota. Jeho ženu zadržoval voják neposkvrněný soucitem pažbou mezi dveřmi dětského pokoje tak, aby nemohla k dětem. Ty se znovu hlasitě rozplakaly a natahovaly se po matce. Její křik „*dzieci, dzieci...*“ se rozléhal po domě i poté, co ji odvedli, a zarýval se do srdce.

Bylo ticho. Klid. Venku startoval motor. Vypadalo to, že je po všem. Maya stála s dětmi v dětském pokoji a chvěla se po celém těle. To už se několikery těžké kroky znovu rozbušily po schodech. Kam je vedete? chtěla se zeptat, ale z hrdla jí vyšlo jen zoufalé zasípání. Vyrvali jí děti z náruče a hrubě ji postrčili pažbou, jen taktak stačila strhnout z věšáku šátek a kabát, ten by se mohl hodit. Pak už poslouchaly nohy automaticky a samy od sebe.

Venku nebyla sama, vypadalo to, že je tu shromážděné celé městečko. Nechali je nastoupit do řady. Tak čekali v šeru hodinu, dvě. Občas ranní svítání rozrazil pláč. Nebyla jediná, komu odvedli děti. Proslýchalo se, že je pošlou na převýchovu do Říše. Při pomýšlení, co z nich vychovají, se Maye stáhl krk. Bylo to všechno jako ve zlém snu. Čekání se protahovalo do nekonečna. Konečně povel vydaný prásknutím honáckého prutu. Jako na dobytek, pomyslela si. To byli poháněči s pruty a klacky, kteří šli podle jejich škobrtajícího průvodu a nedovolili pozastavení.

„*Schneller! ...Szybko, szybko!*“ Rychleji, rychleji! Desítky párů nohou se pomalu daly do pochodu. Od stání byly tak nějak bez citu, ale za to mohly i podrážky, které se z nedostatku kůže vyráběly většinou dřevěné nebo korkové. Aby byly aspoň trochu ohebné, byly poskládané z vícero kousků, ale i přesto se dotýkaly dláždění tvrdě a naplocho jako kopyta zchromlého koně.

Podle kalendáře ještě nezačalo léto, ale to pro červen dvaatřicátého roku jakoby neplatilo a k poledni se udělalo pořádné tropické horko. S krku jí sklouzl šátek a ihned byl pošlapaný desítkami párů nohou. Jedna z žen chtěla patrně zachránit své vysoké válenky, ale teď je odhodila za sebe přemožená vedrem a jako zbavená smyslu. Jiná měla přes kabát hozený ještě i druhý, prý po mužovi, co kdyby

se náhodou potkali, ale i toho se v nastávajícím vedru musela zbavit. Ulice za nimi byla samý papír, samý střep a cigaretový špaček a útržky čehosi, co pro někoho do nedávna ještě něco znamenalo, ale teď to bylo všechno zdupané a pošlapané a pokropené slzami a potem. Nohy se jí podlamovaly únavou a srdce se strachy zastavovalo a klopýtalo. Opilý voják něco zahulákal a vystřelil do vzduchu. Na sponě vojenského opasku se zalesklo vyražené heslo *Gott mit uns!* Který Bůh? Je možné, že by ten jejich, německý Bůh, měl takovou moc? A co židovský Pánbůh, Bůh Abrahámův, Izákův a Jákobův? Jak dlouho ještě bude nečinně přihlížet, jak mu vraždí jeho děti?

+++

Deset minut šli a hodinu stáli a přibírali další. Padlo slovo o evakuaci. Z postranních ulic se do jejich průvodu vlévali ti, které posbírali cestou, nebo narychlo vytáhli z jejich domovů. Tady šla i Hanna. Teprve včera vystoupila z vlaku tady v městečku. Vypadalo to, že v tomhle ospalém městečku je klid a bude tu moct zůstat až do konce celého běsnění. V ruce táhla tašku, kterou jí dal Januš na cestě z Krakova. Taška se stávala těžší a těžší, přestože v ní nic zvláštního nenesla a Hanna zůstávala hodně pozadu. Vlekla se jen setrvačností a jako bez ducha. Těžce se jí dýchalo. Někdo před ní šeptl, že je zavřou v kostele a za živa upálí.

„Jsou všeho schopní,“ slyšela se odpovídat, ale hlas jí nepatřil. Myšlenka na útěk byla absurdní, kolona byla obklíčena polskými pohůnky s klacky a na všechny dohlíželi esesáci s umrlčími lebkami. Ostatně kam?

Slunce nemilosrdně pánilo a jeho paprsky zažehovaly vlasy nějaké ženě daleko před ní. Hanna byla rázem vzhůru a přidala do kroku. Sledovala obrys hlavy, která se vznášela kousek nad ostatními, než ji zase zastínily hlavy druhých.

To by musel být zázrak, tak velké náhody neexistují, říkala si, ale současně ji cosi pohánělo kupředu. Rychleji rychleji... Hanna spěchala a umanutě odstrkávala lokty ty před sebou. Nejraději by se zula a pokračovala dál bosá, oteklé nohy se už nevešly do bot, ale nemohla, na rozpálené dlažbě leželo plno rozbitého skla z láhví, ze kterých se stráže při pochodu osvěžovaly, a když splnily účel, zahazovaly je prostě pod sebe. Konečně je zase zastavili a nasměrovali na prostranství před kostelem. Náměstíčko před nimi bylo přeplněno lidmi a na západě žhnul zapadající sluneční kotouč.

Nad hlavami jim zasvištělo prásknutí prutu a že hned nepochopili, tak ještě povel zpečetěný výstřelem z pušky: „Lehnout! Všichni!“ Jeden po druhém si poslušně lehali na holou zem. Nějaké dítě se leknutím rozbrečelo. „*Ruhe!*“

Na tábořiště se pomalu snášel večer a po něm noc. Hanna se plazila po zemi dopředu. Ženy vedle ní rychle sahaly po taškách v domnění, že jim chce někdo pod pláštěm tmy vzít to poslední, co stačily vzít s sebou. Na spánek nebylo pomýšlení. Hanna ležela na špinavé zemi a snažila se zahnat černé myšlenky. Ostatním se dělo podobně. Oči měli zavřené, ale ani k nim sen nepřicházel. Odněkud přivedli novou várku odsouzců, odkud se ti lidé stále brali? Prý ze sousední vsi. Zbědovaní muži a ženy se vlekli těsně kolem. Málokdo spal a když utichlo šoupání unavených nohou, nastalo zase mrtvé ticho přerušované pouze odměřenými kroky dozorců. Jedna myšlenka honila druhou, jedna černější než druhá. Na ženu s rudými vlasy Hanna dávno zapomněla. Nad ránem ji konečně přemohl krátký spánek.

Krvavé svítání. A opět povel, vstát! Prázdný žaludek se kroutil a odmítal poslouchat. Někdo přinesl zprávu, že je v přílehlém lesíku pobijí, na vlastní oči prý viděl vykopáný příkop... Jiná zaručená zpráva tvrdila, že jdou na nádraží a další, že za městem se budou moci rozejít. To by přece postrádalo smysl? Spíš by věřila tomu, že jejich společným hrobem se stane lesík za městečkem.

Všechny muže odvedli a ženy legitimovali. Co zas bylo tohle, proč právě ženy? Jak to řekl Januš? Teď jsi slečna Balkowská. S touhle kartou se ničeho nemusíš bát... Hanna se při vzpomínce trpce usmála. Jak nedokonalá je představitivost! Myslela na něj, myslela na něj stále stejně vroucně, ale což jestli jejich láska je už v tuto chvíli mrtvá, jestli zemřela s jejím odjezdem? Otázka se zlomyslně kroutila a měnila v jistotu.

Jedna po druhé si věšela kolem krku cedulku s číslem, všechno probíhalo hladce a rychle. „*Der nächste!*“ A opět: „*Nächste!*“

Maya stála ve frontě jen o několik žen před Hannou. Rychle si v hlavě skládala německé věty. V kapse kabátu tiskla legitimaci a musela se rozhodnout. Má ji předložit, nebo ne? Co kdyby měli o ní záznam ve spojení s Horstem? Přes den na událost pozapomněla, až teď se zas všechno naráz vynořilo. *Gefangen und erschossen. Zlapaný i zastrzelony...*

„*Papiery!*“ Jenom zavrtěla hlavou. Nechali ji vystrašenou poodstoupit stranou. Co s ní udělají? Neměla tušení. „*Loss, loss! Szybko, szybko!*“ A už zase pochodovali. Už bylo jasné, že jdou k nádraží. Mayu zamrazilo. Tak přece do Varšavy! Proč vůbec odjížděla z Krakova?

Šla jako v mátohách. Nějaká žena před ní omdlela. Zbyla po ní na zemi cedulka s číslem, pověsila si ji kolem krku. Teď byla jako všechny ostatní. Málem

zakopla o dvoukolový vozík, hodila dovnitř kabát a šla dál jen v noční košili, ale ani v tom nebyla sama a pramálo jí na tom záleželo. Trochu se jí tím ulevilo, ale ne nadlouho. Vozík drncal po kočičích hlavách, napadal na jedno kolo a pak mu ulétlo docela, to byla konečná. Opět se zastavila. Teď se octla jen kousek od Hanny...

Té se vedlo podobně. Na patách se jí nadělaly puchýře a potrhané punčochy se nalepily na čerstvé rány. Nohy se pod ní podlamovaly, ale když zvedla hlavu, vlila se do ní nová síla. Rychleji si razila cestu dopředu, teď už neměla pochyby.

„*Gdzie się pchasz?* Kam se tlačíš?“ osopili se. Nedbala toho. Až když zakopla na nerovném dláždění, octla se opět v koncích. Část podrážky se odtrhla a na botě se udělal žralok jako hrom, teď už zase jen pokulhávala. Zavolala. A znovu! Hlas se utopil v křiku a šoupání nohou.

„Vidíš? Kozel je nebezpečný zepředu, kuň zezadu, hlupák ze všech stran,“ smáli se jí. Neměla daleko k pláči, vzlyky se jí zadržly a pálily v hrdle. Maya se jí zatím nadobro ztratila z dohledu. Hanna stírala slzy a apaticky se vlekla dopředu. Pocit, že zázrak byl nadosah a že ho nechala proklouznout mezi prsty ji nadobro srazil. Teď už tedy ani zázrak!

„*Masz ładnie włosy, wyglądasz pięknie...*”

Krásné vlasy? Hanna znaveně zvedla hlavu, poklona přece nepatřila jí. Dech se v ní zastavil. Tomu chlapíkovi s prutem, který teď její sestřenku Mayu obkružoval, by nejraději padla kolem krku. Tak jestli tohle nebyla kapka, kapička štěstí!

Četník rychle zauvažoval. Mohl si jí vzít, byl přece pořádkový četník, a kdyby ji odtáhl kousek stranou... Škoda, že si jí nevšiml v noci. Ty vlasy stály za hřích. Provokovaly. Docela sprostě provokovaly. Říkala si o to. Ale byla židovka. Tedy nejspíš, třebaže na to nevypadala. Přišli by mu zhanobení rasy. Ohryzek mu chlípně poskočil vzhůru a samou žádostivostí se zarazil do krku. Jako hřebík. Teď nemohl ani polknout. Byl četník, ale byl taky chlap. Vztekle mrskl prutem.

„*Schneller, schneller!*“ Čert ji vem! Bylo moc vedro, dokonce i na tyhle věci. Ještě by měl oplétačky. Naposled polkl chtivou slinu.

Hanna už na nic nečekala. Objímaly se a nemohly promluvit. Všechny zasuté vzpomínky rázem vyplavaly vzhůru. Měly toho tolik na srdci, nejraději by si sedly a povídaly. Tady na místě, teď hned! Jenže poháněči udržovali pořádek a už taky zasvištěly pruty.

Vedro bylo nesnesitelné. Klopýtaly kupředu, zastavovaly se a znovu a znovu se objímaly, jako by už jedna druhou nikdy neměla opustit. Kdosi přinesl zprávu, že

budou odklízet mrtvolu ve varšavském ghettu a Hanna se roztřásla jako osikový list.

„*Nie bój się...* To je hloupost, a i kdyby, nebezpeční jsou živí, mrtví neublíží. Možná je tam Malwina, pomůže nám!”

„Malwina?” Hanně bliklo v očích světélko. Skvělá, dobrá Malwina. Copak to nebyla ona, kdo ji proti všem utvrzoval v přesvědčení, že má na Januše právo, bez ohledu na náboženské vyznání? Kde byl Januš teď?

Jazyk se jí nalepil na patro ukrutnou žízni a vzpomínka před očima nakreslila nádoby plné lahodných, osvěžujících lízátek a cucavých bombonů v koloniále Malwininých rodičů v Kaziměři. Už samotná barva slibovala chuť takřka nebeskou.

„Z těch šťáva jen vystříkovala,“ vzdychla.

Takřka odnikud se objevil voják s páskou Červeného kříže a začal rozdávat ženám láhve s vodou. Vody bylo málo, jich hodně. Hanna obrátila obličej k obloze, a pootevřela rozpraskané rty.

Gott mit uns! zalesklo se znovu na opasku. Ne s vámi, to je omyl, s námi je Bůh... vracela se Maya ke svému rozhovoru ze včerejšího rána a tiše se kála. Odpusť, Bože, udělal jsi zázrak, který jsem si nezasloužila...

„Bude pršet, támhleten oblak, podívej!”

„Žádný nevidím, něco se ti zdá...” Maya starostlivě Hannu podepřela.

„Už nemůžu!”

„Ale můžeš!” Šeptanda měla pravdu. Cílem bylo vskutku nádraží. Jaké s nimi měli úmysly? Ty schopné a silné prý odvečou na nucené práce do Říše. Pořád lepší než smrt, ne?

Ve stanici stály jen dva vlaky, jeden byl motorák přestavěný na páru. Na lokomotivě svítilo velké propagandistické V. Ale ne, toho by pro takové cestující byla přece škoda? To už si všimly dobytčáku s přistavenou rampou. Mužatka v pořádkové uniformě ostříhaná na kluka vyvolávala čísla a jedna po druhé nalézala na rampu.

„Szybko, szybko!” Držely se za ruce, ale brzy nastala tlačení, nějaká žena na rampě zakopla a Hannu s Mayou odtrhli. Stály v polotmě se vzpaženýma rukama namačkané jako slanečci. Vedro násobené rozpálenými, zpocenými těly vzrostlo. Vysoko se ukázalo obdélníkové větrací okno. Vzduch stál. Když se jejich paže konečně našly, zapletly se do sebe prsty, aby je nikdo nemohl jen tak rozdělit a tiše se pousmály. Tak jestli tohle nebyly kapky... kapičky štěstí! Vagony s sebou trhly dopředu a nazad a váhavě se daly do pohybu.

+++

26. STRACH, STRACH... a KAPKA, KAPIČKA ŠTĚSTÍ

Strach, strach... Strach, který nikdy nekončil. Stále častější št'áry po domech je nutily, aby se skrývali i uvnitř ghetta a přecházeli do ještě větší a ještě hlubší izolace. Někteří vycházeli ze sklepa, jen aby urvali něco k jídlu. Jejich řady řídly, neustále ubývaly desítky lidí a mizely v propadlišti. Vyhlazeny byly celé rodiny a začalo se šuškat o likvidaci ghetta. Z Varšavy se stávalo mrtvé, bezútěšné město. Vyhladověním a nemocemi zemřelo na sto tisíc vězňů, ti další to už měli spočítané.

Mezitím urychleně pokračovalo zřizování dalších a dalších táborů smrti, které byly prvním krokem ke konečné, masové likvidaci židovského obyvatelstva. Carmela ne snad že by nevěděla, co to je hrůza a strach, ale neměla tu rodinu a nemusela se obávat o svoje blízké. Občas si říkala, zda i při vši té nejistotě, co se s nimi se všemi stalo, na tom není lépe?

Hranice ghetta se během své existence několikrát měnily. Ostnaté dráty natažené jako nemilosrdné paže obepínaly čtvrtě ze všech stran a ukrajovaly z města větší a větší krajíc. Carmela teď bydlela blízko Nożykovy synagogy v Malém ghettu, které s Velkým spojoval pouze dřevěný most přetínající ulici Chłodnou a Żelaznou. Každý den vycházela na obchůzky, každý den marně hledala v Židovských novinách a nekonečném sloupci jmen a každý den ji bylo možné zahlédnout na rohu Grzybowské ulice, jak vchází do budovy, ve které sídlilo vedení židovské obce. V kanceláři ji už znali a už jenom z dálky vrtěli hlavou. Ne, ani dnes o Ayalovi Abelowiczovi nikdo nic neslyšel, žádné nové zprávy...

Zůstávala v budově vždy déle, než potřebovala, nemohla se ubránit vzpomínkám a odcházela pokaždé jako v mráкотách.

Plán nacistů nechat ghetto jednoduše vyhladovět, nejenže se zdál vedení SS příliš zdlouhavý, ještě navíc troskotal na odvaze polských a židovských pašeráků. Už nějaký čas se dařilo na černém trhu skupovat základní potraviny, které pak putovaly dovnitř tábora. Neuplynul jediný den, aby některého z pašeráků četníci nezastřelili, přesto podlouný přísun do ghetta neustával.

Možná se některému z pašeráků doneslo, koho hledá a Ayalovo jméno se postaralo o další? Jisté bylo jen tolik, že když Carmela nazítří přišla, čekala tu na ni dobrá zpráva. Kdo ji přinesl? Jak se dostala od východu z dalekého Bugu, kde teď ve

válce se Sověty bylo všechno, jenom ne bezpečno, až sem?

Zpráva říkala, že *Abelowicz Chava je s mužem na cestě do bezpečí*. Do bezpečí? Kam? Který muž jí mohl dnes nabídnout bezpečí? Polák? ... Nemohla to být jen shoda jmen? A Ariel? Co bylo s ní? Zpráva byla krátká a vyvolávala víc otázek než odpovědí, ale tomu, kdo ji přinesl, by nejradyji padla okolo krku.

Carmela odcházela jako ve snách. Cítila, jak jí vzrušením bije srdce a dál prudce tepe ve spáncích. Jen tak se stalo, že si muže postávajícího u synagogy zprvu nevšimla. Zato Ayal ji viděl už zdaleka a sevřelo se mu srdce. Ta žena že je jeho Carmela? Nemýlil se? Je možné, že tolik zešedla? Její oči s hlubokými kruhy byly zarudlé a vpadlé tak, jako by celou tu dobu nespala. Už tak dost vyhublá, vypadala ve vězeňském mundúru s pruhy ještě vyhublejší. Přivřel oči a vnitřní zrak mu ji nakreslil tak, jak ji opustil. Bolestně se usmál.

Rychle rozmázl botou krvavý hlen před sebou, aby ji nepoplašil a nejistě jí nakročil vstříc. Hned se však zastavil a obrátil čelem ke studené, vlhké zdi. Copak měl právo se jí takhle ukázat? Na smrt nemocný, špinavý, zarostlý a zanedbaný? Kolik života bylo před ním? Nestačilo mu, že se přesvědčil, že žije? Na povadající, trýzněné a bledé tváři se mu zaleskly slzy jako kapky života, který se z něj pomalu den ode dne víc a víc vytrácel.

Co jí mohl nabídnout? Neměl doklady, *kennkarta* stála celé jmění, a i kdyby jí vlastnil, kdo by mu dal v jeho stavu práci? Skoro závistivě poslouchal hrkot káry naložené dětmi, kterou po silnici táhl nějaký rikša. Ještě před časem, když Němci zabavili vychrtlé herky, které tu táhly vozy nahrazující běžné tramvaje, se takhle nějakou dobu živil, v dutém prostoru pod sedadlem se mu dokonce občas povedlo propašovat i pytel s potravinami, ale k tomu mu už nezbývaly síly.

V tu chvíli Carmela zvedla oči a instinktivně se zachvěla. Neviděla tomu muži do obličeje a jeho nachýlené, vychrtlé tělo se rozhodně ničím Ayalovi nepodalo. Z počátku se jí stávalo, že běžela za někým cizím v domnění, že poznává jeho urostlou postavu. Tenhle člověk nebyl ani urostlý, ani neměl Ayalův černý plnovous a kaftan, hrbil se k jedné straně, jako kdyby na rameni nesl neuvěřitelný náklad a jeho špinavý, ucouraný plášť na neuvěřitelně vychrtlé postavě držel snad jen zázrakem, přesto cítila, jak se chvěje a není schopná udělat krok. Ale to už se rozzářila a z očí jí vytryskly slzy. Nemohla promluvit a její šťastný pláč vycházel z hrudi jako hýkání herky. Co ji přinutilo chytit muže za kostnatá ramena a obrátit k sobě?

Ve vyhaslém, propadlém páru očí se kmitl záblesk radosti. Stáli proti sobě

neschopni slova a objímali se. Stáli dlouho, kolem proudili a vráželi do nich lidé, ale nic z toho nevnímali, pro tu chvíli tu byli jen oni dva. Její ruce byly vyschlé a zhrublé a poseté skvrnami a skvrnkami, které dřív nemívávala a které by teď Ayal nejraději na místě zlíbal a skropil slzami, kdyby se zároveň nestyděl, že si jich vůbec povšiml.

Konečně se vzchopili k pomalé, klopýtavé chůzi stále nanovo přerušované Ayalovými záchvaty kašle. Nemluvili. Oba cítili, že jedna etapa jejich života, ta nejhorší, je za nimi. Co přijde teď? Neměli zdání, ale nebylo to jedno? Smrt nebyla zlá. Měli jeden druhého, zase se měli o koho opřít a až přijde to, co přijít má, co bylo neodvratitelné a čemu nebylo vyhnutí, budou moct složit hlavu na rameno toho druhého. Tohle bylo přece štěstí? Kapka, kapička štěstí!

+++

I v této bídě byl varšavský magistrát nečekaně posílen o skupinku sociálních pracovníků, která organizovala výdej potravinové pomoci ve veřejných vývařovnách pro chudé. K této skupině se přiřadila i Malwina rozhodnutá zmirňovat bolest a utrpení, ať se dělo co dělo. Ihned se také stala dobrovolnou dárkyní krve, které bylo stále tolik, a stále víc zapotřebí. Nově sem přibýly i sestry polského Červeného kříže, byly to vesměs místní ženy, které nosily bílé pláště s legitimací a páskou červeného kříže na rukávě. Obyvatelé ghetta brzy přišli na nápad, že by se pod pláštěm daly propašovat třeba i děti, sestry přece měly výjimečné postavení a v bráně nebyly kontrolovány! Ne všechny byly však ochotné se k tak riskantnímu kroku odvážit.

Když se teď Carmela podívala na Ayala, který byl tak vyhublý a po záchvatech úporného kašle zesláblý natolik, že většinu času proležel na zemi na matraci a působilo mu potíže třeba i jen vstát, začala uvažovat, zda by přece jen nebylo možné se odtud nějak dostat? Zoufalství ji přivádělo na nejpodivnější nápady, co třeba právě v plášti Červeného kříže? Útěk v sesterských uniformách vypadal nejspodivněji, nejedné vězeňkyni se to prý v takovém přestrojení už podařilo! Občas se o takových útěcích doslechli, ale nebyla to jen fáma? Co už zázračných útěků v hlavě nejedné z nich proběhlo! A co kdyby dozorcí chtěli vidět sesterskou legitimaci? Ne každý se dal podplatit.

Ayal byl hned pro, jestliže se mohl zachránit aspoň jeden z nich, stálo to za pokus! Když se Carmela pokoušela něco takového zorganizovat, narazila na nečekaný problém: Nikde nebyl k sehnání jediný bílý plášť! Krom toho nebyla ochotná Ayala opustit, teď když konečně našli jeden druhého, už vůbec ne! Co kdyby se pokusil projít oběma bránami jako těhotná žena? Stačilo by jen pořádně si

vycpat břicho. Šátek měla, ostříhaní byli všichni, a kdyby se řádně oholil...

„Dovedeš si mě představit jako ženskou?“ usmál se mdlé Ayal. „Ještě tak kdybych se moh vymluvit na nějakou nemoc, to bych ani moc nepředstíral!“ Tohle mělo zas jiný háček. Musel by projít lékařskou komisí a kdyby to nevyšlo, mohli na tom být hůř, než jsou teď. Ayal to nesl statečně, nic jiného ani nezbývalo, prostě žít z jednoho dne na druhý bez starosti o to, co zítřek přinese, ale Carmela začínala pochybovat, zda může – takhle nemocný a oslabený – vůbec přežít? Jak dlouho? Už nejen svoboda, ale vůbec holý život za peníze, jaká v tom byla logika? Kde zůstala morálka?

Třebaže nemocní, každý nový den v ghettu byl pro ně nečekaným darem. Radost, že jsou spolu, jim nemohla pokazit ani skutečnost, že v krátké době kašlala už i Carmela. Možná za to nemohl Ayal, ale letní střevíce, které nosila v létě v zimě. Její nohy byly neustále fialové chladem. Zatím jí však ještě stále zbývalo dost sil, aby dokázala obstarat aspoň nějaké potraviny a občas i nějakou práci. *Chava je na cestě do bezpečí...*, opakovali si každý den při modlitbě zprávičku, kterou jí předali na Judenamtu. To přece stálo za radost?

Každé ráno vycházela na trh a snažila se získat pro Ayala nějaké kvalitnější jídlo, ale bylo to stále horší. Ovoce nebo vejce neviděli už řadu měsíců, dokonce ani mléko. A jakou výživu mohly dát zmrzlé brambory? V nejvyšší nouzi se rozhodli prodat pár Ayalových bot, to bylo to nejlepší, co měl, předválečná kvalita, a ven vycházel tak zřídka, že se bez nich snadno obešel. Takové boty chtěl každý, a bodejť ne, když se tu povětšinou nosily jen plátěné s dřevěnou podrážkou! Problém byl, že nikdo nemohl zaplatit odpovídající sumu. Nakonec se je Carmele podařilo směnit za pár kousků vydatného koňského masa, to bylo víc, než si mohla přát, taková výhra se nepoštěstí každý den.

Později už prodat opravdu nebylo co, a dokonce ani vyměnit. Přesto ze setrvačnosti chodívala dál každý den ulicí Gesia na bleší trh. Tady se nakupovalo i prodávalo zboží z druhé ruky, sehnat se tu dalo aspoň z počátku prakticky cokoli. Dívala se na lidské hemžení a rozum jí zůstával stát nad hamižností těch, kteří se neštíteli přizívat se na jejich neštěstí. Poláci, kteří se nebáli proklouznout načerno do ghetta, se tu pokoušeli za babku ulovit třeba drahý židovský porcelán nebo talmudy a jiné vzácné knihy.

„Po válce budou mít velkou cenu,“ šeptaly si děti, které tu vyrůstaly a teď čekaly na svoji příležitost a chvíli nepozorovanosti. Uměly krást a věděly, jak chutná hlad, ale ty menší si už nepamatovaly, jak vypadá strom.

Bude nějaké po válce? ptala se Carmela smutně. Pro ty děti možná ano, ale pro ni s Ayalem už sotva.

Tady na bleším trhu byly k mání oslí paštiky a konzervy koňských jater a málokterému Židovi vadilo, že jsou krvavá a zvíře rozhodně nebylo poraženo podle rituálu. Aspoň očima se mohli nasytit na plechovkách portugalských uzených rybek, k dostání byla i očka, jejichž slanou chuť dokázal pohltnout jen polský černý chléb, ale ani ten si nemohl dovolit každý.

O kus dál nabízely babky za pár grošů stříbrné lžičky a granátové přívěsky po rodičích, jen aby si mohly koupit čtvrtku chleba. Jak ghetto chudlo, mizelo odtud i kvalitnější zboží, teď se nabízelo i šatstvo z oloupených mrtvol v ulicích.

Poláky, kteří se nezalekli policejní razie v ulicích, poslední dobou odrazovala nejrůznější onemocnění. Tábořem se šířil svrab, řada lidí trpěla průjmou nebo měla zanícené hnisavé rány. Neléčené nemoci přerůstaly ve vražedné epidemie, tak to bylo i s břišním tyfem, který se šířil rychle jako mor. Gesiowka pod touto hrozbou pomalu tichla, město se vyprazdňovalo. Když se teď Carmela rozhlédla zarudlýma, zasazenýma očima kolem, neviděla už trh, smlouvání a handrkování utichlo. Co zbylo, to byly jen holé sloupy a dráty, vypleněná synagoga a barák odvěšivovacího centra, brány obsazené hlavně polskými dozorci, a zase dráty, dráty...

Bylo to jedno z nejtěžších období, které obyvatelé varšavského ghetta prožívali. Přesto měli sílu a chuť do života, kde ji brali? Někdy v těchto měsících sem přibyl malý hlouček zadržených z evakuované Góry Kalwarie, mezi nimi i Hanna s Mayou. Ti ostatní takové štěstí neměli a pokračovali dál do některého z vyhlazovacích táborů.

Byl už skoro večer. Němečtí četníci ze strachu před nákazou z ulic téměř vymizeli a přenechali dozor židovské policii. Hanna s Mayou šly ze Židovského úřadu vymřelým městem a v kapse tiskly stravenky na příští týden. V šeru zakopávaly o své první mrtvé.

Smrtí může každý člověk zaplatit jen jednou... Neříkal jí kdysi Januš, že v Shakespearovi je všechno? Ale nebyly by hrůzy kolem nich i pro velkého dramatika něčím nepředstavitelným? pomyslela si Hanna a v očích se jí zablýskl takový děs, že Mayu napadlo, zda nezešílela. Touha zmizet odtud je nutila, aby přidali do kroku.

Kolem přehrkal pohřební vůz namísto koní tažený dvěma vychrtlými chlapíky. V každém rohu vozu stál pozlacený anděl s rozpjatými křídly. *V novém*

domově najdeš klid a lásku, ochráním tvé kroky, kamkoli půjdeš, sliboval.

„Lže,“ špitla Hanna. A pak ještě jednou hlasitěji. „Lžeš, anděli!“ Kdyby i ji zchvátil tyfus jako tady ty mrtvé, cy by se změnilo? Dál bude vstávat slunce a rodit se nový den a po něm další. „Pojď odtud!“ škytla. Maya se starostlivě dívala, jak jí žhnou oči, jak celá hoří, ale to se už Hanna porozhlédla, zda si takovou dětinskost může dovolit a... Jako letadýlko, smál se Januš. A proč ne? Jako připomenutí starých dobrých časů, pomyslela si a rozpráhla paže. Smích, který se jí lil z úst, studil.

„Půjdem. Máš horečku,“ zasáhla Maya, ale Hanna polykala slzy a neslyšela. Neměla Malwina přijít pracovat právě sem? O své vůli a dobrovolně... Jak mohla? Měla dobré srdce, ale stejně. Vždyť nebyla Židovka! Nepatřila sem. Mohla dělat tolik jiných věcí! Jenže – dalo se dělat a myslet na něco jiného, když člověk věděl, že existuje tohle?

„Co kdybysme se pokusily ji vyhledat?“ navrhla Maya rychle a zároveň si říkala, kdoví, co se s Malwinou stalo? Jestliže zastřelili Horsta, nemohl ji potkat stejný osud?

Ze stínu domu se odloupla žebračka s dítětem, i z ní zbyla už jen kostra a stín, a natáhla k nim prázdnou dlaň. Hanna se zastavila, náhle ji roztrásl chlad. Co tu ta samotná žena vprostřed ulice dělá? To nevěděla, že ji kdykoli mohli od dítěte odtrhnout a už nikdy by je nemusela spatřit? Dítě mělo světlé blond vlásy, ale tím spíš je mohli poslat do Říše k adopci, proč ne? Nikdy by se nedovědělo, kdo byla jeho matka a co se s ní stalo. Dřív by se na dítě usmála a pomyslela si: I my s Janušem budeme mít kupu dětí! Teď to nedokázala. V tom vraždění a touze po moci byla veškerá lidská tragédie, a i kdyby neexistovala žádná jiná bolest, bylo toho víc, než se dalo unést. A radost? Mohla v této době ještě existovat radost?

+++

Zpráva, že Adam Czerniakow, předseda Židovské rady, spáchal sebevraždu, udeřila do oslabené židovské komunity jako blesk. Stalo se tak po nařízení SS „*o přesídlení všech varšavských Židů, bez ohledu na pohlaví či věk, do východní části Polska, s výjimkou osob pracujících v německých továrnách a příslušníků židovské milice.*“ Judenrat byla povinna připravit každý den šest tisíc osob k transportu na východ, ale už nazítří to bylo sedm a v dalších dnech deset tisíc lidí denně. Vyhláška slibovala, že dostanou práci v jiné oblasti, a jestliže se přihlásí dobrovolně, budou si moct vzít cestovní zavazadlo o váze patnácti kilogramů, jídlo na tři dny a ještě dostanou dva kilogramy chleba a marmeládu.

Krátce po tomto nařízení začalo masové vraždění a zatýkání, kterého se účastnily i bezpečnostní oddíly Ukrajinců, Lotyšů a Litevců známé svou brutalitou a nelidskostí. SS si vyložilo nadcházející likvidaci ghetta po svém a jejich zuřivost stoupala, teď bylo dovoleno prakticky vše. Lidé vyvezení z domovů a pochytaní v ulicích byli stříleni jako psi, další nahnáni do nákladních vagonů s podlahou pokrytou vrstvou vápna a chlóru. Když se smrtící koktejl postříkal vodou, dusili se výpary pomalu a v bolestech. Evakuovány byly i nemocnice, domovy a školky a ušetřena nezůstala ani nemluvnata.

Toho dne začala první fáze likvidace varšavského ghetta. Do konce dvačtyřicátého roku mělo být z Varšavy do vyhlazovacích táborů vyvezeno na tři sta tisíc obětí. Dřevěné káry vozily k vlaku ty, kteří se slabostí už neudrželi na nohou. Tvrdili jim, že v nákladních vagoněch budou k dispozici lavice nebo slamníky, a snad výjimečně i byly, nikdy jich však nebylo dost, stejně jako hygienických nádob. V přeplněných dobytčácích bylo plno starých lidí, žen i dětí. Jeli většinou několik dní v polotmě se zabedněným oknem a jen s malým větracím otvorem, bez vody i jídla, a padali únavou. Jenže padnout ve skutečnosti nebylo kam, nanejvýš na ty druhé. Každý bojoval o kousek vzduchu a prostoru. Na místo určení dojeli společně živí s mrtvými, mezi nimi pak ti, co už nebyli schopni chůze po svých.

V zimě pokračovaly transporty v otevřených vagoněch i ve třesnutých mrazech. Na cestu dostal každý skromný balíček jídla a pak už s hlavami ostříhanými dohola mizeli přímo po apelu nejčastěji v Treblince, Sobiboru nebo v Majdanku. Co se s nimi dělo tam, o tom se ostatní mohli jen dohadovat. Nacisté i nadále tvrdili, že transporty míří do průmyslových oblastí. Proč ale do nich byli vybírání přednostně nemocní lidé, staří a děti? A proč byla matkám odebírána nemluvnata?

Taková zrůdnost vyburcovala vlny solidarity mezi árijskými obyvateli a dokoce i ti, kteří byli až dosud lhostejní, v sobě potlačili strach. Mnozí se ujímali židovských dětí, které jejich rodiče vydávali pod hrozbou transportů se strachem a s obrovskou duševní trýzní, ale s nadějí na jejich záchranu.

A epidemie tyfu zatím pokračovala. Teď umíraly měsíčně až čtyři tisíce lidí a místní tiskárna téměř nestačila tisknout úmrtní oznámení. Tiskařský materiál byl navíc nesmírně drahý. Ayal, který ovládal krasopis, nabízel své služby nepoměrně laciněji. Kreslil písmeno po písmenku černou barvou na obyčejný tvrdší papír, to v téhle době stačilo a dalo se na tom vydělat pár zlotých, i když ho někdy připadaly

výčitky, že parazituje na neštěstí druhých. Tohle byla práce, na kterou měl ještě sílu, ale ta mu dál den ode dne ubývala. Nakonec to bez utišujících léků už těžko zvládal, ale ty se dařilo sehnat jen s pomocí Malwiny, a ani ta to neměla pokaždé snadné.

V té době pracovala už v ghettu dobrý měsíc. V bílém plášti, vybavena propustkou a pracovní legitimací zdravotního oddílu, jehož úkolem bylo bojovat s nakažlivými nemocemi, překračovala několikrát denně bránu a pašovala do něj léky, zprávy i potraviny. Organizovala pomoc pro nemluvňata, které jejich matky na pokraji šílenství přehazovaly v krabicích rovnou přes zeď ghetta. Našly se ale i jiné, skutečné i falešné zdravotnice, které odtud vyvážely děti v sanitkách i pohřebních vozech, pod sedadly tramvaje, v rakvích i pytlích pro mrtvolky nebo zahrabané v odpadcích. Další skupina na magistrátu falšovala dokumenty a vystavovala falešné rodné a úmrtí listy. Všechny takové dobrovolnice se pohybovaly na hraně nože s vědomím, že každý jejich den může být poslední.

Občas Malwina cítila, že to všechno je nad její síly. Málem si zoufala bezmocí, ale nevzdávala se. Pomoc druhým jí pomáhala překonávat bolest, která jí pronásledovala po otcově náhlé smrti. A nedávalo jí spát ještě něco: Co se stalo s Mayou?

Zatím tyfus, hladomor, ulice přeplněné odpadky a mrtvými a další nemoce způsobené přelidněním a špínou vedly k dalším a dalším úmrtím. I v této době vycházely ilegální noviny, které byly jediným zdrojem informací o politických událostech a skutečném vývoji války. Tak se se zpožděním dověděli o poslední fázi bitvy o Moskvu, která na jaře 42. roku skončila německou porážkou. Teď už rozhodně odmítali pasivně vyčkávat, co přinese budoucnost. Skupinky podzemního odbojového hnutí, které tu existovaly už od vstupu německých vojsk do hlavního města, se začaly pod tíhou těchto událostí nově organizovat a probouzet k životu. Většinou se jednalo o čirý akt zoufalství, měly zemřít v transportech nebo hladu? Snažily se informovat o osudu deportovaných ve vyhlazovacích táborech, ale stále se našlo dost těch, kteří prostě nemohli uvěřit, že by se jednalo o cílenou a masovou likvidaci. Něčeho tak ďábelského přece žádný člověk nemohl být schopen?

Mezitím dostaly události nový spád. Jednoho dne Malwina zašla do oddělení centrální evidence. Neměl sem přístup každý, jenže na sestřičku si nikdo netroufl, vždyť kdo ví, kdy bude potřebovat, aby mu zatlačila oči! Tušení ji nezklamalo, na seznamech uviděla známá jména: Abelowitsch Hanna, Abelowitsch Maya... Srdce se jí rozbušilo. Četla jednou a dvakrát, znovu a znovu se potřebovala ubezpečit, že se jí

to nezdá. Pak že se náhody nestávají! Tu cestu za nimi letěla na křídlech. Od toho dne jakoby i varšavské ghetto ukázalo o něco přívětivější tvář.

Aby vůbec přežily, podařilo se Malwině umístit Hannu v sirotčinci, kde se starala o menší děti a pomáhala v kuchyni. Tady sice utišila největší hlad, ale stala se málomluvná a zádumčivá a stále víc se propadala do světů, kam za ní nemohly. Celé dlouhé minuty dokázala sedět tiše a bez hnutí s pohledem do země. Maya s Malwinou mohly jen starostlivě pozorovat, jak se jim vzdaluje, jak se víc a víc uzavírá před událostmi, které její rozum odmítal pochopit a přijmout.

To všechno ta Góra Kalwaria, ta nás neměla potkat, to bylo neštěstí, myslala si Malwina s myšlenkou na otce.

A co když to bylo štěstí? říkala si Carmela.

Seděly všechny namačkané kolem křesílka, na kterém zřídila Ayalovovi skromné lůžko. Znovu a znovu děkoval bohu, že mu dopřál setkat se s dcerami bratrů. Jenže nebylo by lepší, kdyby tu nebyly? Kdyby ghetto vůbec nemusely poznat?

Tak to je strýc Ayal! říkala si Hanna. Otec o něm často vypravoval. Jenže si nebyl podobný. Teď měl váčky pod očima, napuchlé, žlutavé. Neříkal Gavriel, že se nikdo nedokázal smát tolik jako právě Ayal? Přál si, aby mu vypravovaly. Aby řekly všechno, jak a čím to začalo, všechno, na co se pamatují. Jak a proč jsou tady a Gavriel s Hubertem tam?

To bylo bolavé místo. Maya už měla zpověď za sebou. Hanna si uvědomila, že teď všichni čekají na ni.

„Chtěli mezi své. Za každou cenu. Šli do ghetta, dobrovolně...“ vydechla konečně a Carmela zakroutila hlavou. Dobrovolně, sem! Ayal to ale chápal. Život v nejistotě byl horší než oprátka. Možná se k bratrovi donesly zvěsti o vyvraždění téměř celé jejich sefardské komunity v Holandsku, v Řecku, v Chorvatsku i v Srbsku. Polsko je mohlo jedině následovat. Pod tímto dojmem bylo možné se dopustit i tak zoufalého činu.

„Jestli to přežijete, tady nezůstávejte, slibte mi to,“ řekl, když utišil těžký záchvat kašle. „Sefardové udělali chybu. V Polsku byly pogromy odjakživa, a další přijdou. Slibte mi, že odejdete!“

Kam? ptala se Hanna očima tak jako kdysi otce. Tentokrát se dočkala odpovědi.

„Do Palestiny, kam jinam? Měli jsme tam všichni odejít už dávno, hned v devětatřicátém, je to naše chyba.“

„Opustit domov?“ namítla Maya tiše.

„Domov není tam, kde žijete, ale kde vám rozumějí,“ odpověděl jí židovský příslovím Ayal. Podali si mlčky ruce.

„Máme hlad a je nám zima, ale naši potomci žijí a dá-li Bůh, přežijí i tyhle těžké časy. Jsme šťastní lidé. Kdo tady má takové štěstí?“ usmál se Ayal, když obě odešly. Jeho hlas zněl chrčivě, jako by mu něco leželo na prsou.

Setkání do nich obou vlilo novou sílu. Také Chava s Ariel žijí, jednou budou zas všichni spolu! Věřili tomu pevně, byla to jen otázka trpělivosti a času. Jenže právě toho už mnoho nezbývalo.

+++

27. PŘEŽÍT...

Počátkem čtyřicátého druhého roku se začala likvidovat ghetta ve všech polských městech, zvýšil se počet transportů do vyhlazovacích táborů a začalo docházet k hromadným popravám členů Židovské rady i židovské policie. Ušetřeno nezůstalo ani ghetto v Radomi. Exekuce byly prováděny často přímo v ulicích. Vůdci židovské komunity byli zastřeleni nebo odvezeni v nákladních vagonech rovnou do Osvětimi. Židovské radě se přesto ještě několik měsíců dařilo udržet sirotčinec i nemocnici a vývařovny pro děti i pro dospělé.

Přežijí? Otázka pro bohyni náhody a osudu. Když vypukla fáma o likvidaci Malého ghetta, jeho obyvatelé se stoupajícím napětím sledovali vyklízení jedné z továren, do které pak byly ukládány věci po zabitých nebo odvezených do vyhlazovacích táborů.

„Tady nezůstanu,“ prohlašovala Ariel zlobně. Čekala s Bolkem ve frontě před vývařovnou na talíř polévky, ale ta je nemohla nasytit a věčně prázdný žaludek jim oběma přidal na mladistvé bojovnosti. Večer s kluky z továrny chodívali do sklepa, kde Bolek cvičil na housle, ale jejich podmanivý tón v Ariel zase jen rozdmýchával... Co vlastně? Bylo tady vůbec možné cítit ještě něco jiného než hlad a touhu po svobodě?

Občas v okolí židovské nemocnice sledovali pohyb a činnost zdravotních sester z dobročinné organizace Ezra, které se tu pohybovaly zdánlivě volně, a v hlavě

jim uzrával plán na útěk. Už před pár týdny se Chavě podařilo blíže se seznámit s jednou z nich, sestrou Aishou. Kdo ví, třeba by jim mohla dopomoci plán uskutečnit?

V prvních srpnových dnech SS obklíčilo Malé ghetto a mezi obyvateli vypukla panika, přestože tohle nebylo nic tak nového. Obyvatelé Radomi měli ještě v živé paměti masakr na železniční trati, ze kterého se zachránily jenom ženy schopné otrocké práce. Všichni ostatní byli postříleni nebo odvezeni do Treblinky, která od července fungovala jako vyhlazovací tábor.

Likvidace ghetta vypukla naplno o půlnoci. Policie začala obcházet byty a brutálně vyhazovat lidi z domovů, a dokonce i z oken. Ozvaly se první výkřiky a padly první výstřely. Lidé byli za neustálého bití hnáni do nákladních vagonů, které byly následně ihned zapečetěny. Také tyto vlaky končily v Treblince. Mnohé vagony s podlahami pokrytými nehašeným vápnem a chlórem tam ani nedojely. Zůstaly odstavené na vedlejší koleji třeba i několik dní a lidé, tělo na těle, se v nich jednoduše udusili. Tak tu leželi, živí s mrtvými, aby později byli pohřbeni bez identifikace do hromadného hrobu.

Brutální štvance pokračovala až do ranních hodin. Řádění, na němž se spolu s SS jako smečka hyen podíleli i zvláště brutální členové bezpečnostní služby Ukrajiny a během kterého bylo mnoho lidí ubito přímo na ulici, trvalo čtyři dny. Ještě se nevzpamatovali z jednoho a všechno začalo nanovo. Tentokrát mělo být podobným způsobem zlikvidováno i Velké ghetto.

Ariel uviděla rozestavovat světlometry v ulicích, to byl signál. V poslední době pracovala ve zbrojovce Wytwornia nedaleko nádraží, tam se teď poschovávala s Bolkem a skupinkou kamarádů, povětšinou členů podzemního hnutí. To už němečtí četníci obsadili všechny ulice a východy a ihned se taky rozštěkala palba. Vzduch prořezávaly výkřiky a píšťalky hlídek, honili je jako psy. Ariel se krčila pod ponkem s náradím a mumlala jen „tady nezůstanu, tady nezůstanu...“

Postupovalo se podle osvědčeného scénáře. Ghetto bylo obklíčeno a uzavřeno, lidé shromážděni na náměstí, kdo se pokusil o útěk, byl zastřelen. Stejný osud potkal i pacienty židovské nemocnice. Nekonečná kolena lidí byla nahnána do nákladních vagonů, mnozí byli ubiti cestou.

V té době se Chava ukrývala se skupinou dětí ze sirotčince v budově drůbežích jatek. Jako zázrakem se jí podařilo se oddělit od houfu, který Němci hnali k nádraží a nakládali na nákladní auta. Byla u toho, když část byla nucena kopat hromadné hroby, zatímco druzí byli bez výběru stříleni ranou do týla. Vsoukala se pod těžký železný vozík a doufala, že tam nějak přečká. Po první prudké, úsečné ráně

provázené krátkým zábleskem a obláčkem černého kouře s úděsem pochopila, že do haly dopadl granát. To už začaly vybuchovat všude kolem další a jejich střepiny se rozlétaly všemi směry. Tlaková vlna vyhazovala drobná dětská těla do výše jako hadrové panáky.

Chava si zacpala uši a zavřela oči. Zůstala zkroucená pod vozíkem i pak, když rachot utichl a teprve za hodnou dobu pochopila, že žije. Zprvu si nedokázala hned uvědomit, jak dlouho to trvalo, kde je a proč, ani kolik je hodin. Ve zmatku utíkala napříč halou a hned zase nazpět. Všude zakopávala o bezduchá mrtvá těla. Byla při vědomí, ale chvěla se a cítila se ochromená a bezradná. Naráz si uvědomila: Tato dětská těla ještě před malou chvílí žila, ještě před chvílí v nich byla síla a chuť do života! Dezorientovaná vyběhla ven, zoufalá a vyčerpaná na duchu i na těle.

Masakr a řádění v ghettu trvaly několik hodin. Pak všechny reflektory i pouliční lampy jedna po druhé hasly, křik i výstřely umlkaly a nakonec utichly i ty. Klamně ticho si lehlo na hromadné hroby, na mrtvé v ulicích i průjezdech domů, kteří podobně jako ti před nimi nikdy neměli být identifikováni.

Tohle znali. Klid měl vyvolat dojem bezpečí a vylákat je z úkrytů. Ariel seděla s Bolkem v tovární hale na špinavé zemi. Bylo mu patnáct a podobně jako ona tu byl už druhým rokem. Tak jako mnozí, ani on už neměl rodiče a přežíval s kamarády s myšlenkou na útěk. Sem přiběhla během noci i Chava, byla určena a stále se lehce chvěla.

Ariel ji přivítala svým obvyklým „Tady nezůstanu!“

„A kam bys chtěla jít?“ šeptla Chava. Jakoby v duchu slyšela rodiče: Naše malá Ariel, to je sám oheň, Lev boží, říkávali. Nahlas horečně uvažovala. Což to zkusit v Borki? Adresu dostala od sestry Aishi, se kterou se spřátelila na ošetřovně. Jenže jak se dostat odtud až do čtyři kilometry vzdálené vesnice? Jedna věc byla, že tady nemohly zůstat, a druhá, jak odtud? Ta vzdálenost půl, tři čtvrtě hodiny byla relativní, ghetto jim bude pořád v zádech!

Ještě nezačalo svítat a střelba začala nanovo. Tiskli se pod špinavým oknem tovární haly a občas se odvážili vyhlédnout do noci. Mohli se jen dohadovat, nikdo nevěděl nic určitého, ale i bez toho bylo jasné, že esesmani ghetto v Radomi bezohledně likvidují, na nějakých ztrátách na životech už dávno nezáleželo.

„Jdeme... A hned! Nebudeme čekat, nejsme ovce. Smrt musí mít aspoň nějaký smysl,“ oznámila krátce Ariel, když se vrátila po poradě s kamarády z vedlejší dílny. Chtěla, aby to znělo rozhodně, ale polykala slzy a měla strach. To nic neměnilo na tom, že se museli bránit. Ne jako Chava. Jak to říkala matka? Chava je voda, musí hasit rozpálené hlavy. Houby voda! Jen stojatá, zahnívající louže! Utečou do lesů, třeba se jim podaří se spojit s partyzánskou jednotkou z Lukowa. Toto místo

v mokřinách u řeky Krzna se poté, co byli jeho obyvatelé pod hrozbou smrti přinuceni se vystěhovat, aby tu mohl vzniknout tábor, stalo centrem protiněmeckého odporu. Štěstí, že bylo tak blízko! V duchu se už viděli, jak narušují a vytrhávají železniční koleje, jak zachraňují transporty plné lidí určených na smrt.

„Nedělej to! Ještě jsi moc mladá, nesmíme se rozdělit,“ namítla Chava chabě.

Tak takhle to je, myslela si v duchu, když sjela očima po Bolkovi, který jednou rukou držel Ariel kolem ramen a druhou svíral krček houslí. Odbojář s houslemi, to tu určitě ještě nebylo!

„Já musím! Kdy pochopíš, že už nejsem malá?“ Až uvidíš svého prvního mrtvého, odpověděl jí kdysi na podobnou otázku Ayal. „Viděla jsem už bezpočet mrtvých,“ dodala zdánlivě nelogicky. Stála v duchu s otcem u okna, za kterým se dokonávalo dobytí Varšavy, poslouchala jekot sirén a sledovala černé obláčky dýmu. Zdálo se to tak dávno, že to už ani nebyla pravda.

„Přidej se k nám!“ navrhla, ale Chava zavrtěla hlavou. V očích měla slzy. Půjde, ale ne do lesů, tohle nebylo pro ni, ona se musela pokusit sejít s Hendrykem. Kde a jak, na to odpověď zatím neznala. Podívala se po skupince budoucích paryzánů s pocitem, že je všechny vidí naposled. Žádný nebyl o mnoho starší než Ariel. Objala jednoho po druhém, museli si pospíšit. Skrz blednoucí oblohu prosvítaly hvězdy. Naposledy se po sobě ohlédly. Oběma bleskla hlavou táž otázka: Uvidí se ještě kdy živé?

+++

Už zapomněla, jak dýchá les... Svoboda, třebaže zatím iluzorní, jí zamotala hlavu. Pocit, že musí tančit a zpívat, způsoboval závrať. Chava si lehla do mechu a borových šišek, dívala se do větví a říkala si, Jak by tu mohlo být krásně! Cítila se jako pták vypuštěný z klece, a že jich tu všude prozpěvovalo, jakoby ani nebyla válka!

Tohle bylo nebezpečné. Chava se přikrčila ke stromu, co a kam teď? Ariel se svojí skupinkou mladistvých odbojářů se rozprchla, byla sama. Jak přečkat den? Kam utéct? Byla městská holka, nedokázala by ani vylézt na strom! Každou chvíli tu mohla být ozbrojená eskorta. Jenže byl klid. Ticho. Aspoň prozatím.

Než utíkala, našla v továrně tmavý pracovní plášť. Ve zdích ghetta se v něm v noci cítila o něco bezpečněji, ale když se na sebe podívala teď za svítání, připadala si jako jedna z rarit v nějakém panoptiku. Jestli jí Aiša pomůže, ale tím si už zdaleka nebyla tak jistá, požádá ji o nějaké šaty. Taky by se u ní mohla pořádně umýt.

Ach, voda! Náhle si uvědomila, jak krutou, jak ukrutnou má žízeň! Jak je

unavená a slabá. Jak ji bolí nohy a ruce jsou tak těžké a tolik táhnou k zemi, jako by v nich celou noc nosila kamení. Začalo jí být jasné, že v takovém stavu, vyčerpaná, špinavá, nemytá a otrhaná, moc daleko nedojde. Udají ji první lidé, které potká. Kam by taky šla, jako mávnutím čarovného proutku se vyloupl den, nezbývalo, než ho přečkat v nějakém úkrytu. Chava zalezla do hustého křoví s úmyslem chvíli si odpočinout, ale únava byla silnější, a když se probudila, skoro se stmívalo.

Do Borki to mělo být slabých tři čtvrti hodiny, a snad by i bylo, kdyby ji neustále nechromovalo vědomí, jak neuvěřitelně blízko je ghetto! Cítila neustále v zádech jeho dech a musela sebrat veškerou odvalu, aby opustila zdánlivou ochranu borovicového lesa a svěřila se rokli přecházející do hlubokého údolíčka. Po obou stranách stráž a chudičká pole, kam teď? Chtě nechtě musela vylézt vzhůru mezi louky, i tady ale ležel mír a klid. Tráva voněla a šlehala ji do lýtek, už dávno nezažila takový pocit.

Chvilka relativní pohody netrvalo dlouho, už za kopečkem se vyloupila první osamocená kůlna. Asi do ní chodily zanášet slepice, protože tu našla v seně i několik vajec. Vypila jich pár syrových, než dostala strach, aby krádež neobjevili. A zase pastviny a konečně i první domky. Přestože široko daleko neviděla živáčka, připadala si na ráně a všude na očích. Mrtví neublíží, pomyslela si a ze všeho nejdřív se uschovala na katolickém hřbitůvku, vyjít se odvážíla až teprve za pořádné tmy. Z pocitu, že ji nevede žádná eskorta, že chodí svobodně ulicemi, navíc ulicemi, které nenesou známky vězení a drátů, se jí nanovo zatočila hlava.

Bloumat po zatemněném městečku, navíc po policejní hodině, mohlo být nebezpečné, to jako by se četníkům vrhala přímo do náruče. Naštěstí Aiša popsala cestu přesně, opuštěný dvoupatrový domek na kraji hned u velké vodní nádrže, to muselo být ono.

Čistě zametený dvorek, zeď obrostlá keříky planých růží. Obrázek jak z limonádového filmu... Hrůzou nebo snad údivem se Aiše rozšířily oči, ale ihned se dovtípila a bez řeči ji vtáhla dovnitř. Záclonky v okně, nažehlený ubrus, květiny ve váze... To všechno ještě existovalo, o to všechno za ty dva roky přišla. Skutečná úleva se dostavila ale až tehdy, když ze sebe strhla propocené šaty a pořádně se umyla a převlékla. V letní jednoduché halence a venkovské sukni se nemohla ani poznat. Aiša jí šaty podala s takovou samozřejmostí, že to Chavě vrazilo slzy do očí, laskavosti už dávno odvykla. Najednou ji přepadl stesk a ozvala se pichlavá bolest. Moci se takhle ukázat Hendrykovi! Měla by se co nejdřív dostat dál, co když na ni

někde čeká? Zrádný, zvrácený svět!

Jak dlouho nespala v peřinách? Přesto se oázu v Borki rozhodla opustit hned druhý den. Chápala Aišinu nervozitu a nechtěla ji vystavovat dalšímu riziku. Stála už ve dveřích, když jí zdravotní sestra s patrným ulehčením připnula na krk drobný medailonek s cherubínkem.

„*Anioł stróż, będzie cię chronić,*” řekla, strhla z věšáku plášť a spolu s ním jí vtiskla do dlaně nějaké zloté, pak se za ní dveře zavřely.

+++

Kam teď? S Hendrykem měli namířeno do Krakova, ale kdyby se cokoli stalo a museli cestu přerušit, jejich další kontaktní adresa měla být v Katowicích. Pamatovala si ji nazpaměť, tohle nemohla zapomenout! Co když tu čekala zpráva od Hendryka?

Historické Katowice obývané od nepaměti nejen Slezany, Židy a Poláky, ale také Němci, znamenaly malou zajížd'ku. Víc než to ji děsilo nebezpečí, které se tu skrývalo. Jak se tam dostane? Nemůže přece na nádraží do Radomi? Tam rozhodně ne, tak kam? Aiša měla jen jednu radu, vyhnout se lidem... To se lehkou řečí řeklo, ale kterým směrem? Její domek stál téměř na samém okraji, za ním byl už jen hřbitov, o kus dál pole. Bylo po žních, sem tam viděla snopek obilí... Tak tedy tam.

Šla naslepo úvozem a polními pěšinami a připadala si jako bezbranný králík. Ani ten by se nevydával takhle na mušku. Někde tu přece musel být nějaký úkryt, tam zaleze a přečká noc, říkala si už téměř zoufale. Jenže nikde nic, široko daleko jen sklizená pole!

Obraz chalupy zrcadlící se na konci cesty se jí zjevil v horkém tetelivém vzduchu letního podvečera skoro jako Fata Morgana. Odrážela se na pozadí modré, bezoblačné oblohy téměř neskutečně, a přestože byla jen ze šindelů a slaměných došků zčásti už obrostlých mechem, v dané chvíli neměla daleko do vzdušného zámku. Zaklepat – nezaklepat? Než se stačila rozhodnout, něco za zatemněným oknem se pohnulo, tady zpozorovali každého vetřelce už zdaleka.

Selka s pletenci prošedivělých vlasů podezíravě vyhlédla do tmy, zda někde není třeba ještě i četník, a už za ní znovu pečlivě zamkla a zasunula závoru. Chava zůstala stát a dívala se do země na její bosé nohy a palce vyčuhující z dřeváků. Krk jí zalehla neviditelná smyčka. Hledá nocleh, nejlépe na několik dní...

Nedávno vybílená, přesto už zase začouzená místnost s pecí a kachlovými kamny byla provoněná přívětivým světlem petrolejové lampy. Na stěně naproti visel

– jako otrok přibitý na kůlu - vyřezávaný Ježíš, zbavený veškerého božství, hlavu odevzdaně skloněnou na prsa, poníženy a poslušný až k smrti. Chava zůstala zaraženě stát před Kristovým nevšedním zobrazením, teprve po chvíli si rozpačitě přisedla na roh lavice k dlouhému stolu vedle hospodáře. Jeho ošlehaný obličej byl pokrytý tisícero příčnými vráskami a velké upracované dlaně objímaly misku polévky, ze které se ještě kouřilo.

„Vyvdala se nám do města děvečka, jestli chceš, můžeš tu nějakou dobu zůstat, než se porozhlídneš,“ promluvil konečně. Vděčně kývla, a když na stole zavoněl domácí chléb, sevřelo se jí hrdlo. Ta plná miska zelné polévky, která byla tak hustá, že v ní dřevěná lžíce stála jako na stráži voják, patřila jí, bylo to možné? Bála se, aby na ní nepoznali, jak je hladová a ruka se jí chvěla nedočkavostí. Když se k ní selka nahnula, odhalil se na krku pod límečkem jednoduchý křížek. Chava pustila lžici a rychle se pokřižovala.

„Nemám potravinové lístky, ale zaplatit můžu,“ dodala přiškrceně.

„To nic, budeš se starat o slepice a nějak to přežijeme.“ Podívali se na ni trochu tázavě, ale na nic se neptali. Kdo se ptá, moc se doví, a to bylo v dnešní době nebezpečné.

Po večeři ji selka zavedla nahoru do jednoduché světnice. Vprostředku stála postel s vysoko vystlanými pruhovanými duchoňkami, z obrázků nad ní vystřižených z nějakého kalendáře se usmívali svatí. Pod zkosenou střešou opuštěná židle, masivní malovaná dubová skříň a na lavici pod vikýřem otřískané smaltované umyvadlo s konví vody. Víc nebyla potřeba.

„Slamník trochu píchá,“ řekla selka a Chava se musela usmát. Co by asi řekla, kdyby věděla, že poskytla přístřeší Židovce, která už nejednou spala na holé zemi?

Když odkládala plášť, našla v kapse legitimaci sesterské dobročinné organizace Ezra. Aiša ji bude docela jistě hledat, napadlo ji. Vedle úleku pocítila radost. Karta jí mohla zachránit život. Ulehla na slamník, který nepíchal, ale voněl a okamžitě upadla do blaženého bezvědomí.

+++

28. NÁHODA NEBO OSUD ?

Polsko bylo jedno obrovité ghetto, vyznat se a pohybovat tak, aby se nedostala do hledáčku hlídek, bylo často jen dílem šťastné náhody. Každé město a městečko bylo zároveň i ghettem, každé mělo pod sebou řadu menších, satelitních táborů.

Selský povoz ji vyvezl za vesnici, dál musela už zase sama. Aiša odhadovala cestu pěšky na tři dny. Možná by to i byly, ale to by musela jít beze strachu a přímo. Chava měla v nohách kilometry, a přesto byla od cíle pořád na míle daleko. Jen jednou se odvážila pár stanic vlakem přes Starachowice, Kielce a Třebinii s nadějí, že se ztratí mezi venkovskými, ale i tady si připadala neustále na očích. Kam všichni ti lidé pořád cestují? říkala si. Spíš než místní lokálkou by se snad mohla spolehnout na anonymitu plných vlaků hlavních a frekventovaných tratí, ale i tam se neustále pohybovala spousta četníků, šel z nich strach. Mohla se také ukrýt do nějakého prázdného vagonu a prostě odjet neznámo kam. Všechny vlaky přece nemohly končit v ghettu nebo nedej bože v Německu! Někde musel být konec! Někde přece musela začínat svoboda!

Výhrou bylo, když v příkopu u skládky našla zahozené kolo, potřebovalo jen nahodit řetěz. Raději než vesnicemi, jela po lesních a polních cestách, tady si připadala bezpečněji, a když se nemusela neustále ohlížet a schovávat, šlo to i rychleji.

Poznala snad nejen okolí všech vesnic mezi Radomí, Kielcem a Katowicemi, ale znala a zapisovala si do paměti i všechna osamocená stavení, všechny lesíky a remízky, rokliny a louky. Jednu dobu pomáhala dělníkům na pile a schovávala se v domku dřevařů, docela krátce i v brzdařské budce nákladního vagonu. Nejčastěji ale bydlela a pracovala u sedláků. Někdy bloudila nebo ze samého strachu kličkovala jako zajíc a její cesty byly tak spletité, že to vypadalo, jakoby chodila zcela nesmyslně tam a po pár kilometrech zase nazpět. Spala v opuštěných kůlnách, kde to fičelo ze všech stran a hlady vyhrabávala v polních brázdách zapomenuté brambory. Přitom neustále přemýšlela, jak získat nějaké nové doklady. O ten nejdůležitější jméno Ewa Szpryngl v Radomi přišla, ale kdo ví, možná by ji přivedl jen do dalších nesnází. Jediným dokladem, kterým se mohla prokázat, byla Aišina karta sesterské dobročinné organizace Ezra. Zvláštní věc, ale někdy stačila četníkovi i ta, byla to další kapička štěstí, jeden z nesčetných zázraků, které ji potkaly.

Ještě jednou to zkusila vlakem. Vystoupila už v Kielcích, kde ji hladovou a zmrzlou s pocitem, že do Katowic pro ni cesta není a nevede, že východisko prostě neexistuje, objevila na březích říčky Silnica pětičlenná odbojová skupinka, která

spolu s lidovou gardou působila ve městě. Ze všeho nejdříve jí pomohli s úkrytem na opuštěném nákladovém nádraží a později ji vybavili i falešnou kartou, která byla ale platná pouze v této oblasti. Nikdy jejím členům nemohla být dost vděčná!

Ani teď pod ochranou skupiny Chavu neopouštěla starost o Ariel a v noci se jí o ní zdávaly divoké sny. Proč se od sebe trhaly? Od vedoucího skupiny, pořízka, kterému všichni říkali krycím jménem Valybuk, se po čase dověděla o utečencích a mladých rádo by revolucionářích z ghetta v Radomi. Podle všeho se dostali až do Varšavy a připojili k tamější odbojové skupině. O Ariel mohla jen věřit a doufat, že je s nimi. Zpráva jí aspoň na čas ulevila od výčitek a sňala s ramen tíhu odpovědnosti.

S pomocí Valybuka, který ji přepravil v malé farmářské dodávce se zeleninou do Čenstochové, se konečně pohnula ke svému cíli. Území na západ a na jih od města byla přičleněna ke [Třetí říši](#), ale samotná Čenstochová se stala částí Generálního gouvernementu. Bylo tu nejen židovské ghetto, ale i vojenský zajatecký tábor pro sovětské a italské zajatce.

Proč právě sem, říkala si Chava s obavami, ale s důvěrou, že Valybuk ví, co dělá. V okolí byly všude velmi ostré kontroly a sama by se sem těžko odvážila, ale působily tu i silné partyzánské oddíly nezávislého podzemí. Odbojová činnost v celé oblasti měla svoji tradici a rozvinula se prakticky ihned po obsazení Polska. Už tehdy se začaly na domech objevovat protiněmecké nápisy předpovídající blížký Hitlerův konec. Vstup Sovětů do války v červnu minulého roku vyvolal mezi obyvateli všeobecné nadšení a další vlnu protestů proti okupantům. Organizovaly se první menší sabotážní akce, na východ od Bugu do týla německého vojska byly dokonce vysílány menší diverzantské skupinky, a rozšiřovala se protiněmecká propaganda.

Jestliže Chava sama měla jednoho Anděla strážného, Valybuk jich musel mít hned několik. Z Kielce do Čenstochové to bylo asi sto pětatřicet kilometrů, ale až na jednu silniční kontrolu, kterou museli obejít zdlouhavě po svých, měly jejich propustky zázračnou moc a kontroly zvládli bez velkých nesnází. Přesto se jí ulevilo, když si ji převzal odbojář s krycím jménem Javor a posadil ji do vláčku do Katowic. Na peroně čekaly bůhví proč i dvě jalovice, měly snad svůj vagon?

Zda to bylo kvůli těm dvěma kravkám, těžko říct. Pravdou bylo, že se ve vlaku cítila poměrně bezpečně a vybavena falešnou kartou a košíkem zeleniny měla pocit, že se nic nemůže stát a mezi místními že se prostě musí ztratit. Proč spěchali tak, že na sebe málem upoutali pozornost, pochopila až dodatečně. Jen pár dní potom, co projeli, se na železnici stala „plánovaná nehoda“ a Chavě došlo, že Javor

musel o sabotáži dobře vědět. Kousek na sever bylo vojenské letiště a aby se zjistily přesné příčiny, byl každý takový úraz pod drobnohledem nejen vyšetřovatelů a četnictva, ale i gestapa a zostřily se bezpečnostní kontroly.

S počtem přestupů rostlo riziko prozrazení. Šťastná náhoda nebo osud? Oklikou přes Zombkowice se konečně dostala do města.

„*Katowitz!*“ zachrčelo z tlampače. Byla u cíle.

+++

Vystoupila s tlukoucím srdcem. Nohy jí zeslábly tak, že měla starost, zda těch několik set metrů přes Rynek parkem, okolo dřevěného kostela sv. Michaela archanděla, bude mít sílu dojít. Adresa existovala, ale bude existovat i adresát? Vždyť s Hendrykem nikdy ani vážně nepočítali, že budou tohle spojení potřebovat!

Otevřel jí nahrbený starý člověk, modré usazené oči se ztrácely mezi nateklými víčky shora a slznými váčky pod nimi, tvář jedna vráska. Dlouho si ji podezíravě prohlížel. Čeho se ještě bál? Chava nejspíše přešlápla, někdo se mohl každou chvíli objevit na chodbě. Uprchlíci si nemohli být nikde a nikdy jistí, za jejich dopadení vypisovalo gestapo odměny a vždy se našli donašeči ochotní udat za pár zlotých. Už se zdálo, že se dveře před ní zase zavřou, pak se stařík lehce usmál.

„Ewa... Ewa Szpryngl...“ opakoval váhavě.

Seděla v kuchyni nad čajem kdoví kolikrát přelitým a vylouhovaným tak, že by nedokázala určit původní chuť, a sbírala odvalu. Ptala se s nadějí i bázni, ale muž opět dlouho mlčel. Krk měla sevřený tak, že se jí Hendrykovo jméno podařilo vyslovit až napodruhé.

„Ten německý voják,“ naléhala netrpělivě.

„*Żołnierz? Niemiecki żołnierz?*“ opakoval po ní bázlivě. Ne, nikdo takový se u něj neohlásil. Chava zůstala sedět jako bez duše a před očima se jí dělaly mžitky. Proto podstupovala tak hroznou cestu, aby se na jejím konci dověděla, že tu Hendryk vůbec nebyl?

„Německý voják,“ přemýšlel stařík nahlas. Ne, žádný takový. Ale zprávu pro nějakou Ewu jednu měl. Nepředal mu ji voják, ale muž v civilu, teď si vzpomíná docela přesně.

„Jak vypadal?“ Chava to nevydržela a odběhla do ložnice za mužem, který se přehraboval v prádelníku. Konečně jí podal pečlivě složený lístek. Byla tak slabá, že si s ním musela sednout na kraj postele.

Zpráva pocházela z října minulého roku a byla krátká. *Ich liebe Dich. Plan bleibt. Wir treffen uns in K. Kocham cię. H.*

Vyznání v polštině na samém konci jí vyloudilo usazený úsměv. Ale nezůstalo jen u slz. Veškeré sebeovládání s ní spadlo a Chava se roztřásla měsíce zadržovaným a potlačovaným pláčem.

Několik dnů ji u sebe nechal odpočinout, déle ne. „Pochopte...“ Chápala dokonale. Slyšela, jak v noci vstává a poslouchá u dveří. Cítila, že od okamžiku, co se tu objevila, se řádně nevyspal a žije v neustálém strachu. Neměla mu to za zlé. Kdyby ji tu našli, popravili by nejen ji, ale i jeho a celou jeho rodinu. Byl starý člověk, ale to neznamenalo, že se mu chtělo zemřít. Proč to vlastně dělal? Pokud mohla soudit, byl obyčejný člověk, jeho přesvědčení se nezdálo nijak vyhraněné, a nebyl ani idealista.

„*Dlaczego to uczynił?* Proč jste to dělal?” zeptala se konečně na odchodu. Jenom pokrčil rameny. Neplánoval, nebyl na tak výjimečný čin nijak připravený.

„*Byłem młody i głupi...*” odpověděl po chvilce po pravdě prostě.

+++

29. A ZASE GHETTO...

Lilo a lilo už skoro měsíc. Mlha a déšť utápěla sto osmdesát baráků ghetta Plaszów v obrovských loužích blátivé vody. Na tom nemohla nic změnit ani telefonní centrála, odkud byla přes megafony pouštěna hudba do celého tábora. Ještě častěji než hudba odtud znělo svolávání k apelu. Tudy, kousek od vstupní brány, místy, kde býval starý hřbitov, procházela od konce čtyřicátého druhého roku několikrát denně i Chava.

Gestapo ji zatklo při odjezdu z Katowic a pokusu nasednout do spěšného vlaku přes Chrząnow do Krakova. Bylo to jen necelých osmdesát kilometrů, co se může stát, říkala si. Nanejvýš ji zastřelí. Možná mohla být opatrnější, ale proč, co jí záleželo na životě? Měla přežít? Ale proč? Vždyť kdy se viděla s Hendrykem naposled? V létě jednačtyřicet? A kdy se jí zdařil útěk z Radomi? Až o rok poté! Teď byl listopad, to znamenalo, že se viděli naposled téměř před šestnácti měsíci! Dokonce i Hendrykova zpráva byla rok stará a o tom, co se s ním stalo, když ho eskorta vytáhla z kupé, lístek mlčel. Poznal by ji vůbec, takhle vychrtlou a otrhanou, zavšivenou a vyplašenou jako divoké zvířátko v kleci? Nebyla celá ta jejich láska jen nějakým snem? Existovala skutečně? Proč vůbec jela do Katowic, proč neposlechla Valybuka a nezkusila se hned dostat přímo do Krakova?

V den, kdy odjížděla, projížděl Katowicemi zvláštní vlak s lazaretní soupravou se zraněnými německými vojáky z Čech a všude byly zostřené kontroly. Nedbala toho. Nemohlo to jinak dopadnout. Nejdříve ji převezli do ghetta v Podgórze na jižním předměstí Krakova. Žili tu oddělení plotem s ostnatými dráty společně s krysami na neuvěřitelně stísněném prostoru, kde to už zdaleka páchlo zapařenou slámou, výkaly a odpadky, a čekali na smrt. Nikdo z nich neměl naději. Některé z rodin poslali napřed do Belžecu, neměli potuchy, co se s nimi stalo a zda se ještě kdy uvidí. Jestli měla Chava zbyteček naděje, tak ho ztratila právě zde.

Den byl jeden jako druhý, každé ráno stejná otázka: Jak přežít? Občas se jí zdávalo o rodičích a o šabat. V těch snech bylo všechno krásné a čisté, a nejen proto, že očistila ducha a tělo v *mikvi*, rituální lázni. V synagoze poslouchala žalmy a večer jim Ayal znovu a znovu vyprávěl stále stejné podobenství o tom, jak sedm klasů prázdných pohltilo sedm klasů pěkných. Bez chleba byl prostě konec života. Chápala tuto alegorii plně až dnes a probouzela se prudce do světa násilností a zla s orosenýma očima a chutí zaplétané *chaly* na jazyku.

V prosinci byla s těmi, kteří se podobně jako ona dostali do skupiny A mezi osoby schopné práce, převezena do Plaszowa, který se ze sběrného tábora víc a víc měnil v tábor pracovní. I tady byly krysy a vši, přesto ti, co se zachránili, v sobě našli sílu a chuť do života. Všichni, až na ni. Bylo to o tolik jiné než v Radomi, kde měla vedle sebe ještě i Ariel, a kdyby pro nikoho jiného, pro ni musela zůstat silná a naživu stůj co stůj. Tehdy byla její víra, že se s Hendrykem dřív či později sejdou, ještě pevná.

Měli ji zařadit do transportu? Zastřelit ze vzteku či pro zábavu cestou na *appelplatz*? Ubít před zraky ostatních přímo na ulici? Už třeba zítra? A proč ne? Jmenuj mi, osude, jediný důvod, proč mám žít! říkala si v těch chvílích malomyslnosti.

I v neštěstí ji opět potkalo štěstí. Na území plaszowského ghetta, kde bylo několik rybníků a dva kamenolomy a kde byly i ženy přidělovány na těžké práce, ji Aišina karta dobročinné sesterské organizace Ezra zachránila i tentokrát. Její členky byly téměř výhradně Polky a jako takovou ji přidělili do nemocnice SS, která se nacházela jen kousek od strážnice v severovýchodní části tábora v sousedství kasáren a budov velitelství. Chodila denně se smíšenými pocity Abrahamovou a Jeruzalémskou ulicí do tohoto ryze německého křídla přísně odděleného od vězeňské části ghetta. Stalo se to, co nečekala. Začala se radovat z maličností, práce jí dala nový smysl, našla zde znovu vůli žít. I tady ji ještě přepadala sklíčenost. Tehdy si

nahonem ověřovala, že se jí to nezdá, že lístek od Hendryka, ta jedna jediná krátká zpráva existuje a s ní i naděje na shledání.

V nemocnici leželi příslušníci SS, ale i řadoví vojáci, kteří se tu zotavovali po nejruznějším zranění. Chava se neptala, kdo je kdo. Každý ten voják v sobě nesl něco, co stálo za jeho záchranu, v každém viděla člověka, který něco zkusil, každý se podobně jako Hendryk mohl dostat do války bez vlastního přičinění a octnout se v soukolí, z něhož neviděl úniku. Kolik jich ještě bude muset zemřít, než válka skončí? Kolik rodičů bude marně čekat na své syny, kolik dětí ještě ztratí své otce?

Občas si říkala, co by se s ní stalo, kdyby věděli, že je obsluhuje a stará se o ně někdo takový, jako je ona, „*rassisch minderwertig*“, ale tyhle otázky od sebe rychle zaháněla. Začala si uvědomovat, jak obrovské štěstí měla oproti druhým. Neznamenalo to ale, že tu měla ještě i nějaký úkol?

V práci v nemocnici a pro druhé začala nacházet opodstatnění svého přežití, oprávnění svojí dosavadní až podivuhodné záchrany. Zůstala naživu, a to ji zavazovalo i mravně. Neměla žádné filozofické znalosti ani předpoklady, nikdy si nekladla otázky po smyslu života a nevěděla nic o „*etice odpovědnosti*“. Přesto cítila, že jestliže má její bytí nějaký mravní úkol, pak ho naplňuje zdejší prací. V tom byl nevysychající pramen její obětavosti.

V nemocnici se nehladovělo. Byly tu větší a kvalitnější přídělky jídla a nedostatkem netrpěla. Když poprvé po dlouhé době uviděla a ucítila maso, nedostala na ně chuť, ale zvedl se jí žaludek. Občas se jí povedlo něco odtud pronést do vězeňské části ghetta, které se ovšem v řeči SS s cynismem říkalo *Schutzhaftlager*, tábor ochranný. Jednou se jí zdařilo ukrást ještě skoro hrnec horkých brambor, to byla pochoutka, o které si po shnilé mrkvi a tuřínech mohly nechat jen zdát. Spěchala s nimi přes dvůr a *zemniaky* ji hřály pod pláštěm, než doběhla do baráku už nehřály, ale přímo propalovaly. Kdyby ji chytili..., ale podařilo se a byla si jistá, že pro tyhle ženy, jestli přežijí, to bude vzpomínka na zbytek života.

Některé ženy pracovaly v krejčovské dílně, kde se opravovaly a šily vojenské uniformy. Tady se dalo přežít, i když vyčerpání a nedostatek spánku a zimu a hlad měly všechny. Řada dalších takové štěstí neměla a dřely venku v zimě v dešti. Stále se něco stavělo a přestavovalo a pomocné práce zastávaly ženy. Přenášely náradí, tahaly železné tyče a těžké fošny, pracovaly s lopatou i krumpáčem. Neustále na ně přitom někdo křičel, neustále je někdo popoháněl a pro ránu nebylo nikdy daleko. Byla to těžká práce a žádná neměla pořádné jídlo ani oblečení. Počátkem prosince

zamrzaly i louže. Zmrzlé a promáčené na kůži, neměly kde se usušit a zahřát. Marodit nešlo, měly štěstí, když se výjimečně dostaly na ošetřovnu. Nevydržely to dlouho a umíraly podvýživou a vysílením. Fluktuaace tohoto „spotřebního materiálu“, jak s úsměškem opakovaly po svých trýznitelích, byla vysoká. I takováto práce ale byla dar, protože pokud byla, byla i naděje. Ti ostatní byli k nepotřebě, hmyz, který jen obtěžoval, pro takové bylo škoda i kulky.

V březnu 43. roku po likvidaci krakovského ghetta, kdy sem byli převeleni všichni práceschopní vězni, se jejich stav prudce zvýšil. Od nově příchozích slyšeli o masakru v Krakově a o plynových komorách. Slyšeli, ale tak jako obyčejně, nechápali a nevěřili. Historiky o tom, jak byli všichni zdravotně postižení zastřeleni nebo transportováni do Osvětimi, byly až příliš hrůzné i pro ně, kteří už měli ledasco za sebou. Současně s příchodem vězňů z Krakova se zvětšila i rozloha tábora z původních pěti na téměř osmdesát hektarů. O pár měsíců později vznikl dokonce samostatný tábor pro Poláky, kteří sem byli přemístěni ze zrušených okolních pracovních táborů. Také jejich počet vzrostl z původního jednoho na šest tisíc internovaných. Do nového křídla tábora se přestěhovala i Chava.

III. Vůle k odporu jaro 1943 – květen 1945

30. BEZPEČNÝ ÚKRYT

Na východní frontě byl čtyřicátý druhý rok rokem bojů. Zatímco Němci dál vyprávěli o vítězství a německém hrdinství, u Stalingradu na dolním toku Volhy zuřily těžké boje a německé jednotky čelily obrovským porážkám. Ve varšavském ghettu to na nacistické krutosti nic nezměnilo a jeho likvidace pokračovala. Na konci roku v něm zbylo asi šedesát tisíc osob. Nacisté ho rozdělili na dvě části, tu pro osoby schopné práce a druhou část pro děti, nemocné a staré. Mezi oběma tábory se dalo pohybovat pouze na propustku.

Pod tíhou událostí se lidé zoufale pokoušeli najít pomoc. Carmela chápala, že mají vlastně jen dvě možnosti: Dostat se odtud, anebo zemřít. Jak ale zorganizovat útěk s Ayalem, ze kterého byl už jen pouhopouhý stín a kterému bolest na prsou a slabost téměř nedovolovaly opustit lůžko?

Štěstí se na ně pousmálo, když se jí podařilo navázat spojení se členem židovské policie, který byl ochoten útěk za úplaty zprostředkovat, to byla polovina

úspěchu. Vyžádalo si to ještě mnoho příprav, ale všechno běželo podle plánu, teď čekali už jen na zprávu, že mají připravený bezpečný úkryt. Jak se odjezd blížil, stávali se oba stále nejistější. V ghettu je čekala jistá smrt, jenže měli vůbec nárok ho opustit? Řidič, který je měl vyvézt, pro ně riskoval život podobně jako židovský četník. Že věděl, co dělá a dostal zapláceno? Copak jeho život nestál za víc než za tu mizernou láhev vodky?

V této době vzniklo několik podzemních úkrytů ve sklepích i bunkrech, které byly navzájem propojeny kanalizační sítí, některé dokonce i rozvodem vody a elektriny. Jeden takový byl v jejich přímé blízkosti. Ayal s Carmelou se dohodli, že se uchýlí právě sem. Rozhodnutím se oběma ulevilo, svoje místa na svobodu přenechají mladším, a komu jinému, když ne Hanně s Mayou? Byly mladé a život měly před sebou. Ostatně za půl roku přijdou za nimi. Nejpozději za půl roku, pak totiž Němci odtahnou jak zpráskaní psi, utěšovali se.

S rozhodnutím se dostavila úleva, že dělají správnou věc. Jakoby tím zároveň dávali propustku na svobodu i svým dvěma *girlz*.

Čas dozrál. Rozhodnuto, ujednáno. Však už byl nejvyšší čas! Teď měla Maya jiné obavy. Jak náročný noční útěk zvládne Hanna? Její zádumčivost vzbuzovala pochyby o jejím psychickém zdraví, co se jí tak asi neustále honilo hlavou? A jak ji připravit na dlouhé minuty v temném, stísněném prostoru?

„Bojíš se?“ ptali se jí.

„Nne,“ odpovídala.

„To znamená, že bojíš. Víš ještě, jak jsme chodívaly do koloniálu ke Grabberovým?“ zeptala se Maya večer v den útěku, když se Hanna vrátila ze sirotčince. „Měli tam v sudech všelijaké dobroty, med a marmeládu i kysané zelí a okurky. Schováme se do jednoho z takových sudů a pojedeme jako ty okurky. Bude tam tma a málo místa, ale pojedeme do bezpečí a někam, kde nebudeme muset mít věčný strach.“ Maya se křečovitě pousmála. O čem pomlčela, to byla brána a dozorcí a jejich kvéry.

„Kdy pojedeme?“ chtěla vědět Hanna a pak už jen seděla a čekala, vážně a bez hnutí, nedalo se poznat, zda sní nebo přemýšlí. Jedno vytušila docela jistě: Až se večer rozloučí se strýcem a Carmelou, kdo ví, zda se ještě kdy uvidí? Možná v nebi, říkala si.

Vstávaly ještě před ranním hlášením a potmě, aby se nepřišlo na to, že někdo chybí. Řidič dodávky, který je měl vyvézt v prázdných sudech, byl podplacený,

stejně jako hlídači v bráně. Hanna neváhala a s myšlenkou na otce přispěla svojí zlatou mincí, nepochybovala, že právě tohle je ta pravá chvíle. Člen židovské policie dostal za zprostředkování i čtyři půllitrové lahve vodky, která se v těchto dobách považovala za jakousi desinfekci a byla nejlepším platidlem.

Nasoukaly se a skrčily každá do jednoho sudu, kolena se rázem octla až u samé brady. Sud voněl sladkokysele po okurkách, zelí a octě a nebylo v něm příliš mnoho vzduchu. Hanna měla ve chvíli nohy i ruce ledové, bez citu, všechna krev se nahrnula do hlavy a do spánků. Prožívala s řidičem každý metr. Byla tma a sud nešel zevnitř otevřít, přesto měla doširoka otevřené oči. Až ji objeví, chtěla vidět namířenou zbraň a ukázat vrahovi svoje opovržení. Už... už dojížděli k bráně, to byl rozhodující okamžik. Tady musel řidič předložit propustku a hlídači, aby udělali povinností zadost, prohlédli namátkou prvních pár sudů...

Minuty u brány se vlekly, a přestože byla prohlídka ve skutečnosti pouhou formalitou, zdálo se, že trvá věčnost. Konečně řidič zabouchl dvířka. Auto se trhaně rozjelo.

+++

Jejich útočištěm byla kuchyňka s obdélníkovým pokojem přepaženým falešnou stěnou zastavenou skříní. Hanna se ze všeho nejdřív potřebovala Mayi dotknout, přesvědčit se, že se jí nic nezdá. Vzápětí se jí po rtech rozlil šťastný úsměv, první po dlouhých měsících. Od této chvíle se její psychický stav rychle zlepšoval.

Falešnou stěnou skříně se vcházelo přímo do jejich úkrytu ve tvaru jakési nudle dlouhé asi tři, ale široké sotva půl metru. Tady se dalo stát nebo sedět málem s odřenými koleny a musely se sem uchýlit pokaždé při gestapáckých šťárách, které chodily nejčastěji brzy ráno, kdy všichni spali. Ještě větší nebezpečí hrozilo od spolunájemníků v domě, kteří o nich nesměli mít ani potuchy. Všechny zdi byly jako z papíru a v bytě, natož pak ve skrýši, se nesmělo hlasitě mluvit a nedej bože ani kýchat nebo kašlat.

Majitelem bytu byl mladý Polák, pekař Jacek Michalski. Jeho rodiče zastřelili při pouliční razii hned na počátku války. Byl to širokoplecí, odvážný a rozhodný chlapík. Pokaždé se těšily, až přijde z práce a přinese nějaké knížky. Zásoboval je také ilegálními tiskovinami a nezkreslenými zprávami z fronty.

Jacek nebyl vyložený krasavec, ale měl všechno, co žena u muže obdivuje. Byl všímavý i vtipný, šířil kolem sebe pohodu a vzbuzoval tolik hledaný pocit ochrany a bezpečí. Hanna si brzy všimla, že se Maya v jeho přítomnosti stává znovu

naivní, rozdychtěnou dívkou, že mezi nimi přeskočila ona pověstná jiskra.

Od Jacka slyšely o plynových komorách a krematoriích, které byly toho roku dokončeny a uvedeny do provozu v největších likvidačních táborech Auschwitz a Birkenau u Osvětimi. Obdobné zprávy prosakovaly ovšem už dřív, a jestliže jim do této chvíle nevěřily, teď nabývaly konkrétní hrůzné podoby. Jaký div, že když zazvonil zvonek, drnčel jim ve spáncích a jako rány elektrického proudu projížděl celým tělem.

„Přijdu za vámi. Zazvoním třikrát,“ slibovala Malwina. Taková hloupost! Každý, kdo by je chtěl obelstít, by zvonil třikrát. Proč si nedomluvily lepší signál? Ale byla to ona, přinesla jim čerstvé zprávy a taky činky. Od té doby náruživě cvičily, aby se udržely ve formě.

Ještě důležitějším dárkem byl přípravek proti vším. Bylo vůbec možné, že jich stále vyčesávaly plné hrstě? To i přesto, že v ghettu navštěvovaly odšívovací stanici tak často, jak to jen bylo možné. Ale kde se ve vlasech vzaly ty šedivé nitky?

Januš by mě teď ani nepoznal, říkala si Hanna v duchu, když se na sebe podívala, když přejela dlaněmi po vystouplých bederních kostech a kyčlích. Ale byl vůbec naživu? O prstýnek od něj v ghettu přišla, bylo to, jako kdyby se vyvázali ze svého slibu a jeden druhému dali svobodu. Ještě nedávno se milovali, bylo to jako včera, ale pobyt v ghettu všechno pošpinil a změnil, nezůstal kámen na kameni. Nic nebylo jako dřív. Smrt stála na krok od ní, možná je navštíví ještě dnes večer nebo zítra... Cítila, jak se z ní odlévá odvaha.

„*Směje se jizvám, kdo nikdy rány nepocítil,*“ pomyslela si se svým milovaným Shakesparem a ulevilo se jí, že se jí citace nevykouřily z hlavy, že zasuté tolikerou hrůzou přesto v ní někde v koutku přežívaly. Zdalipak si na ně někdy vzpomene i Januš? Milovali se..., ale to bylo dávno, a kdyby se jí tolik nestýskalo po něm a po jeho dlaních, bylo by to snažší. Ten den, kdy se viděli naposled, měla stále před očima... Jak vystoupila z vlaku. Jak šla po třídě plné slunce a všechno se zdálo v pořádku. Jak mohla tušit, že už za okamžik celou stranu jejich ulice seberou? S nikým se netřídili, podezřelí byli všichni. Prostě je sebrali a naložili na náklad'ák. Ještěže že se v Góře setkala s Mayou! Co by s ní jinak bylo? Góra Kalvaria změnila celý její osud. Náhoda? Štěstí? Vzhledla k Maye očima plnýma slz a chytila ji za ruku.

Konečně se taky mohly vykoupat, stále ještě na sobě cítily nakyslou vůni okurek, spálit staré šaty, cítit se zas jako člověk. Aby ze samoty a dlouhých hodin čekání nezešilely, zavedly pevný režim. Vstávaly před svítáním, tak byly včas připravené na prohledávání bytů gestapem. Hodně četly, hrály domino a jednou za

čtrnáct dní dělaly velké prádlo. Sušilo se v pokoji, tak aby na půdě nevzbudilo pozornost.

Po čase jim začalo připadat, že vyměnily ghetto za ghetto. Kdykoli se mohly otevřít dveře nebo odkopnout falešná stěna skříně. Zdálo se jim, že v úkrytu je málo vzduchu, že se tu udusí. Jak dlouho se dalo vydržet v prostoru půl na tři metry? Po domě stále někdo chodil, první dny se sem uchylovaly při každém šramotu, jak byly vyplašené. Hanně se vždycky začalo chtít strašně na záchod, zdálo se jí, že to nevydrží. Ale vydržela, co jiného zbývalo?

+++

31. VŮLE K ODPORU

Za zdmi varšavského ghetta zatím víc a víc rostla vůle k aktivnímu odporu.

"Okupant se nás rozhodl vyhladit. Nejděte odevzdaně na smrt! Vezměte do ruky sekeru, tyč, nůž, zabarikádujte svůj dům. Bojujte!" vyzývaly plakáty. Židé i árijci, lidé uvnitř i vně podzemní organizace, se vzchopili k nevšedním akcím a byli odhodlaní bojovat do posledních sil. K dispozici měli sotva pár desítek zbraní a o svých vyhlídkách si nedělali iluze. Když zaútočili na strážce SS, byli až na jednoho zabiti. Přesto odpor této hrstky Němce zaskočil a z ghetta se pak stáhli. Pro ostatní to bylo obrovským povzbuzením.

O tom všem se Maya s Hannou dovídaly po částech a se zpožděním. Jak se situace přiostrhovala, přestala Malwina do ghetta docházet a ubytovala se dál ve městě. Nebýt Jacka, byly od zpráv odříznuty úplně.

Ani ne za měsíc po jejich útěku vpochovalo do ghetta na dva tisíce vojáků vyzbrojených tanky, obrněnými vozy, plamenomety, lehkými protiletadlovými kanóny a kulomety, puškami a granáty. Židovský Judenrat se do poslední chvíle snažil vyjednávat, ale obyvatelé ghetta už byli rozhodnuti a 19. dubna 1943 odpověděli povstáním.

Na náměstí Muranowského byla vztyčena polská vlajka a vlajka s Davidovou hvězdou. Proti obrovské přesile mělo ghetto jen několik brokovnic, scházely jim náboje i munice a odpor byl za této situace od samého začátku zoufalý a nevyrovnaný, bez naděje na vítězství. Počet povstalců přesto každým dnem vzrůstal. S obyvateli byli ghetta zajedno: Budou bojovat do posledního dechu.

Carmella s Ayalem ukrytí v jednom z bunkrů poslouchali, jak všude kolem vybuchují granáty a duní děla jednotek SS a připadalo jim, že nečinní jsou jen oni

dva. Kdo měl ruce, postavil se na odpor. Zapojily se i ženy, a kdyby Carmela neměla Ayala, docela určitě by se připojila k povstalcům. Mohla třeba odnášet raněné. Mohla dělat cokoli, jen ne nečinně přihlížet a čekat, až ji plamenomet spálí na uhel.

Boje byly čím dál tvrdší. Přesto se ghetto dokázalo bránit skoro měsíc a nakonec byli nacisté nuceni bojovat doslova o každý metr, dům od domu.

Hanna s Mayou se ze svého úkrytu s úzkostí dívaly na krvavou oblohu a poslouchaly vzdálenou, dokonávající palbu. Nemohlo to jinak dopadnout. Po porážce povstání byli obyvatelé ghetta povražděni nebo skončili v Treblince a v Osvětimi. Samotné ghetto bylo srovnáno se zemí a Velká synagoga ve městě vyhozena do povětří. Vše se proměnilo v jediné rumišťe, přesto v troskách ještě dlouho dohořovaly ozbrojené boje a až do května čtyřicátého čtvrtého roku byli v labyrintu podzemních bunkrů nacházení ukrytí lidé, dospělí i děti. Většina povstalců zahynula, některé na útěku zatkl gestapo, jiní padli do rukou sovětským jednotkám NKVD. Jen málokterým se podařilo dostat z obklíčeného města.

Po celou tu dobu zůstávali Carmela s Ayalem spolu.

„Pojď sem,“ řekl a přitáhl si ji k sobě. Už brzy bude po všem, cítil to. Kde zůstávaly jeho *girlz*? Měly by přijít a zatlačit mu oči. Teď byly nejen zapadlé, ale dostávaly skelnou barvu, v koutcích se shlukly červené žilky. Ty byly od pláče a čekání. Jeho ruka ale byla teplá a svírala Carmelu tak, jako by se bál, že mu ji kdosi vytrhne. Kdosi mocnější než jeho vůle a všichni dohromady.

Ke svojí obraně měli u sebe pistoli s několika málo náboji, rozhodně nechtěli zemřít pod německou kulkou. Byli klidní. Nic se jim nemohlo stát, měli to hlavní, jeden druhého. Tohle bylo jejich vítězství, jejich posledních pár kapek štěstí.

+++

A zase plynuly Maye s Hannou dlouhé, předlouhé dny, týdny a měsíce prázdňného čekání. Na co vlastně? říkaly si občas. Venku bylo parné léto, a ony dvě trčely uvězněné v zapařeném bytě, jako kdyby na ně celý svět zapomněl.

„Teď už to nemůže dlouho trvat, uvidíte, že se nacismus zhroutí,“ uklidňoval je Jacek, když v červenci čtyřicátého třetího roku padl italský fašistický režim. Musel ale uplynout ještě celý rok, než se i v Polsku daly události skutečně do pohybu.

1. srpna čtyřicátého čtvrtého roku v 17 hodin v okamžiku označeném jako hodina W vypuklo povstání v okupované Varšavě. Stalo se tak součástí poslední fáze Akce Bouře, která zahrnovala povstání napříč celou zemí.

Boje trvaly už pátý den, ale na bezmocném čekání Hanny s Mayou se zdánlivě nic nezměnilo. Krčily se u okna, s obavami i nadějí se dívaly na letadla,

kteřá pokryla celou oblohu a poslouchaly dunění kulometů. To museli být Němci, kde by jejich lidé vzali tolik zbraní? Zdálo se, jakoby výstřely dopadaly přímo k nim a do vedlejšího domu, ležely na zemi a bály se vyhlédnout, dům se otřásal v samých základech. Vyržší - zhroutí se? Sklo vysypané z oken na ně přselo v drobných střepch a úlomcích. Šestý den se konečně ukázal Jacek, který se hned na počátku přidal k povstalcům, a Maye se úlevou koulely slzy po tvářích. Ten pláč vyjevil o jejím citu a úzkosti víc než co jiného. Přitáhl si ji k sobě, ale dál vypadal sklíčeně.

„Co se děje, co vy?“ Maya mu visela na rtech, a když mlčel, tišeji se zeptala: „Má povstání vůbec nějakou naději?“

Jacek pokrčil bezradně rameny. Sotva nějakou ulici dobyli, začali Němci znovu pálit ze střech a z vikýřů a bitka se rozhořela nanovo. Rudá armáda, která od července postupovala přes polské území, náhle útoky zastavila a jen nečinně přihlížela z druhé strany Visly. Tomu nerozuměli. Věděli, že nezávislost Polska není ve Stalinově plánu, přesto nečekali, že jim sovětští vojáci odmítnou pomoc a nechají je takhle na holičkách. Měli zoufalý nedostatek zbraní, ozbrojen byl sotva každý desátý z nich. Proti německým tankům a dělům stáli jen oni, osamocení obránci Varšavy, civilisté a studenti a pár vojáků. Sověti pro ně měli nanejvýš pohrdání a kulku do zátylku. Nahlas však řekl:

„Je to nutné,“ a znovu ji pevně objal. Nato se slovy „Mám pro tebe zprávu,“ obrátil k Hanně. Když rozevřel dlaň, ukázala se v ní dřevěná hvězda. „Poznáváš ji?“

Srdce se jí rozbušilo. Hvězda z jasanu! Slabě kývla a upřela na Jacka tázavě oči. Darovala ji Janušovi v prosinci čtyřicátého prvního, když se tak náhle na nádraží rozloučili. Je možné, že to bylo už víc než... Rychle počítala. Před jedenadvaceti měsíci? To bylo naposled, kdy viděla nejen Januše, ale i rodiče a milovaný Krakov. Já si tě najdu! slyšela v duchu jeho slib. Platil ještě?

„Co je s ním?“ vydechla.

„Jsme spolu v jedné skupině. Můžete být klidné, teď na sebe dáváme navzájem pozor.“ Jacek na obě povzbudivě spiklenecky mrkl.

Pobyt v bytě se stal už pro ně příliš nebezpečný, spojenecké nálety se střídaly s německými zápalnými bombami a Jacek trval na tom, že je odvede do sklepa. Od vypuknutí povstání se tam pohybovalo plno cizích lidí z ostatních ulic a čtvrtí i nahodilých chodců, kteří se už nestačili vrátit do svého domu a bunkru. Přesto se sousedé na ně dívali s podezřením. Kde se tu vzali? Odkud?

Ve Varšavě byly sklepy většinou průchozí a bylo snadné přecházet z jednoho domu do druhého. Průchody byly důmyslně maskovány nebo provizorně opět

nasucho zadržené, stačilo se ale trochu opřít, aby se ukázal otvor. Někteří ze strachu, že budou zaživa zasypáni, utíkali takto vyraženými průchody do dalších sklepů. Kam? Prostě jinam. Někam, kde se jim zdálo víc prostoru a vzduchu, nebo kde měli známé a přátele. Nikdo nevěděl, kde se ještě zdržují povstalci a proslýchalo se, že pouze Staré Město, varšavská *Starówka* se ještě drží.

Spojenci prý zvýšili množství shazovaných zbraní, ale bylo víc než nejisté, kdo se jich zmocnil? Burácení dělostřelectva neočekávaně ustalo. To náhlé ticho bylo zlověstné. Čekali takřka ve smrtelných úzkostech, zatímco ohlasy pouličních bojů dál doléhaly do sklepů a bunkrů, stále blíž a blíž. To mohlo znamenat jen jedno: Němci se vraceli a získávali zpět jednu ulici za druhou. Skomírající plamínek noční svítilny se marně snažil prorazit tmu. Hanna s Mayou se přidaly k tiše šeptanému Otčenáši. Oběma rukama se držely za uši, ve kterých měly zalehlo od posledního výbuchu. Lidé se sháněli po svíčce, ta malá karbidka nestačila a jenom naháněla hrůzu, v jejím osvětlení vypadali všichni jako ze záhrobí. Lidé z domu se po sobě podívali a byli zajedno:

„*Rudowłosa dziewczyna może zostać*, ale ta Żidovka ať jde pryč! A rychle, než se objeví Němci!“ Hanna chtěla prosit, ať ji nevyhánějí, ale rty se jí třásly tak, že nemohla promluvit. Uvědomovali si vůbec, co po ní žádali?

„Bojíš se?“ špitla Maya. Hanna kývla, ale vzápětí zavrtěla hlavou. Možná v Krakově, když opouštěla tak naráz všechno známé... nebo v Góře, když je hnali s bičemi nad hlavou, tehdy byl strach mnohem větší. V ghettu si na smrt stačila zvyknout, byla všudypřítomná.

Maya ji chytila za ruku. Na škole se jí pro ty vlasy smáli, kdepak by tušila, že jí později nejednou zachrání život! Možná by pro ni bylo skutečně bezpečnější, kdyby se rozdělily, ale to neudělá! Teď ne! Neodpověděly a stáhly se spolu do nejzazšího kouta, aby byly co nejméně na očích.

Před domem vybuchl granát a dovnitř se vedral závan štiplavého kouře. Jaký mělo smysl, čekat tu na Němce? Buď je to zasype, nebo je odtud vykouří jako z liščího pelechu. Mají se nechat zastřelit tady nebo venku?

„Uráá, uráá...“ Tak to byl konec, tohle nebyli Němci! Ukrajinci z SS, brunátní ve tvářích, se postavili do vchodu, úzké, trochu šikmé oči podlité krví. Jejich krutost byla všeobecně známá. Všem se rázem rozbušilo srdce, jenže na strach nebylo kdy.

„*Ruky věrch!*“ Padlo pár výstražných výstřelů. Jeden po druhém zvedali paže nad hlavu, váhavě vycházeli a mžourali do světla. Špinavé prsty v úzkém východu každého prohledaly a šly najisto. „Davaj časý!“ Surovým škubnutím odtrhly pásek na zápěstí. Tik-tak... a hodinky zmizely v jejich kapse.

Maya se v panické hrůze pokusila z nateklého prstu stáhnout a ukrýt Jackův prstýnek, dřív než se na něj vrhne Ukrajinec, ale marně. V šeru se už zableskl nůž a zdálo se, že s kořistí uřízne i prst. V témž okamžiku vítr ze dvorku přinesl pronikavý zápach ohně a kouře. Znamenalo to snad, že Varšava bude podle vyhrůžek vypálená a srovnaná se zemí? Rychle pryč! Prstýnek byl v mžiku zapomenut, půda i střecha domu stály už v plamenech. Nacistické oddíly přešly do protiútoků, dobývaly jednu varšavskou čtvrť za druhou a v každé znovuzískané ulici systematicky dům od domu zakládaly požár.

Člověk, kterého si dříve nevšimli a který si nejspíš namýšlel, že už je dost starý, aby si to mohl dovolit, si uplivil a zvedl pěst. Ihned ucítil na spánku hlaveň pistole a Maya hrůzou zavřela oči. Výstřel, který čekali, se však neozval, nejspíš proto, že se objevil německý důstojník. Před něj se rozkročmo postavil mohutný, zavalitý Ukrajinec. Pracky s dlouhými špinavými nehty na samopalu opřeném o břicho těkal pohledem z jednoho na druhého. Kde se tady objevil Jacek? Proč? Snad je nehledal? Postavili ho doprostřed dvorku pod sochu Panny Marie a poručili, aby sundal klobouk. Ukrajinec sáhl po samopalu. Udělalo se naprosté ticho, jen někde poblíž zaštěkal kulomet. Jacek očima vyhledal Mayu. Tlumeně vzlykla a zabořila obličej Hanně na prsa. Ukrajinec se zlomyslně zašklebil a...

„*Lass das! Arkadij! Sofort!*“ Německý leutnant se podíval z Ukrajince na Jacka a zpátky na Mayu. „*Keine Angst,*“ zabručel. „Potřebujeme každého muže, odved'te ho!“ Ukrajinec stál náhle jako beránek, zatímco jeho vojáci vybírali další muže a odváděli je ke zneškodňování min a k odklizení barikád v ulicích.

A znovu čekání. Maya byla stále bledá jako smrt, slova leutnanta působila sice věrohodně, ale strachu ji nezbavila. Za necelou hodinu se znovu objevil Arkadij, v zubech kus dřívka jako párátko, mastné tlapy otíral do kabátu. S odporem se před ním rozestupovali, zatímco jeho muži vybírali další mladé Poláky, které poženou před tanky proti obráncům Varšavy jako živý štít. Co se stane, nikdo nedokázal předpovědět. Budou povstalci střílet do vlastních lidí, nebo se vzdají Němcům? A co pak? Povstalce zabijí – a civilisty?

Maya se znovu rozechvěla. Proslýchalo se, že Němci do akcí nasadili zvláštní jednotky SS, které si počínaly obzvlášť brutálně. Mezi nimi bojovalo i mnoho ukrajinských fašistů, kteří na Podkarpatské Rusi vstoupili do Hitlerovy armády, a Ukrajinců rekrutovaných ze sovětských dezertérů proslulých svojí zvrhlostí, rabováním a znásilňováním.

Všechny z bunkru nechali nastoupit a vyvedli je na ulici. Udělalo se strašlivé

horko. Všude byla obrovská spoušť a plály plameny halící město do pronikavého, palčivého kouře. Pochodovali hořícím peklem mezi doutnajícími troskami a zřícenými domy útroby obrácenými náhle vně a jako naruby. Zahlédli nákladní auta plná německý vojáky a jiná prázdná a opuštěná jako na útěku. Nic nedávalo smysl. Před kostelem leželi nějací mrtví, hlavy zakryté novinami. Odněkud se ozvalo volání o pomoc, ulice tam stála v plamenech. Překračovali sutiny a větve zurážené jako po vichřici. Zakopávali o mrtvá těla, ohořelé trámy a popadalé zdivo tarasící cestu, i o věci zahozené v panice na útěku před ohněm. Vzduch byl plný kouře a prachu. Z ostatních bunkrů se k nim přidávali další. Nekonečná kolona se táhla ulicemi. Možná by mohli utéct, bylo jich o hodně víc než strážců, ale kam?

O kus dál stála v plamenech celá nemocnice, kdosi tvrdil, že ji vypálili i s pacienty, kdo mohl, zachránil se třeba v pyžamu. Jiné pohřbily sutiny pár kroků od krytu. Mnozí, kteří byli až dosud toho nejhoršího uchránění, teď přišli o všechno. Ušli sotva nějakých sto, dvě stě metrů a opět stejný obrázek. Dohořival kostel i s civilisty, kteří zde hledali úkryt a kterým zvenčí zatarasili dveře. Trávník před ním byl zdupaný desítkami nohou. Opodál spalovali Němci těla zavražděných, byli to muži, ženy i děti bez rozdílu, kouř se zde mísil s nasládlým čmoudem spáleného lidského masa. Všichni ztichli.

Krátery a ruiny změnily ulice k nepoznání. Neměli tušení, kam je vedou. Vypadalo to, že směrem k Západnímu nádraží. Skončí snad opět v nějakém ghettu?

„Neotáčej se!“ Ale Maya znovu a znovu očima bloudila kolem.

„Někde tady musí být, vím to!“ Co viděla, byla ale jen věž kostela trčící jako výkřik ze hřbitovních trosek, které bývaly městem. Tu a tam v horkém vzduchu poletovalo peří. Po obráncích Varšavy nikde ani vidu. Někdo tvrdil, že z obležených částí města uprchli kanály, jiný, že všichni padli. Všichni do jednoho. Šeptanda říkala, že mají být vyvezeni na nucené práce do Německa. Mrtvé ticho bylo náhle narušené vzdálenou střelbou. Všechno nebylo prohrané, ve městě pokračovaly boje...

„*Prost! Na zdrowie,*“ zvedl přioopilý Arkadij poloprázdnou láhev vodky.

Nádraží. Část jejich kolony nahnali do vagonu, cíl sběrný tábor bývalého železničního depa v Pruškově vzdálený sotva nějakých patnáct kilometrů. Hanna jim skoro záviděla. Nic se jí nezdálo tak strašné jako čekání.

Po krvavé noci vstal krvavý úsvit a po něm další. Maya s Hannou čekaly se zbytkem ostatních další dva dny na nádraží. Do poslední chvíle netušily, kdy a kam pojedou, ani jaký na ně čeká osud. Měly strach, že je odvezou na nucené práce do Německa, i když horší než v ghettu to už snad být nemohlo?

Proběhlo zběžné ověřování totožnosti, ale většině narychlo evakuovaným

chyběly osobní doklady a Hannu poprvé ovládl pocit, že nikomu už tak moc na ničem nezáleží, že jejich strážce zajímá nanejvýš láhev vodky. Co kdyby ji Januš hledal? napadlo ji a ačkoli o doklad už dávno přišla, přihlásila se jako Noemi-Hanna Balkowski.

„Polka?“ Rezigovaně kývla. Konečně byla rozdávána řídká polévka. Ešus se jim třásl v rukách. Posedaly apaticky na špinavé nástupiště, cítily se unavené a musely se přinutit polknout i těch pár lžic, na které se celou dobu těšily.

Další noc ve špinavém lidském mraveništi se zdála nekonečná. Konečně svítalo. V sedm hodin začínaly dobrovolnice z Červeného kříže rozdávat čaj z německé náhražky. V bezesné noci Hanna zosnovala plán na útěk. Za tmy se jí zdálo, že by mohl vyjít, ale teď se tomu musela jen usmát. Všechno bylo o tolik jiné, než když podnikaly útěk z varšavského ghetta! Už jen tím, že se Maya jejich plánů téměř neúčastnila. Seděla apaticky a myslela na Jacka. Co se s ním stalo? Rázem měla pocit, že zestárla o mnoho let.

Poslední zářijové dny varšavské povstání dokonávalo a počátkem října bojující Varšava kapitulovala. Bilance byla děsivá: Město samo bylo srovnáno se zemí, knihovny a muzea vyloupeny nebo spáleny. Varšava téměř přestala existovat. Zatímco Němci v bojích ztratili několik tisíc vojáků, ztráty na polské straně dosáhly dvě stě tisíc. Většina obránců byla zabita, zbylí deportováni do koncentračních táborů. Tím se zdál osud Jacka zpečetěn. Civiliní obyvatelé buď zahynuli, nebo byli vyhnáni z města, dalších více než sto padesát tisíc bylo vyvezeno na nucené práce do Německa. Mezi nimi i Maya s Hannou.

+++

32. OSVOBOZENÍ

Začátkem srpna čtyřicet tři, když se blížila fronta, byl tábor v Plaszowě zrušen. Začalo to ničením dokumentů a převozem většiny vězňů do Osvětimi nebo na práci do Říše. Chava zůstávala a starala se o svoje pacienty i pak, dokud nebyla nemocnice docela evakuována. Zažila výstavbu plynových komor a krematorií, které však nebyly nikdy dokončeny, i poslední zběsilou vlnu vraždění, když se od východu blížila Rudá armáda. Pro mnohé bylo pozdě, umírali za chůze hladem a vysílením.

Fronta se rychle přibližovala, ale tlampače dál vyřvávaly německé šlágry a silná propaganda rozšiřovala zvěsti o tajné nacistické zbrani, která všechno rozhodne. Občas do zpráv proklouzly informace o plošném bombardování

německých měst. Byla vyhlášena totální mobilizace. V Německu zatím sílila protinacistická opozice. Všechno poukazovalo na to, že nacistickým hrůzám bude co nevidět učiněna přítrž a válka skončí.

Z nemocnice v Plaszowě byli urychleně propuštěni nebo odvezeni poslední pacienti a Chavy posláni se zdálo u konce. Zatím ale ještě stále trčela ve sběrném lágru bez vyhlídky na budoucnost. Co s ní bude? Každý den, každou minutu čekala, že pro ni přijdou a odvečou ji do Říše; každým dnem byla zoufalejší. Co se stalo s Ariel? S Hendrykem? Co je s rodiči?

V listopadu čtyřicet čtyři skončil provoz smrtících sprch v Auschwitz-Birkenau, kde zemřelo přes jeden milion Židů, Poláků a Romů. V táboře v Plaszowě zbývala z několika tisíc vězňů už jen malá skupina, která zahlazovala stopy po nacistickém běsnění a páčila mrtvá těla. Poslední část vězňů opustila tábor pěšky v lednu následujícího roku, pouze pár dnů před příchodem Rudé armády. Tohle už ale Chava nezažila.

Už delší dobu pozorovala, že ji má neustále v hledáčku postarší voják wehrmachtu, prošedivělý, obtloustlý záložák, kterého sem nasadili teprve před několika měsíci. Mohl být jejím otcem, snad si s ní nebude chtít něco začít? Po jeho opětovném znamení neochotně přistoupila k bráně. Teprve teď si uvědomila, že ho vídávala už dřív, když docházel do nemocnice za synem. To ji uklidnilo a po první větě byly její obavy rozptýleny docela. Znovu a znovu jí děkoval za péči, kterou věnovala jeho Dolfimu.

„Bez vás by to těžko zvládl...“, zabručel zjihle. Ve tváři mu zacukalo pohnutím. Nabídl jí tabulku čokolády, ale nedovožovala se ji přijmout. Po chvíli si ji přesto získal natolik, že mu ve zkratce vypověděla svůj příběh.

„Teď čekám, zda mě pošlou na práci do Německa,“ zakončila plaše. „Kdyby existovala nějaká možnost...“ Lekla se a nedokončila. Pochopí – nepochopí? Pomůže jí? Ale jak? I jeho možnosti byly víc než omezené, jinak by sám netrčel na tomhle místě. S účastí se na ni zadíval, ale zároveň pochybovačně zavrtěl hlavou.

„Možnost? K čemu...? To těžko! Ačkoliv... Za přeptání nic nedám,“ zakončil přátelsky a když odcházela, vtiskl jí čokoládu do dlaně.

Chava celou noc nezamhouřila oka. *Wachmeister* v ní vzbudil důvěru posílenou čtverečkem hořké pochoutky, kterou pomalu nechávala rozpouštět na jazyku. Byl to ale přece jen strážný, co když ho odhadla mylně? Co když ji ráno zavolají k výslechu a pak...? Poplašeně sevřela medailonek na krku. „*Anioł stróż, będzie cię chronić,*“ slíbila Aiša. Hanna semkla oči a vyslala vzhůru střelnou modlitbičku...

Druhý den se zprvu nedělo nic.

„Posílají vás odtud skutečně na práci do *Reichu*,“ odušil temně, když se konečně odvážila k bráně. Všechno se v ní zastavilo, tak přece! Ne, jenom ne do Německa, tam teď byly nálety skoro na denním pořádku. Copak s Hendrychem neměli namířeno do Vídně? Jak na to mohla zapomenout? Váhavě se zmínila o jejich snu usadit se v Rakousku. *Wachmeister* zprvu neříkal nic, ale nakonec slíbil, že se pokusí ji tam nasměrovat, proč ne?

V noci ji znovu přepadly pochyby a pak už samým rozrušením neusnula. Ráno šla k bráně jako svázaná, ale už zdaleka se na ni usmíval.

„Myslím, že to půjde!“ řekl a nabídl jí kafe z termosky. Bylo jí do pláče i do smíchu zároveň. Nevěřila do chvíle, než osobní průkaz pro vídeňský *Arbeitsamt* nedržela v ruce. Měl to snad být vděk za to, že se v nemoci starala o jeho syna?

Ten den, sotva měsíc před osvobozením Osvětami Rudou armádou, vypravili z Plaszowa ještě urychleně na smrt většinu zbylých vězňů, ale ji odvedl strážný osobně na nádraží a posadil do vlaku Krakov-Vídeň.

„Jak jste říkala, že se váš snoubenec jmenuje? Heinrich?“

V Chavě by se krve nedořezal. Jestli se Hendrykovi do této chvíle podařilo uniknout nebo skrývat, tak teď s tím mohl být rázem konec! Jak mohla být tak důvěřivá? Tak neopatrná? Všiml si jejího zděšení a nepatrně se usmál.

„Tady! Schovejte si to. Můžete se na mne odvolat. Ten člověk je můj dobrý známý, pomůže vám!“ Do ruky jí vtiskl lístek a spolu s ním i malý vojenský kufřík. Co zas bylo tohle? „To se vám může hodit,“ zabručel rozpačitě.

Vlak se už pomalu rozjížděl, když prudce, skoro proti své vůli, strážného objala. To gesto bylo silnější než její vůle.

Hlavu měla plnou zmatků a hodinka do Krakova rychle uběhla. Tady přejížděli hranice Říše a všichni museli přesednout do jiného vozu. Na peróně postávalo plno slovenských a maďarských důstojníků, kteří nastupovali do stejného vlaku přes Bratislavu.

„*Polákům, židům, cikánům a psům vstup zakázán!*“ Oznamoval nápis na dveřích nádražní restaurace. Ihned ji to vrátilo zpátky do reality. Jestli se s Hendrykem skutečně sejdou, bude ji mít ještě rád? Ji – Židovku?

Krátce nato přišla pasová a celní kontrola a po ní i osobní prohlídka a na podobné otázky už neměla čas. Ewa Szpryngl... Ulevilo se jí, když se nad průkazem pro vídeňský pracovní úřad žádný nepozastavil, asi byli v této době na podobné náhražky zvyklí.

Vlak se opět rozjel. Teprve teď, když už ji od svobody dělilo jen pár stanic, se Chava podívala na pečlivě složený lístek. Hrubou, těžkou rukou na něm byla napsaná adresa Magistrátu ve Vídni. Dívala se dlouho na těžké, kostrbaté písmo a byla si téměř jistá: Ta ruka byla zvyklá v životě tvrdě pracovat, jenom ne držet zbraň...

Konečně ji taky napadlo podrobněji si prohlédnout obsah dřevěného vojenského kufříku: Zrcátko, nůžky a toaletní potřeby. Úplně na dně bylo složené i pruhované pyžamo. Že by jeho vlastní?

Nejraději by vstala a proskočila se po kupátku. Nejspíš jí zachránil život, pomyslela si a usmála se na něj do zrcátka. Slzy neskonalého vděku a radosti, úlevy, že všechno zlé jednou končí, se mísily se slzami štěstí a naděje.

+++

K o n e c

Epilog

V lednu 1944 byl osvobozen Leningrad, na jaře Ukrajina a v létě Finsko, Bělorusko a část Polska až k Visle. V srpnu elitní jednotka varšavských povstalců nečekaným útokem dobyla koncentrační tábor Gesiówku. Ještě téhož měsíce Spojenecká vojska osvobodila Paříž a počátkem září Brusel a Athény. Koncem října následovalo osvobození Bělehradu...

V prosinci byl Rudou armádou osvobozen vyhlazovací koncentrační tábor Majdanek a v lednu následujícího roku i Osvětim. V průběhu 45. roku pak rychle za sebou následovalo osvobození spojeneckými armádami i dalších koncentračních a vyhlazovacích táborů. Z těch největších a nejznámějších to byly Osvětim II – Birkenau, Chelmno, Belžec, Sobibor i Treblinka.

V Německu byly v dubnu a květnu 1945 spojeneckými jednotkami osvobozeny koncentrační tábory Sachsenhausen, Dachau a Buchenwald i vyhlazovací tábor Bergen-Belsen (mezi významné osobnosti umučené v tomto táboře patří i Josef Čapek a Anna Franková). Vzápětí se osvobození dočkaly i Oranienburg, Ravensbrück a mnohé další, vč. všech pobočných táborů. Před příchodem osvobozujících vojsk byli často na poslední chvíli mnozí vězňové postříleni, nahnáni do plynových komor nebo na tzv. pochody smrti, které nebyli schopni přežít.

Komplexy táborů Mauthausen-Gusen v Horním Rakousku byly mezi posledními, které byly koncem druhé světové války osvobozeny.

Události spěchaly o zlomvaz. 30. dubna 1945 spáchal Adolf Hitler sebevraždu a krátce nato byla podepsána kapitulace Německa.

V květnu 1945 oslavovala Evropa mír, ale rány války byly ještě dlouho živé a všude po světě doznívala lidská dramata. V osvobozených koncentračních a zajateckých táborech čekalo statisíce vězňů a po světě se potloukalo přes 13 milionů uprchlíků, lidí nasazených na nucené práce, vězňů i civilních osob, vyhnanců a běženců i vojáků, kteří se následkem války nedobrovolně octli jinde než ve svojí vlasti. Byly urychleně zřizovány repatriační komise. Odvlčeným při návratu do vlasti a hledání rodin aktivně pomáhal i Mezinárodní Červený kříž. Do této práce se zapojila i Malwina, která zůstala ve Varšavě a pomáhala zmírňovat utrpení a bolest těch, kteří ve válce přišli o své bližní. Později se jí podařilo dostudovat a pracovala až do konce svého života jako učitelka.

Chava společně s Hendrykem prožívali Osvobození v Rakousku, ve kterém zatím probíhala postupná denacifikace celého obyvatelstva. Ode dne, kdy se jim podařilo nalézt jeden druhého, byly všechny dny svátkem a Chavy nejistota a obavy z budoucnosti byly odváte jako mávnutím čarovného proutku. Krom vítězné, osvobozující radosti a úlevy prožívali tajemné a jen těžko pojmenovatelné emoce. Proč po tak dlouhém odloučení a tolika útrapách stálo právě u nich dvou takové štěstí? Proč právě u nich? Náhoda? Osud?

A jak dál bude vypadat jejich společný život? Jestli něco věděli docela jistě, pak že si už nikdy nedají vzít svobodu a jeden druhého.

Někdy stačí kapka... kapička štěstí. Bojovná Ariel tohle štěstí neměla. Ve chvíli, co ji Chava objevila na seznamu obětí varšavského povstání, bylo rozhodnuto. Do Polska se už nevrátí! Společná volba padla na Vídeň.

Hannu s Mayou zastihl konec války na nuceném nasazení v továrně na

elektrosoučástky v bavorském Ambergu. Jejich radost a nadšení byly nesmírné a první myšlenkou byla myšlenka na návrat. Nebylo to ale tak snadné, jak se zdálo. Vlaky byly přeplněné nebo nejezdily, mnoho železničních tratí bylo poškozeno bombardováním, silnice a mosty zničené.

Obě se s vervou pustily do pátrání po Janušovi, Jackovi i po rodičích. Organizace Červeného kříže byla přetížená poskytováním humanitární pomoci a tisícero žádostmi a pátrání zprvu neneslo výsledky. Když Hanna konečně sehnala Janušovu adresu, ihned si vyměnili několik dopisů.

Jacek bohužel padl, stálo v jednom z nich. Maya se za těchto okolností odmítala vrátit. Na existenci ghetta chtěla co nejrychleji zapomenout. Stůj co stůj si přála zatajit, že ghetto prožila, že byla jednou z těch „špatných od přírody“, sražených na samé dno. Podobné obavy, že by opovržení, kterým prošli, mohlo mít pokračování, prožívali mnozí, kteří prodělali nacistické peklo.

Také do Hanny se začaly vkrádat pochybnosti a prvotní radost z toho, že se s Janušem shledají, začala kalit nejistota. Budou si ještě rozumět? Jak je to dávno, co jí doma říkali, tvé jméno je radost a půvab? Byla to ještě pravda? Pocit, že zestárla o mnoho let, že má na sobě vypálené znamení, ji v noci nutil vstát a jít se znovu na sebe podívat. Vlasy jí prošedly a na čele vyrostly dvě ostré rýhy, které dřív nemívala. Pozná ji vůbec? Bude mít ještě rád i tu Hannu, která se tolik změnila? A co ona? Mohla mít jejich mladistvá první láska po všech odlišných zkušenostech, kterými prošli, vůbec nějaké pokračování?

Ze zrcátka na ni útočila spousta otázek. Januš psal, že se bude věnovat obnově Polska a vstoupí do politiky. To už byl jiný Januš, než jakého znala. Jorika s Gavrielem byli nezvěstní a nikoho jiného už v Polsku neměla. Také Maya objevila rodiče, Huberta a Jolandu, pomocí Červeného kříže na seznamu zavražděných. To rozhodlo. Copak jim neslíbily, že po válce odejdou, že v Polsku nezůstanou? Jejich představa o tom, jak by měl vypadat budoucí život, dostávala pevné obrysy...

Válce padla v Polsku za oběť takřka pětina jeho obyvatel, téměř šest milionů životů. Více než polovinu mrtvých tvořili právě Židé, mezi nimi mnoho intelektuálů, vědců, lékařů, vynálezců. S nimi odešla část evropské kultury, myšlení a kreativity. Žádný druhý evropský stát nebyl postižen druhou světovou válkou a holocaustem tolik a tak krutě, jako právě tato země.

Příběhy těch let si jsou všechny často hodně podobné. Výjimečné jsou snad jen ty se šťastným koncem, k nimž byla třeba právě ta kapka, kapička štěstí!

„Jestliže teď promluví,“ napsala Hanna A. krátce před svojí smrtí, “pak proto, abych ukázala a potvrdila sílu a vítězství života v sebezruďnějších podmínkách.“

Přehled kapitol:

I. Osudy - Jaro 1939 – zima 1940

1. MĚSTO KRÁLŮ
2. BOŽÍ TĚLO
3. ČERNÝ PÁTEK A ZLATÁ MINCE
4. TEORIE LÁSKY JE BOŽSKÁ
5. PEKLO JE VŽDY OTEVŘENO
6. ZNIČENÉ MĚSTO
7. DĚLENÍ KOŘISTI
8. V KRAKOVĚ VE STEJNOU DOBU
9. POSEL ZLA
10. SHAKESPEARE PRO KAŽDOU PŘÍLEŽITOST

11. ŽIDOVSKÁ VARŠAVA UMÍRÁ!

12. NA SAMOTĚ U BUGU

13. JARO V KRAKOVĚ

14. DVOJÍ TVÁŘ

II Útěky - Jaro 1941 - zima 1942

15. UDÁLOSTI

16. LÁSKA SILNEJŠÍ NEŽ NENÁVIST

17. SVĚT VZHŮRU NOHAMA

18. V JÁMĚ LVOVÉ

19. ZUB ZA ZUB

20. PRUDKÁ ZMĚNA

21. OTEVŘENÍ VÝCHODNÍ FRONTY

22. DALŠÍ ROK OKUPACE V KRAKOVĚ. ODLOUČENÍ

23. RUB A LÍC ŠTĚSTÍ

24. ÚTĚKY

25. GÓRA KALWARIA.

26. STRACH, STRACH... a KAPKA, KAPIČKA ŠTĚSTÍ

27. PŘEŽÍT...

28. NÁHODA NEBO OSUD ?

29. A ZASE GHETTO...

III. Vůle k odporu - Jaro 1943 – květen 1945

30. BEZPEČNÝ ÚKRYT

31. VŮLE K ODPORU

32. OSVOBOZENÍ

EPILOG

Nacistické koncentrační a sběrné tábory v Polsku

Název KT	Země (současná)	Typ KT	V používání	Odhadovaný počet vězňů	Odhadovaný počet obětí

Auschwitz - Birkenau (Osvětim)	Polsko	Vyhlažovací pracovní tábor	duben 1940 – leden 1945	400.000	1.100.000 – 3.500.000
Belžec	Polsko	Vyhlažovací tábor	březen 1942 – červen 1943		600.000
Chełmno (německy Kulmhof)	Polsko	Vyhlažovací tábor	prosinec 1941 – duben 1943, duben 1944 – leden 1945		320.000
Gross-Rosen	Polsko	Pracovní tábor; Nacht und Nebel	srpen 1940 – únor 1945	125.000	40.000
Majdanek (KZ Lublin)	Polsko	Vyhlažovací tábor	červenec 1941 – červenec 1944		360.000
Płaszów	Polsko	Pracovní tábor	prosinec 1942 – leden 1945	min. 150.000	min. 9.000
Sobibór	Polsko	Vyhlažovací tábor	květen 1942 – říjen 1943		250.000
Soldau	Polsko	Pracovní; Tranzitní tábor	zima 1939/40 – leden 1945	30.000	13.000
Stutthof	Polsko	Pracovní tábor	září 1939 – květen 1945	110.000	65.000
Treblinka	Polsko	Vyhlažovací tábor	červenec 1942 – listopad 1943		870.000
Varšava	Polsko	Pracovní a vyhlažovací tábor	1942 – 1944	až 40.000	až 200.000